મહારાજ આલફ્રેડનું ચરિત્ર.

કીંમત પાંચ આના.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી.

करसनदास मूळजी ग्रंथमाळा—नंबर ४.

महाराजा आल्फ्रेडनुं चरित्र.

तैयार करनार,

रा. रा. चुनीलाल बापुजी मोदी.

सुरत.

गुजरात वर्नाक्युलर सोसाइटी तरफथी

छपावी प्रसिद्ध करनार,

हीरालाल त्रीभोवनदास पारेख, बी. ए.,

आसि. सेक्रेटरी—अमदावाद.

अमदावाद—सिविल हास्पिताल सामे पानाभाइनी वाडीमां

श्री "सत्यनारायण" प्रि. प्रेसमां पा. मोतीलाल काळीदासे छाप्युं.

आवृत्ति छट्ठी प्रत ५००.

संवत १९७३. सन १९१७.

किंमत पांच आना.

કરસનદાસ મૂળજી ગ્રંથમાળાનો ઉપોદ્‌ઘાત.

સ્વર્ગવાસી કરસનદાસ મૂળજી સામાજીક સુધારાના એક આગેવાન હતા. ઇંગ્લાંડમાં પ્રવાસ કરીને આવ્યા પછી કાઠિયાવાડમાં તેમને સરકારી નોકરી મળી હતી. તે ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં ગુજર્યા પછી તેમની સ્વદેશ સેવાની યાદગીરી રાખવા કાઠિયાવાડમાં એક ફંડ રૂ. ૩૪૮૫ નું થયું હતું, તે ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં સોસાઇટીને એવી સરતે સોંપવામાં આવ્યું છે કે તેના વ્યાજમાંથી તેમને નામે પુસ્તકો રચાવવાં તથા છપાવવાં. આ ફંડની રૂ. ૩૨૦૦ની નોટો સોસાઇટી હસ્તક છે. આજ સુધીમાં આ ફંડમાંથી નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૧ પ્રાણીવર્ણન, ભાગ ૧ (બીજી આવૃત્તિ).
૨ પ્રાણીવર્ણન, ભાગ ૨ (,,)
૩ પ્રાણીવર્ણન, ભાગ ૩ (,,)
૪ મહાન આલફ્રેડનું ચરિત્ર (છઠ્ઠી આવૃત્તિ).
૫ વનસ્પતિશાસ્ત્રનાં મૂળતત્વ.
૬ અનેકવિદ્યામૂળતત્વસંગ્રહ.
૭ સર વિલિયમ વૅલેસ.
૮ ઉદ્યોગી પુરૂષો.
૯ ધર્મનીતિ.
૧૦ ન્યાયશાસ્ત્ર.
૧૧ સ્વાતંત્ર્ય.
૧૨ શિક્ષણસૂત્ર.
૧૩ ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરનું ચરિત્ર.
૧૪ રાજા રામમોહન રાયનું ચરિત્ર.
૧૫ સામાજીક સેવાના સન્માર્ગ (બીજી આવૃત્તિ.)
૧૬ શહેનશાહ જ્યોર્જ પંચમ.
૧૭ સુખ અને શાન્તિ.

મે ૧૯૧૭.

મહારાજ આલફ્રેડનું ચરિત્ર.

ભાગ ૧ લો.

જે રાજાઓએ સ્વપરાક્રમથી પોતાનાં રાજ્યો ઉત્તમ સ્થિતિમાં આણેલાં છે તેમનાં નામો ઇતિહાસમાં અમર છે. હિંદના ઇતિહાસમાં રણજીતસિંહ ને શિવાજી, રૂશિયા દેશના ઇતિહાસમાં પીટર અને ઑસ્ટ્રીઆના ઇતિહાસમાં ફ્રેડરિક ધિ ગ્રેટ જાણીતા છે, તેવાજ ઈંગ્લાડના ઇતિહાસમાં આલફ્રેડ વર્ણન કરવા જોગ છે. માટે ટૂંકામાં તેનું ચરિત્ર કહીએ છીએ.

મહારાજા આલફ્રેડનું વૃત્તાંત આરંભ્યા પહેલાં તેના પૂર્વજોની થોડીક હકીકત કહેવાની જરૂર છે. એના [1]આજાનું નામ એગ્બર્ટ હતું. તે ઇ. સ. ૮૩૬ માં મરણ પામ્યો. પછી તેનો પાટવી પુત્ર એડલવુલ્ફ ગાદીએ બેઠો. તેના અમલમાં ડેન્સ નામના જંગલી ક્રૂર લોકો ઇંગ્લાંડની પ્રજાને પહેલાં કરતાં વધારે સંતાપવા લાગ્યા. એ લોકો મૂળ તો નૉર્વે અને સ્વીડન દેશના વતની હતા પણ પછીથી ડેન્માર્ક દેશમાં આવી રહ્યા માટે તેમનું નામ ડેન્સ પડ્યું. તે સૅક્સન લોકના જાતભાઇ હતા. તેમને હાંકી કહાડવાને રાજાના પાટવી કુંવર એડલસ્ટને ઘણી મહેનત કરી પણ તે પૂરેપૂરી સફળ થઈ નહિ.

આલફ્રેડ એડલવુલ્ફનો સર્વથી નાનો છોકરો હતો. તેનો જન્મ બર્કશાયર પરગણા માંહેના વાંતેજ ગામમાં ઇ. સ. ૮૪૯ માં થયો. સર્વથી નાના સંતાન ઉપર માબાપનું વધારે હેત હોય છે, તેજ પ્રમાણે એ આલફ્રેડને એનાં માબાપ ઘણું લાડ લડાવતાં હતાં અને પળવાર પણ તેને પોતાની નજરથી દૂર રહેવા દેતાં નહિ; તથાપિ એની ત્રણ ચાર વરસની

---

૧ માનો બાપ.

ઉમરે એની મા મરણ પામી. તેથી તેના સુખમાં લગારેક વિઘ્ન આવ્યું ખરૂં. તેનું ભલું કરવા તરફ એડલવુલ્ફ હમેશ કાળજી રાખતો હતો. તેનું લાડનું નામ બેન્જામિન પાડયું હતું અને જો કે તે સર્વથી નાનો હતો તોપણ પોતાની પાછળ એનેજ ગાદી મળે એમ તે ચાહતો હતો.

આ વખત આખા યૂરોપ ખંડમાં રોમન કૅથોલિક ધર્મ ચાલતો હતો. તે ધર્મનો મુખ્ય ધર્માધિકારી પોપ તે હમણાંની પેઠેજ રોમ શહેરમાં રહેતો હતો. એ શહેર તે વેળાએ જેમ ધર્મનું મુખ્ય ઠેકાણું હતું તેમ વિદ્યાનું પણ મુખ્ય ઠેકાણું હતું. એમાં દરેક દેશના લોકોએ બંધાવેલા ઘણા મઠો હતા. તેમાં જોગીઓ રહેતા હતા અને તેઓ પોતાનો વખત ઇશ્વરનું ધ્યાન, ગ્રંથાવલોકન, મનન, અને વિદ્યાપઠનમાં કહાડતા હતા; અને તેમના ગુજારાનો બંદોબસ્ત તેમના દેશ તરફથી કરવામાં આવતો હતો. તેમની પાસે નાના પ્રકારના વિષયો ઉપર હજારો ગ્રંથો હતા. જેના મનમાં પોતાના છોકરાને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનું આવતું તે પોતાના છોકરાઓને (હિંદુસ્તાનના લોકો જેમ કાશી મોકલતા હતા તેમ) રોમ મોકલતા હતા. તેથી ચાલ પ્રમાણે આલફ્રેડની પાંચ વરસની ઉમરે તેના બાપે તેને રોમ મોકલવાનો મનસૂબો કર્યો. તેની સાથે તેની લાયકી પ્રમાણે ખરચનો અવેજ આપીને સાથે કેટલાએક મોટા અમલદારો અને ધર્મોપદેશકો મોકલ્યા. એ નીકળેલી સ્વારી ફ્રાન્સમાં થઇને આગળ ચાલી. રસ્તામાં જે જે શહેરો આવ્યાં ત્યાં તેને સારૂં આદરમાન મળ્યું અને ક્ષેમકુશળ રોમ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેને પોપનાં દર્શન કરાવ્યાં અને બીજા કેટલાએક નામાંકિત ગૃહસ્થોની મુલાકાત કરાવી. ત્યાં કેટલીક મુદત રહીને પોતાની મંડળી સાથે આલફ્રેડ પાછો સ્વદેશ આવ્યો.

આલફ્રેડનો આ પ્રવાસ કંઇ વિદ્યાભ્યાસ કે તીર્થ જાત્રાની ધારણાથી નહોતો પણ પોતાનો છોકરો કોઇ દિવસ ઇંગ્લાંડનો રાજા થવાનો જ છે તે માટે તેની પ્રસિદ્ધી કરવી એમ તેના બાપનો વિચાર હોવાથી આલફ્રેડને આ મુસાફરી કરવી પડી હતી.

ઈંગ્લાંડ ઉપર સ્વારીઓ કરીને ડેન્સ લોકોએ એડલવુલ્ફને તોબા તોબા પોકરાવી અને ઉમરે પહોંચવાથી તે રાજકારભારથી કંટાળી ગયો હતો. વળી તેના છોકરાઓ પણ મોટા મોટા હતા, વગેરે કારણોથી તેણે રોમની જાત્રા જવાનો વિચાર કર્યો. તેને માટે સઘળી તૈયારી થઇ ને પોતાના પાટવી કુંવર એડલસ્ટનને સર્વ રાજકારભાર સોંપ્યો; શી રીતે કામકાજ કરવું તેની તેને સમજણ પાડી, અને પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ખજાનો લઇને તથા વહાલા દીકરા આલફ્રેડને તેડીને રોમ ભણી જવાની તૈયારી કરી; તે વેળાએ આલફ્રેડ સાત વરસની ઉમરનો હતો.

એ સમયે એશઆરામ અને નકશીના પદાર્થો તૈયાર કરવામાં ઘણો સુધારો થયો નહોતો, તથાપિ ઘોડાનું પલાણ, યોદ્ધાઓના પોશાક, અસ્ત્ર શસ્ત્રો વગેરે કંઈ ઓછાં નહોતાં. એડલવુલ્ફ રાજા પોતાની સાથે સરદાર, સ્વાર, પાયદળ, અને ચાકરનફરનો મોટો જથો રાખતો હતો, અને તે સર્વના પોશાક કીમતી હતા. તથા ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પૈસા પણ પુષ્કળ રાખ્યા હતા. તેથી તેની સ્વારી તરફ જોઈને ફ્રેન્ચ લોકો છક્ક થઇ ગયા અને ફ્રેન્ચ રાજા ચાર્લ્સ મોટા ભભકાથી એડલવુલ્ફ સાથે મળ્યો તે વખતે બંને વચ્ચે ઘણીવાર સૂધી વાતચીત થઇ. અને ઇંગ્લિશ રાજા કેટલાક દિવસ સૂધી ફ્રેન્ચ રાજાના પરોણા દાખલ રહ્યો. એ અરસામાં એક ચમત્કારી બનાવ બન્યો. તે એવો કે ચાર્લ્સ રાજાને જૂદિથ નામની બાર તેર વરસની રૂપાળી દીકરી હતી, તેના ઉપર ઘરડા ઈંગ્રેજ રાજાનું મન ચોટયું, અને તેની સાથે પરણવાનો મનસૂબો કર્યો.

કેટલાક દિવસ ફ્રાન્સમાં કહાડયા પછી તે રોમ ગયો. ત્યાંના લોકોએ તેને સારૂ આદરમાન આપ્યું. તે હડહડતો રોમન કૅથોલિક છે એમ ત્યાંના ધર્મોપદેશકોને ખબર હતી તેથી તેનું વજન વધારે પડયું. પોપને ભેટ કરવા સારૂ તેણે અનેક મૂલ્યવાન વસ્તુઓ સાથે લીધી હતી. તેમાં બશેર સોનાનો એક મુગટ તથા હીરામાણેક જડેલી મૂઠવાળી એક કીમતી તરવાર અને સોના રૂપાનાં વાસણો તથા સોનેરી કસબથી શોભીતાં કરેલાં વસ્ત્રો હતાં.

એ સઘળું પોપને ભેટ કર્યાં ઉપરાંત બીજા ધર્માધિકારીઓને અને ધર્મની જગાઓમાં ઘણા પૈસા આપ્યા તેથી તે ઘણો વખણાયો. વળી ઘણા દિવસ રહેવાનું ઠરવાથી આલફ્રેડને પણ ધર્મ સંબંધી તથા બીજી વાતોની સારી માહિતી મળી. વળી ત્યાંની એક મોટી સૅક્સન પાઠશાળા આગલે વરસે બળી ગઈ હતી, તે એણે ફરીથી બંધાવી આપી અને તેમાં સર્વ પ્રકારની સોઈ કરી આપી. તથા ત્યાંના સૅકસન રહેવાસીઓના કેટલાક હક્ક કંઇ કારણ-થી ગયા હતા તે પોપને વિનંતિ કરીને તેમને પાછા અપાવ્યા.

એમ એક વરસ રોમ શહેરમાં રહીને તે પોતાને વતન જવા સારૂ નીકળી ફ્રાન્સમાં આવ્યો. ત્યાં જૂદિથ ફરીથી તેની દૃષ્ટિએ પડી. તેનીસાથે પોતે પરણ્યો, અને તેનું નામ લિઓથિતા પાડ્યું. એ લગ્ન છોકરીની સંમત્તિથી કે એમને એમ થયાં તે બાબત ઇતિહાસમાં કંઇ ખુલાસો નથી. પણ માણસના સ્વાભાવિક વલણ તરફ જોતાં લાગે છે કે એમાં છોકરી સંમત નહિ હોય. પછી તો ઇશ્વર જાણે!

ઘરડો એડલવુલ્ફ અને તેની જુવાન નવી રાણી લિઓથિતા આલફ્રેડ સાથે પાછાં ઈંગ્લાંડ આવ્યાં ત્યારે ત્યાં સઘળી ગડબડ મચી રહી હતી. જેને રાજ સોંપીને ગયો હતો તે વડો દીકરો એડલસ્ટન મરણ પામ્યો હતો, અને વચલો એડલબાલ્ડ બંડ ઊભું કરીને આખું રાજ્ય પચાવી પડવાની તદ-બીરમાં હતો. એ જોઇને આ ઘરડા રાજાને ઘણું માઠું લાગ્યું. પણ યુક્તિ કરીને બળવાખોર દીકરાને સમજાવી, કેટલાક પ્રાંત આપી ઉત્પન્ન થયેલી ગડબડ મટાડી દીધી.

એડલવુલ્ફ ઇ. સ. ૮૫૭ માં મરણ પામ્યો તેથી એડલબાલ્ડ આખા રાજ્યનો ધણી થયો. તે પણ એના બાપના જેવો વિષયાસક્ત હતો, તેથી જન અને મનની સર્વ શરમ છોડીને પોતાની સાવકી મા જૂદિથને પોતાની સાથે પરણવાનો આગ્રહ કર્યો અને તેણીએ પણ તે કબુલ કર્યું.* એવાં

---

*દોહરો.

બુઢ્ઢો પરણે બાયડી, અભણ્યો બેસે રાજ;
બોજ ઉપાડે બળદિયા, એ સૌ પરને કાજ.

નિર્લજપણાનાં ઉદાહરણ ઇતિહાસમાં ઘણાંજ થોડાં મળશે. આપણા સામળ ભટે ખરૂં કહ્યું છે કે,—

છપ્પો.

રામા ન જુએ રૂપ, જુએ નહિ કુળ કે કાયા,
ભામિની ન જુએ ભૂપ, મળે જ્યાં મનની માયા;
જુવતી ન જુએ જાત, જૂએ નહિ પંડિત પૂરો,
ન જુએ ઊંચ અમીર, તથા સતવાદી શૂરો;
કામિની તો કામાતુર જુવે, કે મન માને કામિની;
વળિ જાય નિમિષમાં નીસરી, ભૂંડી હોય જે ભામિની.

આલફ્રેડ દહાડે દહાડે મોટો થતો ગયો. ને પ્રવાસે કરીને નવી નવી વાતો તેના જાણવામાં આવી હતી. વળી તે વિચારવંત હોવાથી દરબાર માંહેની સર્વ ખટપટ સમજી શકતો હતો અને તેના અભ્યાસને માટે જૂદિથ ઘણી કાળજી રાખતી હતી. તે તેની જોડે જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર વાત કરે, નવી નવી વાતોથી પૂછીને વાકેફ થવામાં તેને ઉત્તેજન આપે, તેને જે સમજાય નહિ તેની સમજણ પાડે, અને ટૂંકામાં તેની બુદ્ધિ ખીલીને તે હોશિયાર થાય એવો દરેક ઉપાય તે ઘણા ઉમંગથી કરતી હતી, કેમકે તેને એ ઘણો લાડકો હતો. છોકરૂં જેની જેની હઠ લે તે તે પૂરી પાડવાથી આખરે એનામાં હઠ, રીસાળપણું, અમર્યાદા વગેરે કેટલાએક દુર્ગુણ આવ્યા વિના રહેતા નથી, તથાપિ આ છોકરાની વાત તેવી નહોતી. તે જો કે ઉમરે નાનો પણ બુદ્ધિમાં ઘણો મોટો હતો. અને આપણને કેવી રીતે ચાલવામાં ફાયદો છે તે તે નાનપણથી સમજતો હતો. માટેજ તેણે ઘણીજ હોશિયારી વાપરીને ઉપલા દુર્ગુણો પોતામાં દાખલ થવા ન દીધા.

આલફ્રેડને ઍંગલો સૅક્સન ભાષાની કવિતાનો ઘણો છંદ હતો. તેમાં લડાઇઓ, શૂર પુરૂષોનાં ચરિત્રો અને મુસાફરીઓમાં સંકટ ઇત્યાદિનું ચિત્ત-વેધક વર્ણન તેને ઘણું ગમતું હતું. શિવાજી મહારાજ અને આપણા બીજા

નામાંકિત રજપૂત રાજકુમારોને મહાભારત અને રામાયણનું કાવ્ય તથા મહાન સિકંદરને હોમરકૃત ઇલિયડનું કાવ્ય જેવું પ્રિય હતું તેવું ઍંગ્લો સેંક્સન કાવ્ય" આલફ્રેડને વહાલું હતું. તે વખતે તેને લખતાં વાંચતાં આવડતું નહોતું, તેથી તે માંહેનાં પદો તેને મોઢે ગોખવાં પડતાં હતાં.

આ વેળાએ આલફ્રેડની ઉમર આશરે બાર વરસની હતી. તેની એટલી મોટી ઉમર થયા છતાં અને તેને ભણાવવાને માટે ' આટલી કાળજી છતાં તેને લખતાં વાંચતાં આવડતું નહોતું. એ સાંભળીને મોટું આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેતું નથી. તથાપિ તે વખતે એવો ચાલ હતો કે જેને કામ ધંધો કરીને પેટ ભરવું પડે તેણેજ માત્ર લખતાં વાંચતાં શીખવું, પણ રાજપુત્ર જેવાને એ શીખવામાં હલકાઇ ગણાતી હતી. તેથીજ તે આલફ્રેડને કોઇએ શીખવ્યું નહિ. તે વખતે કારકુનનું કામ કરનારાઓ અને ધર્મોપદેશકોને જ માત્ર વાંચતા લખતાં આવડતું હતું. રાજા, રાજપુત્ર, પ્રધાન, સેનાધિપતિ, સરદાર વગેરે મોટા માણસોના નામના કાગળપત્રો ઉપર તેઓ પોતાની સહીના બદલામાં આપણા આગલા રાજાઓની પેઠે સાથીઓ, કટાર, કામઠું વગેરેની નિશાની કરતા હતા.

વળી તે વેળાએ પુસ્તકો છાપવાની કળા કોઇને માલમ નહોતી. તેથી લોકોમાં હાથનાં લખેલાં પુસ્તકો વાપરવાનો ચાલ હતો. અને તે ઘણાં થોડાં કેમકે તે તૈયાર કરતાં ઘણો વખત લાગતો. આપણા ગુજરાતમાં જ્યારે છાપખાના નહોતાં ત્યારે એક ભાગવતની પ્રતના ૨૦૦ રૂપિયા બેસતા તેજ આજે છાપેલી દશ રૂપિયે મળે છે; માટે આગલા વખતમાં શ્રીમંતોજ પુસ્તકો રાખતા. તેમાં કાગળને બદલે સાદાં કમાવેલાં ચામડાં વાપરતા અને તેમાં સોનેરી સાહીથી સારા અક્ષરો અને વેલબુટ્ટા કાઢવામાં આવતા હતા. જૂડિથ પોતાના પિયરમાં ઍંગ્લો સૅક્સન ભાષા શીખી હતી અને તે પુસ્તકો વાંચવામાં ઘણી હોંસીલી હતી. તેની પાસે સોનેરી વેલબુટ્ટા કાઢેલું ઍંગ્લોસૅક્સન ભાષામાં લખેલું એક પુસ્તક હતું. તે એકવાર પોતાના ઓરડામાં બેઠીબેઠી

પેલી ચોપડી વાંચતી હતી, એવામાં આલફ્રેડ અને નો બીજો ભાઇ સહજ ત્યાં જઈ ચ્હડયા અને બંને જણા તેની પાસેથી તે ચોપડી માગવા લાગ્યા; ત્યારે તેણીએ તેમને કહ્યું કે, "જે એ વાંચવા શીખશે તેને હું એ ઇનામ આપીશ." એ તેનો ઉત્તર મનમાં રાખીને આલફ્રેડે તરત એક શિક્ષક રાખ્યો, અને થોડા દિવસમાં તે તેની પાસે વાંચતા શીખ્યો. પછી તે ધારેલું પુસ્તક ઘણાજ ઉમંગથી તેણે જૂદિથ પાસેથી મેળવ્યું. ગરીબનું છોકરૂં જેને સર્વ પ્રકારની તંગી હોય તેને બે અક્ષર શીખવવા સારૂ તેનાં માબાપ પરાકાષ્ટની મહેનત કરે છે. વળી તેનો નિર્દય ગુરૂ ઢોરમાર મારે છે તે જૂદોજ, તો પણ તેને ભણવાનું મન થતું નથી, અને નસીબમાં વિદ્યા હોય તો આલફ્રેડની પેઠે, સર્વ સુખ સામગ્રી હોઇ, કોઇને ભણાવવાની દરકાર નહિ, તો શિક્ષાનો ભય તો ક્યાંથીજ હોય ? એમ છતાં વિદ્યાભ્યાસ માણસથી થઇ શકે છે ! !

આલફ્રેડનો ઍંગ્લો સૅકસન ભાષામાં સારો અભ્યાસ થયા પછી તેને લૅટિન શીખવાની મરજી થઇ. કારણ યુરોપના સર્વ દેશના વિદ્વાનો તેજ ભાષામાં બોલતા હતા અને તેમનો સર્વ પત્ર વ્યવહાર પણ તેજ ભાષામાં ચાલતો હતો. વળી ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો, શાસ્ત્રીય વિષયનાં પુસ્તકો, ઇતિહાસ, પ્રાચીન કથા ઇત્યાદિ સર્વ પ્રકરણો તેજ ભાષામાં લખેલાં હતાં તે સર્વ પોતાને જોવાની તેના મનની ધારણા હતી.

એવી રીતે આલફ્રેડનું મન વિદ્યા તરફ રોકાયા છતાં તે બીજા કામથી બેદરકાર નહોતો. તે ઘણો ચપળ હતો અને જોરાવર હતો. તેની બેસવા ઉઠવાની રીત સભ્ય અને મનોહર હતી તથા તે શરીરે સુદઢ હતો. વળી તે દંડ કુસ્તી ઈત્યાદિ તાલિમના ખેલોમાં કસાયલો હતો અને શિકારના કામમાં તો આખા બ્રિટનમાં તેના જેવો કોઈજ નહોતો. મતલબ કે રાજ્યપદ મેળવવા અને સંભાળવાના કામમાં જે ગુણ માણસને જરૂરના હોય છે તે સર્વ તેનામાં હતા એવું લોકોના જોવામાં આવ્યું.

એડલબાલ્ડ અને જૂદિથનો જે સંબંધ જોડાયો તેથી ઇંગ્લાંડના સર્વ લોકોને માઠું લાગ્યું અને તેઓ તેને ધિક્કારવા લાગ્યાં. અને વિંચેસ્ટરના

ધર્માધિકારીએ તો તેને જાતિ બહાર કાઢયાનું જાહેર કર્યું. તેથી એડલબાલ્ડને મોટો પસ્તાવો થયો અને તરત તેને છોડી દીધી, એટલુંજ નહિ પણ તે પાપ માટે જે પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્માધિકારીઓએ ફરમાવ્યું તે લેવા સુદ્ધાં તૈયાર થયો. એટલું થતાં જૂડિથ પોતાના બંને ધણીઓ તરફથી ઇનામ અકરામ મળેલી જાગીર વગેરે વેચી નાંખીને, પોતાની જંગમ મિલ્કત સાથે લઇ પોતાને પિયર ચાલી ગઇ. એ જ્યારે ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળી ત્યારે આલફ્રેડને ઘણું માઠું લાગ્યું. જૂડિથે ફ્રાન્સ ગયા પછી થોડા દિવસમાં એક રાજાને પોતાનો ત્રીજો ધણી કર્યો. તેનું રાજ્ય બાલ્ટિક સમુદ્ર અને રહાઇન નદીની વચ્ચે હતું. એ ત્રીજી વારનું તેનું લગ્ન પોપની પરવાનગીથી મોટી ધામધુમથી થયું. હવે એ જૂડિથની બીજી હકીકત કહેવાનું કંઇ પ્રયોજન નથી, કારણ કે મહારાજા આલફ્રેડના ચરિત્ર સાથે હવે તેનો સંબંધ નથી, પણ ઉપર જે કાંઇ કહ્યું છે તે ઉપરથી તે વેળાના લોકોની રીત અને ધર્મસ્થિતિ કેવી હતી તે જાણવા સારૂ લખવું પડયું છે. વળી એક બીજો ગ્રંથકાર ઇંગ્લાંડની લોકસ્થિતિ માટે આ પ્રમાણે કહે છેઃ—આપણાં કેટલાક ગામોમાં જેમ બજારો ભરાય છે તેમ તે વખત ઇંગ્લાંડમાં ઘણે ઠેકાણે બજારો ભરાતાં હતાં. હથિયાર ને બખતર બનાવવાનાં કારખાનાં હતાં. ઘરો દેખાવડાં નહોતાં. સૅક્સન સ્ત્રીઓ શીવવા ભરવામાં હોશિયાર હતી. જમણવારને પ્રસંગે સ્ત્રી પુરૂષોના મેળાવડા થતા. તે વેળાએ ત્યાં વાજાં વગાડીને ગાનારા ગાઇ, નાચી, ડોળ કરીને મન રંજન કરતા હતા. લોકના ત્રણ વર્ગ હતા. જાગીરદાર કે સરદાર, ખેડુતો અને ગુલામો.

ભાગ ૨ જો.

પાછલા ભાગમાં મહારાજા આલફ્રેડના વડીલો, તેનો જન્મ, બાળપણ, વિદ્યાભ્યાસ, અને તેના મોટા ભાઇની કેટલીક હકીકતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. હવે તે ગાદીએ બેઠો તે સમયનું કથન કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે;

માટે તે વખતે ઇંગ્લાંડની સ્થિતિ કેવી હતી તે આ ઠેકાણે જણાવવાની જરૂર છે:

આ વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં મોટી ગરબડ મચી રહી હતી. લોકોને લગારે જંપીને બેસવા વારો નહોતો, દરેક જણ પોતાના ગુજરાનની અને જીવ બચાવવાની ફીકરમાં હતો, અને એ બધી આફતનું મૂળ ડેન લોકોના હુમલા હતા. તેમની સવિસ્તર હકીકત આ ઠેકાણે લખવાની જરૂર નથી, તોપણ તે વેળાની હાલતનો કાંઈ ખ્યાલ વાંચનારના મનમાં આવવા સારૂ કંઈ ટૂંકામાં કહેવું પડે છે.

ડેન્સ લોકો સ્વભાવે લુચ્ચા અને ઘણા ક્રૂર હતા. વળી તેમને ઇંગ્લાંડના લોકો સાથે હાડવેર હતું. તે વેળાની ઇંગ્લાંડની પ્રજા ઍંગ્લોસૅક્ષનના નામથી ઓળખાતી હતી. તેમનો ડેન્સ લોકોને છેકજ તિરસ્કાર હતો, અને તેમના ખ્રિસ્તી ધર્મનો નાશ કરવાનું જાણે તેમણે પણ જ લીધું હતું. ડેન્સ લોકો મૂર્ત્તિપૂજક હતા. તેમની સ્વારી વહાણમાંથી કિનારે ઊતરે કે પહેલો હુમલો મઠ કે દેવલ ઉપર કરતા હતા. તેનું એક કારણ ધર્મદ્વેષ હતું. ને બીજું કારણ એવું હતું કે, દેવાલય અને મઠોને સારા બંદોબસ્તની જગા માનીને મોટા મોટા રાજા અને ઠાકોરો પોતાનો ખજાનો તેમાં મૂકતા હતા. એ વગર તેમાંના જોગી જોગણોને ધર્મકૃત્ય કરવાનાં તરેહ તરેહનાં સોના રૂપાનાં વાસણો અને કીમતી વસ્ત્રો મળેલાં હતાં. તે સર્વે લૂટી લેવાની તેમને ઘણી લાલચ હતી. માટે જ તેઓને ભજનાલય અને મઠ ઉપર હુમલો કરવાને જેટલું જોમ છૂટતું હતું તેટલું બીજા કોઇપણ કામમાં છૂટતું નહોતું. વળી તેઓ ખ્રિસ્તી ધર્મ ઉપરનો તેમનો દ્વેષ અને દ્રવ્યલોભ એ બેથી જ પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરીને નિરાંતે બેસી રહેતા નહોતા, પણ ત્યાં જે જુવાન અને રૂપાળી જોગણો રહેતી હતી, તેમનું શિયલવ્રત ભંગ કરી તે પોતાની દુષ્ટ અને પાપી કામવાસના પૂરી કરતા હતા. એ બાબત એક ભયંકર વાત જૂના પુસ્તકમાં લખેલી છે. તે એવી કે, એક મઠ ઉપર જ્યારે ડેન્સ લોકોએ હલ્લો કર્યો ત્યારે તેમના ક્રૂર અને પાપી સ્વભાવથી ડરીને ત્યાંની જુવાન જોગણોએ તે માંહેની એક ઘરડી જોગણની

સૂચના ઉપરથી પોતાના પવિત્ર શિયલવ્રતના રક્ષણ સારૂ પોતાનાં મોઢાં, નાક, ગાલ, કાન અને કપાળને ઉઝરડીને કે કાપીને લોહીલુહાણ કરી મેલ્યાં હતાં. તેમની એ યુક્તિ સફળ થઇ. પરમેશ્વરે કરી રાખેલા નીતિમાર્ગે ચાલનારા માણસને વિના કારણ એવી વિપત્તિ ભોગવવી પડે છે, એ જોઇને મનને ઘણું માઠું લાગે છે.

ઈંગ્લાંડની પૂર્વમાં આવેલા લિંકનશાયર પરગણાના દક્ષિણ ભાગમાં ક્રાઉનલૅન્ડ નામે મઠ તે વેળાએ ઘણો નામીચો હતો. તેમાં ઘણા જોગીઓ રહેતા હતા. તેઓમાં ફ્રાયર જૉલી નામે એક મહંત હતો. તે એકવાર પોતાના બસેં અનુયાયી સાથે લઇને ડેન્સ લોકો જોડે લડવાને ગયો હતો. એ ઉપરથી તે વેળાના જોગીઓ કેવા હતા તેનું સહજ અનુમાન થઇ શકશે* તે મઠ તો હવે ભાગી ટૂટી ગયો છે પણ તેનું ખંડેર હજી દીઠામાં આવે છે.

લોકોમાં લડવાની ઇચ્છા અને એટલી તૈયારી છતાં પણ ડેન લોકો આગળ તેમનું કશું ચાલતું નહોતું. ડેન લૂટારા પાસે મોટી મોટી ઢાલો હતી તે અગાડી ધરીને શત્રુ તરફથી આવતાં બાણથી પોતાનો બચાવ કરતા, અને હાથ માંહેના ભાલાવડે દુશ્મનના સ્વારોને પોતાની પાસે આવવાન દેતાં પહોરના પહોર સૂધી લડયા કરતા, ને પછી થાકયાનું ડોળ કરીને લડાઈના મેદાનમાંથી જતા રહેતા; સૅક્સનો નિર્ભયપણે જરા આમ તેમ ફરવા લાગે કે તરત તેમના ઉપર તુટી પડીને દુશ્મનને કાપી નાંખતા; એવી તેમની લડવાની રીત હતી.

એકવાર એવી કતલ થઈ રહ્યા પછી કેટલાએક ઘાયલ થયલા સૅક્સન લોકો પેલા મઠવાસીઓને ખબર કહેવા સારૂ ક્રાઉનલૅન્ડના દરવાજામાં જઈ ઉભા, તે વખતે માંહેના જોગીઓ ઈશ્વરપ્રાર્થનામાં ગુંથાયલા હતા. તેમાં મુખ્ય થિઓડર નામે હતો, તે આ ભયંકર ખબર સાંભળીને શી રીતે બચવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેમાં એમ ઠર્યું કે તે માંહેના અતિ વૃદ્ધ અને બાળકોને મૂકીને બાકીના ત્રીશ માણસોને હોડીમાં બેસાડી

* આપણા દેશના ખાખી બાવા નામના જોગીઓ એવીજ પ્રકૃતિના હોયછે.

તેની સાથે પોતાની સર્વ કીમતી ઇસ્કામત નિર્ભય ઠેકાણે મોકલી દેવી. તેની મતલબ એવી હતી કે નિર્દય દુશ્મનો પોતાના મઠ ઉપર હુમલો કરે તો ઘરડા સાધુ અને અનાથ બાળકોને જોઈ તેમની દયા લાવીને છેડે નહિ અને તેમને દ્રવ્યલાભ પણ થાય નહિ. માણુસ જ્યારે પોતાનો બચાવ બહાદુરીથી કરી શકતો નથી ત્યારે તેણે ગરીબાઇથી કરવો ઘટે છે.

પેલી હોડીઓ ઠરાવેલી જગાએ જઈ પહોંચી. ત્યાં નિર્ભય જગા જોઇને તેના માણુસોએ પેલા ત્રીશ આસામીઓને જંગલમાં નસાડી મૂક્યા અને પેલો માલ જમીનમાં દાટી દીધો. થોડાંક વાસણો ને લૂગડાં મઠમાં રહેવા દીધાં હતાં તે પણ નજરે ન ચ્હડે એમ સંતાડયા. પછી હમણાં ધાડ આવી પહોંચશે એમ જણાતાંજ પોતાના સાથીઓ સાથે થિઓડર હોમકુંડ પાસે બેસીને મોટા ભાવથી ઇશ્વરાધના કરવા બેઠો. એમ કરવાની મતલબ એટલીજ કે એવી સ્થિતિમાં ડેન લોકો આપણુને જુએ તો ઇશ્વર-થી ડરીને પીડા ન કરે. તથાપિ પાષાણુહૃદયવાળાઓને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના-થી કે બીજાથી શું ? તેઓએ મઠમાં પેસતાંજ લાગલો થિઓડરને મારી નાંખ્યો, ને પછી બીજાઓની પણ એ વલે કરી. પેલા વૃદ્ધ મઠવાસીઓનું સાધુત્વ અને બાળકોનું અનાથત્વ જોઇ નિર્દય પશુઓના અંતઃકરણમાં દયા આવી નહિ. પણ તેમાંથી એક દશ વરસનો છોકરો ચમત્કારિક રીતે બચી ગયો. તેનું નામ તુર્ગાર હતું.

એ તુર્ગાર ઘણો રૂપાળો અને તેનો ચહેરો કાંતિવંત હતો, તથા તેના બોલવા ચાલવાની લઢણુ મનોરંજક હતી. એ મઠમાં જ્યારે તરવારના ઝટકા ઉપર ઝટકા ચાલી રહ્યા હતા ત્યારે ડેન લોકોના સરદાર કાઉન્ટ સીડ્રૂકની નજર તેના ઉપર પડી અને તેથી તેને બચાવવાની તેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ. માટે તેની જાતમાંથી તેને એક તરફ ખેંચી લીધો ને ડેનનો પોશાક પહેરા-વ્યો. તેને •હમેશ પોતાની પાસે રહેવાનું ફરમાવ્યું, તેવી રીતે તે પણ ખરેખરા ડેન જેવો થઇને તેની પાસે રહ્યો.

મઠમાંહેની કતલ પતી રહ્યા પછી તેમાંથી જે કંઇ જડયું તે લઇને

મઠને સળગાવી મૂક્યો. તેમાં પેલાં મુડદાં પણ બળી ગયાં. ત્યારપછી એક બીજા મઠની પણ દુર્દશા કરી નાંખી. તેમાંની મળેલી લૂટને મજબુત પેટીઓમાં ભરીને તે બધી પેટીઓ ગાડીઓમાં ભરીને દક્ષિણ તરફનો રસ્તો લીધો. એ માંહેની કેટલીક ગાડીઓ ખુદ કાઉન્ટ સીડ્રિકના તાબામાં હતી અને તે સર્વની પછાડી હતો. તેઓ એક નદીમાંથી સામે પાર જતાં ગાડીનાં પૈડાં કાદવમાં વ્હોટી ગયાં તે કેમે કર્યાં નીકળે નહિ. તેને કહાડવાની ખટપટમાં કાઉન્ટ સીડ્રિકને ગુંથાયલો જોઈ પેલો છોકરો તુર્ગાર નજર ચૂકવીને એક ઝાડીમાં સંતાઈ પેઠો, અને કેટલીકવારે રાત્રે મુસાફરી કરતો પોતાના મઠમાં જઈ પહોંચ્યો.

આણીમેર ક્રાઉનલૅંડમાંથી ડેન લોકો ગયા કે જે જોગીઓ હુમલાની ગરબડ વેળાએ જંગલમાં નાસી ગયા હતા તે પાછા આવ્યા, અને તે પોતાની માંહેના એકને મહંત સ્થાપીને પાછું પહેલાંની પેઠે કામ ચલાવવા લાગ્યા. ડેન લોકોએ જે મઠ બાળી નાંખ્યો હતો અને સામાન લૂટી લીધો હતો તેને ફરીથી ઠામ પાડતાં ઘણીવાર લાગી નહિ; કેમકે તે મઠવાસી જોગીઓ વિલક્ષણ ઉદ્યોગી હતા, અને તેમના ઉપર આસપાસના લોકોનો ભાવ ઘણો હતો.

ડેન લોકોના સંબંધમાં આવેલા ઍંગ્લો સૅક્સનોની બીજી ઘણી વાતો પુસ્તકોમાં લખેલીછે, તે એવી ચમત્કારિક છે, કે તે ખરી માની શકાય નહિ. એડમંડ નામે એક રાજા ઇંગ્લાંડના પશ્ચિમ ભાગ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો, તેની જોડે ડેન લોકોને એક અજાયબ વાત ઉપરથી થોડું વેર બંધાયું. એવી રીતે કે લોથબ્રાક નામે એક જુવાન હિંમતવાળો ડેન હતો, તે એક નાની સરખી હોડીમાં બેશીને જર્મન સમુદ્રમાં આવેલા એક બેટ ઉપર શિકાર કરવા સારૂ જવા નીકળ્યો. તેણે પોતાનો બાજપક્ષી જોડે રાખ્યો હતો. કૂતરાને જેમ જમીન ઉપરનાં ચોપગાં પકડી લાવવાને શિકારીઓ શીખવે છે તેમ તેણે બાજપક્ષીને બીજા પક્ષીઓને પકડી આણવાનું શીખવ્યું હતું. એવા બાજપક્ષીઓને પાસે રાખીને કેળવવાની ચાલ તે વેળાના લોકોમાં ઘણી

હતી, અને હાલના જર્મનો લડાઇની વેળાએ સંદેશા લઈ જતાં ખબૂતરોને પકડી લાવવાને બાજપક્ષીઓને કેળવી રાખે છે, અને ઘેરાયલા શહેરોને જ્યારે સમાચાર બંધ પડે છે ત્યારે તે માંહેના લોકો ખબુતરની કોટે કાગળો બાંધીને ઉરાડી મૂકીને વહેવાર ચલાવે છે, તે બંધ પાડવાને બાજપંક્ષીની મારફત પેલાં સંદેશા લઇ જનાર ખબૂતરોને પકડી મંગાવી સંદેશા બંધ પાડે છે. એવો છેલ્લો બનાવ ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં પારિસ ઉપર જર્મનોએ નાંખેલા ઘેરાની વેળાએ બન્યો હતો.

પેલો લોથબ્રાક કેટલીકવાર સુધી પોતાની હોડી સાવચેતીથી હંકારતો ઘણે દૂર સુધી ગયો, પણ પછી એકાએક દરિયામાં તોફાન ઉઠી ને સમુદ્રના મોટા મોટા મોજા આવવા લાગ્યા. તેથી પેલી હોડી લોથબ્રાકના હાથમાં રહી નહિ ને આખરે તે ઈંગ્લાંડના કિનારા પાસે ડૂબી ગઈ; ને માલિક તરતો તરતો કિનારે આવી પહોંચ્યો. તે વેળાએ પણ પેલો બાજ તેની સાથે હતો.

પોતાના દુશ્મનના દેશમાં આવી પડયાથી લોથબ્રાકને મહા માઠું લાગ્યું; તોપણ પોતે કોણ છે તે તેમને ન જણાવવાનો ઠરાવ કરીને આખો દહાડો જંગલમાં રહેતો અને કંદમૂળ ખાઇને ગુજારો કરતો. તથાપિ કેટલેક દહાડે ઓચિંતો કેટલાએક ઍંગ્લોસૅક્સનોની તે નજરે પડયો. તેમણે તેને ઓળખ્યો એટલે તેને પકડીને રાજા પાસે લાવ્યા. ત્યારે પણ પેલો બાજપક્ષી તેની સાથે હતોજ.

લોથબ્રાકનો ચહેરો જોઇને એડમંડ રાજાને આનંદ થયો અને તે ઈંગ્લાંડમાં શી રીતે આવ્યો તેની હકીકત સાંભળીને ઘણો અજાયબ થયો. પછી કોઈ પણ તરેહની તેને અડચણ ન કરવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી; અને તેને છોડી દીધા પછી કેટલેક દહાડે સાંભળવામાં આવ્યું કે લોથબ્રાક શિકારના કામમાં ઘણો ખબરદાર છે તેથી રાજાએ તેને પોતાની પાસેજ રાખ્યો: અને શિકારની વેળાએ તેને સાથે રાખવા લાગ્યો, અને તે પણ રાજા સાથે ઇમાનદારીથી ચાલવા લાગ્યો.

વળી ઈંગ્લાંડમાં તેણે એક શિકારી કૂતરો પાળ્યો હતો. તેને લીધે રાજાની તેના ઉપર વિશેષ મહેરબાની થઇ. શિકારના કામમાં લોથબ્રાક કહે તે પ્રમાણે થાય. જુઓ, દેશના સંબંધમાં રાજાને જે દુસ્મન લાગવો જોઇએ તે તેના ગુણવડે મિત્ર થઈ બેઠો. એ વાત ધ્યાનમા રાખવાની છે.

રાજદરબારમાં કાવાદાવા ઘણા હોય છે. ત્યાં રહેવાનું કામ ઘણું જોખમ ભરેલું હોય છે. દરબારી લોકોની સ્થિતિ એવી હોય છે, કે કંઇએ ગુન્હો ન કર્યા છતાં પણ બીજાઓ તેની અદેખાઈ કરે છે, ને કોઈવાર એમ કેટલાક નિર્દોષ માણુસો તેના ભોગ થઇ પડે છે. લોથબ્રાકની તેવી જ અવસ્થા થઈ. એડમંડ રાજાના દરબારમાં બિરોન નામે એક ગૃહસ્થ હતો. તે પણ શિકારના કામમાં કાબેલ હતો; તેથી રાજાને ઘણો વહાલો હતો અને શિકારમાં તો તેના વિના એક ડગલું પણ જતો નહિ. તે લોથબ્રાકની અદેખાઇ કરવા લાગ્યો. અને તે એટલે સૂધી કે દાવ ફાવે તો તેનું કાટલું કહાડી નાંખવાનો ઠરાવ કર્યો. પછી કેટલેક દહાડે રાજા જોડે રાનમાં શિકારે બંને ગયા હતા. તેમાં એક હરણુની પછવાડે દોડતાં તે બંને એક ઘીચ ઝાડીમાં એકઠા થયા, એટલે બિરોને ત્યાં લોથબ્રાકને મારી નાંખ્યો, અને કોઈના જાણુવામાં ન આવે માટે તેનું મુડદું દાટી દીધું ને પછી ઘેર આવ્યો. તે વખતે તેની સાથેના બધા શિકારી કૂતરા તેની સાથે આવ્યા. પણ લોથબ્રાકનો પેલો કૂતરો તેના ધણીને જ્યાં દાટયો હતો તે જગાએ શોક કરતો બેસી રહ્યો. લોથબ્રાક કેમ ન આવ્યો એમ રાજાએ અને બીજા દરબારીઓએ બિરોનને પૂછયું ત્યારે બિરોને કહ્યું કે હરણુની પાછળ દોડતો દોડતો જંગલમાં ગયો તે ગયો, પછી પાછો આવ્યો જ નથી અને તેનું શું થયું તે હું જાણુતો પણ નથી.

પણ પેલો કૂતરો ધણીની કબર પાસે બેઠો હતો તેને ઘણી ભૂખ લાગવાથી ઘેર આવ્યો ખરો, પણ ખાધું કે તરત પાછો જઇને તે જગાએ બેઠો. એમ કેટલાક દિવસ જતાં દરબારના લોકોની નજરે પડયું, એટલે કેટલાંક માણુસો મોકલીને તે જગા ખોદી જોતાં લોથબ્રાકની લાસ મળી

આવી. તે ઉપરથી તપાસ થતાં ખૂનનો અપરાધ બિરોન ઉપર સાબિત થવાને કશી અડચણ પડી નહિ. અને રાજા તેના ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો, ને એવો ઠરાવ કર્યો કે લોથબ્રાકની ભાગેલી હોડી જે કિનારા ઉપર પડી છે તેમાં બિરોનને બેસાડીને સમુદ્રમાં હડસેલી દેવો, અને ફરીથી આપણા દેશમાં તેને પગ મૂકવા દેવો નહિ.

હુકમ પ્રમાણે તે હોડી હડસેલી દીધા પછી દરિયામાં મોટું તોફાન જાગ્યું તેની છોળોથી પેલી હોડી ધસડાતી બાલટિક સમુદ્રને કાંઠે જ્યાં લોથબ્રાકના વડીલોની જાગીર હતી ત્યાં જઇને લાગી. લોથબ્રાક મોટા શ્રીમંત કુળનો પુરૂષ હતો, અને તેના મિત્રો પણ ઘણા હતા. એ વિના તેને બે તો દીકરા હતા. તે પણ ઘણા ઉદ્યોગી અને હિંમતવાન હતા. વળી આ વેળાએ ચમત્કાર એવો બન્યો, કે હોડી પણ છેક તેના ઘરની પાસેજ આવીને અટકી, તેથી ઝટ તેમને માલમ પડ્યું કે આપણા બાપની હોડીમાં બેશીને કોઈ ઍંગ્લોસૅક્સન માણસ આવ્યો છે. તેથી તે બિરોનને પકડીને તેની તપાસ કરવા માંડી ત્યારે બિરોને પોતાનો ગુન્હો છુપાવવા સારૂ કહ્યું કે તમારા બાપ લોથબ્રાકને ઇંગ્લાંડના રાજા એડમંડે મારી નાંખ્યો છે. એ સાંભળીને પેલા તેના છોકરાઓને ઘણું માઠું લાગ્યું અને સઘળી હકીકત પોતાની જાતના લોકોને તથા પોતાના રાજાને જણાવી અને તેનું વેર લેવા સારૂ ઈંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાની તેમને વિનંતિ કરી. તેમણે કબૂલ કરીને તરત હોડીઓમાં પોતાના શૂરા સિપાઇઓને બેસાડીને તે હોડીઓ ઈંગ્લાંડ ભણી રવાને કરી.

એડમંડ રાજા દયાળુ અને ઘણા શાંત સ્વભાવનો હતો અને પરોપકાર કરવામાં તો તે ઘણો નામીચો ગણાતો હતો. દેશમાં સમાધાની રાખીને લોકોના સુખ સારૂ કામો કરવાથી તેને જેટલો સંતોષ થતો તેટલો બીજા કોઈ કામથી થતો નહોતો. તેને લડાઇઓ અને હુમલા ગમતા નહોતા. તેથી તે લડાઇને માટે બીલકુલ તૈયાર નહોતો. એવી સ્થિતિમાં ડેન લોકોનું લશ્કર કિનારા ઉપર આવ્યાની તેને ખબર મળી ત્યારે હવે શું કરવું

તેનો તેને મોટો વિચાર પડયો. તે હિંમત હારી ગયો તેથી તે છાનોમાનો હેલ્લિસ ડ્યૂન નામે છેક અજાણી જગાએ એક ખૂણામાં જઇને ભરાઈ બેઠો. આણીમેર ડેન લોકોએ કેટલાક શહેરો જીતી લીધાં અને રાજાનો શોધ કરવા માંડયો. પહેલાં તો તેનો કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ, પણ પછી કેટલાએક ઍન્ગ્લોસૅક્સનોની મારફાડ કરતાં રાજા ક્યાં સંતાયો છે તે તેમણે બતાવ્યું. ડેન લોકોને મુખ્ય સરદાર હિંકાર નામે હતો. તેણે એડમંડ રાજાને કહાવી મોકલ્યું કે તમારે તમારો સર્વ ખજાનો અમારે સ્વાધીન કરી દઇને શરણ આવવું એટલે અમે કંઇ અડચણ કરીશું નહિ. એ તેમનું કહેવું રાજાએ કબૂલ ન કરવાથી હિંકારે પોતાના કેટલાક સિપાઇઓને ત્રણીમેર મોકલીને તે જગાને ઘેરો ઘાલ્યો અને કેટલીકવારે તે ઠેકાણામાં બાકોરૂં પાડીને સિપાઇઓ માંહે ધસી ગયા. તે મારામારીમાં એડમંડના સઘળા ચાકરનફરો મરી ગયા અને રાજાને મુસ્કેટાટ બાંધીને હિંકાર આગળ આણ્યો.

ડેન સરદાર અવિચારી હતો, તેણે એડમંડના અપરાધની તપાસ કરવાની ભાંજગડમાં ન પડતાં એકદમ મારી નાંખવાનો ઠરાવ કર્યો. પ્રથમ તો તેને એક ઝાડ સાથે બાંધ્યો, અને એક મોટી ચાબક વડે તેને ઢોરની માફક ઝાડી કહાડયો; ને પછી તેના ઉપર તીરનો વરસાદ વરસાવ્યો. આ બધી આફતમાં પણ એ ધાર્મિક રાજા એક સરખો ઇસુખ્રિસ્તનો જપ કરતો હતો તેથી તેના મનને વચ્ચે વિશ્રાંતિ મળતી હોય એમ દેખાતું હતું; પણ એ જપ સાંભળીને ડેન લોકોને વધારે ચ્હીડ ચ્હડી અને તેથી તેને વધારે દુઃખ દેવા લાગ્યા; તોપણ તેણે ઇસુનો જાપ મૂકયો નહિ, ત્યારે ડેન લોકોએ તેનું માથું કાપી નાંખ્યું, ને તે તેની પ્રજાને હાથ આવે નહિ તે માટે તે માથું જંગલમાં લઇ જઇને નાંખ્યું.

પછી રાજાનું ધડ ત્યાંજ પડતું નાંખીને ડેનો ચાલ્યા ગયા. ત્યાર પછી તેની પ્રજા માંહેના કેટલાકો ત્યાં આવ્યા અને રાજાની આવી દુર્દશા જોઇને ઘણા દુઃખી થયા. પછી તેની પ્રેતક્રિયા કરવાનો મનસૂબો કર્યો પણ તેમાં માથા વિના કામ અટકી પડયું એટલે તેનો શોધ કરવા લાગ્યા. તે બાબતની વાતો

પુસ્તકમાં લખેલી છે તે ખરી લાગતી નથી. તેમાંથી એક એવી છે કે તે લોકો માથું ખોળતા જંગલમાં હીંડતા હતા, ત્યારે માથામાંથી અવાજ થયો કે હું ફલાણી જગાએ છું. બીજી એવી વાત છે કે એક વરૂએ તે માથું પોતાના આગલા પંજામાં પકડીને તેને દાટવાની જગા ઉપર લાવી મુક્યું ને પછી તે માથું પોતાની મેળેજ ધડ ઉપર જઈ વળગ્યું. આ બંને વાતોમાં સત્ય ઘણુંજ થોડું છે. ઘણું કરીને નથીજ એમ કહીશું તો ચાલશે. માટે એ ઇતિહાસમાં દાખલ કરવા લાયક નથી એ ખરૂં છે. તથાપિ તે વેળાના લોકો તેને ખરી માનતા હતા. આ ઉપરથી તે કેટલા ભોળા હતા અને તેમનામાં કેટલી અજ્ઞાનતા હતી એ ખુલ્લું માલમ પડે છે.

આલફ્રેડ ગાદીએ બેઠો તે વખત પ્રજાની હાલત એવી હતી. તે બધા રોમન કૅથોલિક પંથના હતા. તે પંથના ઉપર તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. તે પંથનો મુખ્ય અધિકારી ઇટાલીનો પોપ તો તેને પરમેશ્વર જેવો લાગતો. તેમણે પોતાનાં છોકરાંઓ સારૂ રોમમાં બહુ વરસ પહેલાં એક મોટી નિશાળ કહાડી હતી. તેનો જીર્ણોદ્ધાર એડલઉલ્ફે કર્યાની વાત તો આગળ આવી ગઈ છે. એની પહેલાંના એક રાજાએ દરેક ઘર ઉપર આઠ પાઇનો વેરો નાંખ્યો હતો. તેના ઉત્પન્ન થતા પૈસા પોપને ભેટ મોકલવામાં આવતા હતા એમ કેટલાંક વરસ ચાલ્યા પછી ઇંગ્રેજો પ્રોટેસ્ટંટ પંથ માનવા લાગ્યા ત્યારથી એ કર આઠમા હેન્રી રાજાથી બંધ પડયો છે.

ભાગ ૨જો.

એડલઉલ્ફ ઇ. સ. ૮૫૭ માં મરણ પામ્યો. પછી તેનો દીકરો એડલબાલ્ડ ગાદી ઉપર બેઠો. તે ત્રણ વરસ રાજ કરીને ઇ. સ. ૮૬૦ માં મરી ગયો. પછી તેનો ભાઇ એડલબાર્ટ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેના અમલમાં ડેન્સ લોકો તેની પ્રજાને પીડતા હતા. તે પીડાથી મુક્ત કરવાને મથન કરતાં ૭ વરસ રાજ્ય ભોગવી તે ઇ. સ. ૮૬૬ માં મૂઓ. તેવારે તેનો ભાઇ

એડલરેડ તખ્તનશીન થયો. તે ઘણો શૂરો રાજા હતો. તેને પણ ડેન લોકોથી સંકટ ભોગવવું પડ્યું. તેમની જોડે લડતાં એનો નાનો ભાઇ આલફ્રેડ ઘણી મદદ કરતો હતો. એ બંને ભાઇઓએ ડેન લોકો સાથે માત્ર બે વરસમાંજ નવ લડાઇઓ કરી. રાજા એડલરેડને એક છેલ્લી લડાઈમાં જખમ લાગ્યા હતા તેથી માંદો પડીને ઇ. સ. ૮૭૧ માં મરી ગયો ત્યારે આલફ્રેડ ઇંગ્લાંડનો રાજા થયો.

ખરૂં કહીએ તો આલફ્રેડના જે મોટા ભાઇઓ મરી ગયા, તેમાંના મોટાનો વડો દીકરો રાજગાદીનો વારસ હતો. એ વાત પ્રજા અને રાજકુટુંબના સારા સમજણા માણસોને ખબર હતી. એમ છતાં આલફ્રેડ ગાદીએ બેસીને રાજ કરવા લાગ્યો; પણ કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. કેમકે તે વખતજ તેવો હતો. આખા ઇંગ્લાંડમાં ડેન લોકો ફરી વળ્યા હતા, જોર જૂલમ અને મારફાડ ચાલી હતી. લોકો ત્રાહે ત્રાહે પોકારતા હતા. એવી વેળાએ રાજ્યસૂત્ર હાથમાં ઝાલવાને આલફ્રેડના જેવો લાયક પુરૂષ બીજો કોઈ નહોતો. કેટલાએક નામાંકિત ઇતિહાસ લખનારા તો એમ પણ લખી ગયા છે કે એ વખતે ગાદીએ બેસવાની તેની મુદ્દલ મરજી નહોતી, તથાપિ સ્વદેશકલ્યાણની બુદ્ધિથીજ તેણે રાજકારભાર હાથ ધર્યો, એ વાત ખરેખરી નવાઈ જેવી છે.

આ વખતે આલફ્રેડની ઉમર માત્ર બાવીસ વરસની હતી, અને તેનો અભ્યાસ પણ કામ જોગોજ હતો; તથાપિ તેની બુદ્ધિ મોટી હતી. અને તે મૂળથીજ મોટા મનનો હતો. તેને લીધે રાજ્ય મળ્યા છતાં તે મદાંધ થયો નહિ. તેણે પોતાના ભાઇનો મૃત્યુસંસ્કાર યથાવિધિ કર્યો, ને પછી વિંચેસ્ટરના ભજનાલયમાં જઇને રીત પ્રમાણે પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. એ સઘળા સંસ્કારની જગા તે વારે જેવી પવિત્ર મનાતી હતી તેવી આજ પણ મનાય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવા જોગ છે. વિંચેસ્ટર ઈંગ્લાંડમાં ધર્મસંબંધે ઘણું મોટું મનાયલું ઠેકાણું છે. ત્યાંના ધર્માધ્યક્ષની ઉપજ મોટી છે, અને લોકોમાં તેનું વજન પણ વધારે છે. એ વિના ત્યાંનું દેવાલય ઘણુંજ

જૂનું, જોવા લાયક બાંધણીનું છે એમ કહેવાય છે. પરદેશી મુસાફરો તેને જોયા વિના ઘણુંકરીને પાછા વળતા નથી.

પોતાના ભાઇની ઉત્તરક્રિયા, પોતાનો રાજ્યાભિષેક, અને તેના સંબંધની માનપાનની સભાઓ ઇત્યાદિ કામોથી પરવારીને આલફ્રેડ દેશની હાલતનો વિચાર કરવા લાગ્યો તો તેને જણાઇ આવ્યું, કે જે ડેન લોકોએ આપણી આખી પ્રજાને છેકજ હેરાન કરી મૂકી છે તેમને પહેલ વહેલા હરાવવા જોઈએ. માટે તેણે તે કામ સારૂ લશ્કર એકઠું કરવા માંડયું. તેમાં તેને ઘણી મહેનત પડી. કેમકે ડેન લોકો જ્યારે સૅક્સનને હરાવતા ત્યારે પછીથી તેની ઘણી દુર્દશા કરતા; અને જ્યારે એકાદો સૅક્સન એકાદા ડેનને હરાવે તો ડેન લોકોનાં ટોળેટોળાં તેનું વેર લેવાને ઉતરી પડે તેના હુમલા ખમવાને તૈયાર રહેવું જોઈએ. કહેવાની મતલબ એટલીજ કે તે વખત સૅક્સનો નાહિંમત હતા અને તેમના સામર્થ્યનો છેક નાશ થયો હતો.

પણ આલફ્રેડે હિંમત છોડી નહિ. તે જાતે ઘણો બહાદૂર હતો, અને લોકોમાં તેનું વજન પણ ઘણું હતું તેને લીધે બાકી રહેલું જે લશ્કર ચારેમેર વેરાઈ ગયું હતું તેને પોતાની જોડે રહીને ડેન લોકો સાથે લડવા માટે ફરીને એકઠું કર્યું, અને પછી લડવા નીકળ્યો. પહેલી લડાઈ બને પક્ષ વચ્ચે વિલ્ટન* નામની જગાએ થઈ. શરૂઆતમાં તો આલફ્રેડના પક્ષની ઘણી સરસાઈ થઈ પણ કેટલીવારે પાસું ફેરવાયું એટલે ડેનલોકો જીત્યા ને આલફ્રેડના લશ્કરને મેદાનમાંથી નાસી જવું પડયું. એ વખતે બંને બાજૂના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં તેથી બંને પક્ષના લોકો એક બીજાથી બ્હીવા લાગ્યા, અને બંને બાજૂના સરદારો લડાઈનું મ્હોકું કાળું કરીને એકબીજા સાથે સલાહ કરવાનું ઇચ્છવા લાગ્યા. એ વખત ડેનનો સરદાર હબ્બા નામે હતો. તેણે આલફ્રેડ સાથે એવો કરાર કર્યો કે, "હું મારા માણસો સાથે તારા રાજ્યમાંથી નીકળી જાઉંછું, પણ ઇંગ્લાંડમાં અમે બીજા રાજા સાથે લડીએ તેમાં તમારે હાથ ઘાલવો નહિ." એ કરાર

---

*એ જગ્યા સૅાલ્સબરી પરગણાની ઇશાને છે.

આલફ્રેડે કબૂલ કર્યો. એનું રાજ્ય વેસેક્સમાં હતું. એ સિવાય એસેક્સ, મર્સિઆ, અને નૉર્થંબરલાંડના રાજ્યો જૂદાં જૂદાં હતાં. આલફ્રેડ સાથે ઠરાવ થયા પ્રમાણે હબ્બા તેના રાજ્યમાંથી નીકળી ગયો; પણ ટેમ્સ નદીને કાંઠે સીધો લંડન શહેર ઉપર આવી પડયો. એ શહેર મર્સિઆના રાજ્યનું હતું. ત્યાં ડેન લોકોએ લૂટફાટ કરવા માંડી. કેમકે ત્યાં તેમને રોકનાર કોઇ તેમનો જોરાવર દુશ્મન નહોતો.

એ વખતે મર્સિઆનો રાજા બર્થ્રેદ નામે હતો. તે હબ્બા અને તેના લશ્કર સાથે લડવાને સમર્થ નહોતો. અને તેને આલફ્રેડની સહાય પણ નહોતી; કેમકે તે તો પહેલાંથીજ હબ્બા સાથે વચને બંધાયો હતો. પોતાનાજ રાજ્યના રક્ષણ માટે પોતાનાજ દેશનાને પોતાની જાતના બીજા રાજાઓને વેગળા મૂકીને આલફ્રેડે પારકા લોક સાથે સ્નેહ કર્યો એ કંઈ તેણે સારૂં કર્યું નહિ, એમ તે વખત જ્યાં ત્યાં ચર્ચા થવા માંડી, અને હજી પણ વિચારવંત પુરૂષો તેના એ કૃત્યને વખોડેછે તે ખરૂં છે. આલફ્રેડ ખ્રિસ્તી ધર્મનો હતો; અને તેના પડોશી બીજા રાજાઓ પણ ખ્રિસ્તી હતા તેને મદદ કરવાનું એક બાજૂએ મૂકીને માત્ર પોતાના રાજ્યના રક્ષણને સારૂ તેણે એક મૂર્ત્તિપૂજક, ક્રુર અને જંગલી લોકો સાથે કરાર કર્યો. એ ખ્રિસ્તી ધર્મના મુખ્ય નીતિ તત્ત્વથી ઉલટું હતું તેથી તે ચર્ચા થઇ તે યોગ્યજ હતી એમ કહેવું પડે છે, માત્ર સ્વહિત સારૂ સન્માર્ગ છોડવાનું કોઈ પણ માણુસને શોભા આપતું નથી,

આલફ્રેડ જેવા પ્રબળ રાજાએ ડેન લોકો સાથે કરાર કરીને પોતાના રાજ્યનું રક્ષણ કર્યું તો આપણા જેવા સાધારણ માણસે તે રસ્તે જવામાં કશી ચિંતા નથી એમ મનમાં વિચાર કરીને બર્થ્રેદે ડેન લોકોને ઘણા પૈસા આપવા કરીને તેમનાથી તેને અને તેની પ્રજાને પીડા ન થાય એવી ગોઠવણ કરી. તેણે ડેનોને ઘણા પૈસા આપવા કરીને એવો કરાર કરાવી લીધો કે, “અમે હવે તારા રાજ્યમાંથી ઝટ નીકળી જઇશું; અને ફરીને કદી એમાં પગ પણ મૂકીશું નહિ.”

તથાપિ એવું માગ્યું આપીને ભીખારી, ચોર, ચાંચિયા, ધાડપાડુ અને લોકો ઉપર ખોટાં તહોમતો ઉભા કરીને તેમને સતાવનારનો બચાવ કરવો એ તેમના એ કામને મદદ કરવા જેવું છે. એવી રીતે પૈસા કઢાવવાનો તેમને એકવાર સ્વાદ પડયો કે પછી પ્રથમ કરેલો કરારમદાર ભૂલી જઇને ગમે તે ખોટાં ખરાં બહાનાં કાઢીને બીજીવાર હુમલો કરવાને આધું પાછું જોતા નથી. તેથી કરી તે પહેલો થયલો ખરચ ફોગટ છે. એટલુંજ નહિ, પણ તેવો ખરચ વારંવાર કરતાં એ તેવા દુશ્મન તરફથી ધાસ્તી કદીએ ઓછી થતી નથી. માટે દુષ્ટ માણસો સાથે એવા પ્રકારના વ્યવહારમાં એકાએક આવવુંજ નહિ, પણ થાય તેટલી મહેનત કરીને તેમને વશ ન થતાં તેમનો નાશ કરવો એમાં લાભ છે.

પણ બથ્રેદે તેવું કર્યું નહિ તેનો તેને સારી રીતે બદલો મળ્યો. એવી રીતે કે, હબ્બા એના રાજ્યમાંથી નીકળીને ઉત્તર ભણી નૉર્થમ્બરલાંડમાં ગયો ને ત્યાં ઘણી લૂટફાટ અને ધમપછાડ કરીને પાછો મર્સિઆમાં આવ્યો. અને તેનું કારણ તે એમ કહેવા લાગ્યો કે, “ઉત્તર તરફના પ્રાંતમાં મોટો દુકાળ પડયો છે. અમને અન્નપાણી મળતાં નથી, માટે અમારે પાછું આવવું પડયું” બથ્રેદે તેને બીજીવાર પુષ્કળ ધન આપીને તેની મહેરબાની મેળવવાનો યત્ન કર્યો. એ દ્રવ્ય હાથમાં આવતાંજ હબ્બા અને તેના માણસોએ દારૂ ઇત્યાદિ બીજા દુર્ગુણોમાં તે ઉડાવી દઇને પાછા હતા તેવા થયા, એટલે વળી બથ્રેદ અને તેની પ્રજાને સંતાપવા લાગ્યા, એથી હવે રાજા કાયર થયો. તેનું જે અપમાન થાય તે ખમાય નહિ, અને લોકોની પીડા નજરે દીઠી જાય નહિ તેથી સર્વ પ્રકારે નિરાશ થઈ પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને રોમ શહેરમાં નાસી ગયો. ત્યાં સૅક્સન લોકોનો એક મઠ હતો, તેમાંના લોકોએ તેને સારૂં આદરમાન આપ્યું, અને પદભ્રષ્ટ રાજાની જેવી અવસ્થા હોય તેવી તેમણે રાખી; તથાપિ અપમાન અને દુઃખથી તેનું અંતઃકરણ ઉદ્વેગી થયું હતું. તેને લીધે દહાડે દહાડે ગળી જઇને કેટલીક મુદ્દતે મરણ પામ્યો. પોતાને રાજા કહેવડાવનારનું મરણ આવે પ્રકારે અને

આવે ઠેકાણે થવું જોઈએ કે? પણ બનવા સરજીત ત્યાં શો ઉપાય !

બથ્રેદના ગયા પછી તેના રાજ્યને ડેન લોકોએ ધૂળ ધાણી કરી નાંખ્યું. વધારે તો શું પણ આટલા ઉપરથી સમજાશે કે, મર્સિઆની મુડદાં દાટવાની જગાને ખણી ખોદીને પાયમાલ કરી માંહેના મુડદાંઓના હાલહવાલ કર્યા. જાણે તે રાક્ષસો જીવતાઓ સાથે લડીને ન ધરાયા હોય તેમ હવે મુવેલાંઓને સંતાપવા લાગ્યા ! તેમનું એ કામ માત્ર તેમને જ નહિ પણ સર્વ મનુષ્ય જાતને અત્યંત લાંછન લગાડનારૂં છે.

આ રાજ્યની એવી દુર્દશા કરતાં સિઓલુલ્ફ નામનો કોઇ માણસ તેમની નજરે પડયો. તે બથ્રેદના અમલમાં મોટા અધિકાર ઉપર હતો. તે ડેન લોકોને કહેવા લાગ્યો, “બથ્રેદની ગાદીએ મને બેસાડીને તે રાજ્ય મારે સ્વાધીન કરો તો હું તમારી આજ્ઞામાં રહીને સઘળો રાજ્યકારભાર ચલાવીશ.” તેની એ વાત ત્યાંની પ્રજાને સારી લાગી નહિ તેથી તેણે તેનો ઘણો ધિક્કાર કર્યો. પણ તે પુરૂષને થોડોક અધિકાર હાથ આવતાં જ તેણે લોકો ઉપર અતિશય જૂલમ ગુજારીને તેનો બદલો લીધો.

એમ ચાલી રહ્યું છે, એટલામાં એક નવી આફત ઇંગ્લાંડના ઉપર આવી. હાલ્ફડન નામે કોઈ સરદાર પુષ્કળ ડેન લોકો સહિત જળમાર્ગે ઇંગ્લાંડમાં આવી ઉતર્યો અને લોકોને મારફાડ કરીને ત્રાહેત્રાહે પોકરાવી મૂકી. પછી તેણે આલફ્રેડના રાજ્ય તરફ નજર કરી. પણ આલફ્રેડ તેથી બીધો નહિ; કારણ હબ્બા સાથે થયલો કરાર આખી ડેન પ્રજાને લાગુ છે માટે કોઈના પણ હાથ નીચેના ડેનથી આપણા રાજ્યને હરકત થવાની નથી એમ તે સમજતો હતો. આલફ્રેડના રાજ્યમાં બરેહામ નામનો એક ઘણો મજબૂત કિલ્લો ડૉર્સેટશાયર પ્રાંતમાં હતો. તેના ઉપર લશ્કર હતું ખરૂં પણ હુમલો થવાનો ભય ન હોવાને લીધે તેના ઉપર કંઇ વિશેષ બંદોબસ્ત કર્યો નહોતો. તેના ઉપર મોટી તદબીરથી હાલ્ફડને એકાએક જળમાર્ગે આવીને હુમલો કર્યો, અને પહેલે જ સપાટે તે લઈ લીધો. એ ખબર આલફ્રેડ અને તેની પ્રજાને થઈ ત્યારે તેમને ઘણો ભય અને નવાઇ લાગી.

એટલું જ માત્ર નહિ પણ ડેન લોકોએ આગળ થયલો કરાર એક કોરે મૂકીને નાફરમાનીથી તે કિલ્લા ઉપર હલ્લો કર્યો માટે તેમના ઉપર ઘણું વેર ઉત્પન્ન થયું. તેમને ડેન સરદારે એવું જણાવ્યું જે, "હબ્બા સાથે મારે કશો સંબંધ નથી, હું સ્વતંત્ર સરદાર છું. મારા ઉપર કોઇનો હુકમ ચાલતો નથી. મારી મરજી પ્રમાણે હું કરીશ; હબ્બાએ તમારી સાથે જે કરાર કર્યો છે તે પ્રમાણે જોઇએ તો તમારી સાથે તે વર્તે. હું તેમ ચાલવાનો નથી." હાલ્ફડને એ પ્રમાણે કહાવી મોકલ્યું એમાં કંઇ નવાઈ નથી. એવા પ્રકારના લોકો ખુદ પોતાના આપેલા વચન પ્રમાણે પણ ચાલતા નથી તો બીજાના આપેલા વચન પ્રમાણે તો તે ચાલેજ કેમ ?

પછી કેટલેક દિવસે આલફ્રેડ અને હાલ્ફડન વચ્ચે લડાઇઓ શરૂ થઇ. તેમાં કોઈવાર આ જીતે તો કોઇવાર પેલો જીતે. કોઇવાર આ સલાહ કરે તો કોઈવાર પેલો કરાર ઠરાવે, તેમાં છેતરપંડી, કપટ, અવિશ્વાસ, અને વખત મળે તો એકબીજાનું નુકશાન કરવાની ચતુરાઇ બંને પક્ષ તરફથી એકસરખી ચાલતી હતી. તેથી કોઇ તરફનો નિવેડો આવેજ નહિ. અને તેથી બંને પક્ષને એકબીજાથી ત્રાસ થતો હતો. ડેન લોકોનું સઘળું લશ્કર જળમાર્ગે આવ્યું હતું તેને લીધે તેની પાસે સવાર મુદ્દલ નહોતા માટે તે આલફ્રેડનાં લશ્કર ઉપર હુમલા કરીને તેના ઘોડેસવારોને ઘોડા ઉપરથી પાડી નાંખીને તેમના ઘોડા પોતાના લશ્કર સારૂ લેઈ લેતો હતો. એમ પોતે સવાર તૈયાર કર્યા પછી તેમણે એકાએક ઈંગ્લાંડના દક્ષિણ ભાગ ઉપર સ્વારી કરીને તેઓ એક્સલર શહેર સૂધી આવી પહોંચ્યા. જે વારે તે શહેરને એકસનાનસિસ્તર કહેતા હતા. તે વારે પણ હમણાં છે તેવુંજ મોટું નામીચું હતું. તે ડેન લોકોએ મોટા પરાક્રમથી જીતી લીધું એવી ખબર જ્યારે આલફ્રેડને પડી ત્યારે તેને ઘણુંજ માઠું લાગ્યું. અને અગાડી કેમ કરવું તેની ચિંતા કરવા લાગ્યો. એ સ્થળ તેના હાથમાંથી જવાથી ઇંગ્લાંડનો દક્ષિણ ભાગ ઘણોખરો એના અમલમાંથી ગયા જેવું બન્યું, અને થોડાજ વખતમાં માંહેનો ભાગ શત્રુના હાથમાં જઇને

પ્રજા ઉપર મોટી આફત આવી પડવાનાં દુશ્ચિન્હો તે વખતે ચારે બાજૂએ દેખાવા લાગ્યાં. (ઇ. સ. ૮૭૪).

• તે સમયની જે વાતો અને લેખ મળી આવ્યા છે તે ઉપરથી ખુલ્લું માલમ પડે છે કે એવા અણીના વખતમાં આલફ્રેડના ઉપર તેની પ્રજાની ભક્તિ જેવી જોઇએ તેવી નહોતી. લોકોને તેનાં આચરણ સારાં લાગતાં નહોતાં. તે બાબત તે ખુલ્લેખુલ્લું બોલતા નહોતા પણ અંદર અંદર કચવાતા હતા; અને માનતા હતા કે તેનાં દુરાચરણથી ઈશ્વરની અવકૃપા થઇને આ સંકટો આપણા દેશ ઉપર આવ્યાં છે. આલફ્રેડ આ વેળાએ છેક જુવાનીઓ અને આકરા સ્વભાવનો હતો. નાની ઉમરમાં ગાદી મળવાથી તેને ઘણો અહંકાર આવ્યો હતો. અને હબ્બા સાથે તેને જે કોલકરાર થયા તેથી જે શાંતિ થઈ તેમાં તેણે મરજી પ્રમાણે મોજમજા કરી હતી. વળી તે મોજ નિરૂપદ્રવી હતી એમ નહિ. વળી તે પોતાના સુખને સારૂ લોકો ઉપર જૂલમ કરેછે, તથા પોતાના ફાયદા સારૂ કાંઈ વાત કરાવવાની હોય તો તે કરાવવા સારૂ ન્યાય અન્યાય ન જોતાં કરાવે છે એવો તેની ઉપર દોષ મૂકતા હતા.

આ વાતને આજ સેંકડો વરસ વીતી ગયલાં હોવાથી એમાં ખરૂં કેટલું અને ખોટું કેટલું તે નક્કી કરવાને ઘણો માર્ગ રહેલો નથી. ડેન લોકોથી લોકો કંટાળી ગયા હતા તેને લીધે તેમના મનમાં આલફ્રેડ વિષે એવી તરેહવાર કલ્પના તે વેળાએ આવેલી હોવી જોઈએ, એવી પણ કેટલાક ગ્રંથકારોની ધારણા છે. એક તરફ જોઇએ તો તે પોતાની ભરજુવાનીમાં હતો અને તેના હાથમાં સર્વ રાજકારભાર આવ્યો હતો, એવી વેળાએ, બીજા જુવાન રાજાઓની પેઠે વિષયાદિને નાદે લાગીને વગર વિચારે ચાલ્યો હશે એમાં નવાઈ નથી; પણ બીજી તરફ જોતાં એકાદ બાબતને માટે અપશય આવવા લાગ્યો કે તેને નઠારો ગણવો, એમ સાધારણ રીતે ઘણા માણસોની ચાલ હોય છે, અને તે અભણ માણસોમાં ઘણી હોય છે. એવું જોતાં આલફ્રેડ વિષે લોકોનો એવો વિચાર થયો હશે એમ લાગે છે.

આલફ્રેડના દરબારમાં સેંટ નિયલ નામે એક સાધુ હતો. તેની સાથે તે દૂરનો સગો પણ હતો અને તે વખતે વખતે તેને મસલત પણ આપતો હતો. તેણે આ વેળાએ રાજાની એવી તો ધૂળ કાઢી નાંખી કહેવાય છે કે રાજાના હાથથી એવાં ખરાબ આચરણ થયાં નહોત, તો તેનું કહેવું શોભત નહિ, અને રાજા તે સાંખત નહિ. તે જે બોલ્યો તેની મતલબ એક ઠેકાણે લખેલી છે તે આ પ્રમાણેઃ—"તું તારી પદવી અને વૈભવનો ઘણો ગર્વ રાખે છે; અને કોઇ કાંઇ કહેછે તોપણ પોતાના પાપમાર્ગમાં અચળપણે ચાલવાનો ઠરાવ બતાવે છે, એ ઘણું ખોટું છે. એ પાપાચરણનું પ્રતિફળ સિદ્ધ થયું છે; તે તારે ખરેખાત જલદી જ ભોગવવું પડશે. ગમે તે કરીશ પણ તેમાંથી છૂટવાનો નથી. માટે હું તને કહુંછું કે તું તારી પ્રજા સાથે જૂલમ અને અન્યાયથી ન ચાલતા દયા અને ન્યાયથી ચાલ; એટલે કદાચ પરમેશ્વરનો ગુસ્સો તારા ઉપરથી લગાર ઓછો થાય અને આવેલી આફત ટળે; લગાર ઠીક વિચાર કર."

આવા કઠોર શબ્દો જો આલફ્રેડે ખરેખર સાંખ્યાજ હોય, તો તેનાથી મોટાં મોટાં પાપો ખચિત થયાં હશે એમ લાગે છે. ને તેની એ ચાલથી અગાડી તેને શિક્ષા પણ ભોગવવી પડી. અને તે ભોગવતાં સર્વે દુષ્કર્મો મૂકી દઇને પોતાની પ્રજાના કલ્યાણ કરવાના કામમાં એટલો પરિશ્રમ કર્યો કે તે ઉપરથી લોકો તેના અગાડીના સઘળા દોષ અને અપરાધ ભૂલી જઇને તેણે વખાણવા લાગ્યા. એ બાબતનું અથ ઇતિ વર્ણન અગાડી કરવાનું છે. ઇતિહાસના અવલોકનથી અને મનુષ્ય સ્વભાવના નિયમ ઉપરથી એવું જણાઈ આવે છે; કે માણસ ગમે તેવા શુદ્ધ અંતઃકરણનો હોય તોપણ તેને જન્મમાં કોઈ કોઈ વાર કોઈ કોઈ ખોટે માર્ગે જવાની અને પાપ કરવાની લાલચ થયા વિના રહેતી નથી, એવો નિયમ જ છે. પણ દરેક નિયમને અપવાદ હોય છે તેમ આ નિયમને કંઈ અપવાદ હશે તેની ના નહિ. તથાપિ દુનિયા ઉત્પન્ન થઈ ત્યારથી આજ સુધીમાં જેટલાં માણસો આ પૃથ્વી ઉપર થઈ ગયાં, તેમાં છેક સંપૂર્ણ રીતે નિષ્પાપ એવું એક પણ માણસ હોવાનું કોઈ ઠેકાણે જણાતું નથી.

હોલ્ફડ ને બેરહામ અને એકસલર લીધાં ત્યારે આલ્ફ્રેડને ગાદીએ બેઠાને ઘણા દહાડા થયા હતા. અને તે મુદતમાંજ ઉપર કહેલી ચૂકો તેને હાથે થઈ તથાપિ ડેન લોકો એક પછી એક પોતાનાં નાણાં લઇ લે છે એમ જ્યારે જોયું ત્યારે તેની આંખો ઉઘડી, ને હવે પછી આવનારા સંકટો તેને જણાવા લાગ્યાં. તેને પોતાના રાજ્ય અને પ્રજા વિષે ડર લાગવા માંડયો એટલુંજ નહિ, પણ અગાડી પોતાની શી વલે થશે તેની પણ તેને ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ; કારણ ઈંગ્લાંડનો એક સૅક્સન રાજા ડેન લોકોના ત્રાસથી પોતાનું રાજ્ય છોડી દઈને રોમ શહેરમાં જઈ ત્યાં શરમ ભરેલી રીતે મરણ પામ્યો, એવી તેને તાજી ખબર મળી હતી, અને તે એના મનમાં સાલ્યા કરતી હતી. તેથી તે આ વખતે પોતાનાં સર્વ વ્યસનોનો ત્યાગ કરીને બંદોબસ્ત કરવામાં ગુંથાઇ પોતાની પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવા સારૂ દરેક પ્રકારે ઉદ્યોગ ઘણા આવેશથી કરવા લાગ્યો.

એ કામનો આરંભ કર્યા પહેલાં તેણે પોતાના દરબાર અને રાજ-માંહેલા સરદારો અને અમીર ઉમરાવોની એક મોટી સભા ભરી; અને તેમાં તેણે તેઓની આગળ એક અસરકારક ભાષણ કર્યું. તેમાં અગાડી આવનારાં સંકટોનાં સર્વ ચિન્હો પ્રદર્શિત કરીને તે ટાળવાનો ઉદ્યોગ કરવામાં તેમણે મોટા આવેશથી મદદ કરવા સારૂ વિનંતિ કરી હતી. તે વેળાએ આલફ્રેડ બોલ્યો હતો. "સરદારો શત્રુ ઘણા ભયંકર છે. તેની સામા થવા સારૂ તમારે તમારાં સર્વ સુખો એક બાજુએ મૂકવાં જોઇએ અને મને પૈસાથી મદદ કરવી જોઇએ. એ વિના શત્રુ પાછા હઠશે નહિ, તમારે બધાએ શસ્ત્ર ધારણ કરીને લડાઈમાં જવા તૈયાર થવું. તમે જો મને અંતઃકરણથી મદદ કરશો તો દુશ્મનના ભાર શા?" એ ભાષણે તેમના મનમાં સારી અસર કરી ને તેઓ ઉશ્કેરાયા. તેમણે તેને એક ચિત્તથી મદદ કરવાનો ઠરાવ કર્યો, ત્યારે દેશનો બચાવ થવાનાં ચિન્હો ખુલ્લાં જણાવા લાગ્યાં.

ડેન લોકો પાસે અરમાર પુષ્કળ હતું અને આલફ્રેડ પાસે તે મુદ્દલ

નહોતું તેથી તેમની સામા થઈ શકાતું નહોતું. માટે તેણે આરમાર ઉભું કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તે કામનો વિચાર કરતાં તેને માલમ પડયું કે આરમાર ઉભું કરવાના કામમાં વહાણ બાંધવાનું સહેલ છે પણ સારા ખલાસીઓ મળવા કઠણ છે. તેને પોતાના લોકોને ખલાસીનું કામ શીખવવાની મોટી પંચાત પડી માટે તેણે પ્રથમ જે જંગલી લોકો સમુદ્ર કિનારા ઉપર માછલા મારવાનો અને ચાંચીઆનો ધંધો કરતા હતા, તેમને મોટા પગારની લાલચ દેખાડીને ચાકરીમાં રાખ્યા. તેમાંનાં કેટલાકો પરદેશના પણ હતા તે સર્વને વળી એમ તેણે કહ્યું કે શત્રુ સાથે લડતાં જે લૂટ તમારા હાથમાં આવે તે સર્વ તમારે ઈનામ ગણીને લેવી. આ હુકમથી તે ખલાસીઓ ઘણા ખુશી થયા કારણ પગાર કરતાં લૂટથી આપણને ઘણા પૈસા મળશે એવી તેમની ખાત્રી હતી. એમ આરમાર તૈયાર થયા પછી તે સમુદ્ર ઉપર ચલાવવા માંડયું તે દહાડે તેના જોવા સારૂ હજારો માણસો એકઠાં થયાં અને એ નવાઈ જોઇને ઘણાં અજબ થયાં, અને આપણા દેશના આરમારને ડેન લોક સાથે લડતાં જશ મળે એમ મન સાથે કહેતાં ખુશી ભર્યા પોતપોતાને ઘેર ગયાં.

એ વહાણો સાથે લઇને આલફ્રેડે જે પહેલી સ્વારી કરી તેમાં તેની સંપૂર્ણ ફતેહ થઈ. તેમણે ડેન આરમાર સાથે પહેલી લડાઈ ઈંગ્લીશ ખાડીમાં કરી. તેમાં તેમને હરાવ્યા. એ વેળાને ડેન લોકોનું એક મોટું વહાણ આલફ્રેડના હાથમાં આવ્યું, તે ઉપર સિપાઈ અને ખલાસીઓ પુષ્કળ હતા; તે બધાને તેણે સમુદ્રમાં ફેંકી દેવડાવીને મરાવી નંખાવ્યા. એ બાબત તે વખતે કોઇને કાંઈ વિશેષ લાગ્યું નહિ, કારણ શત્રુ તરફના માણસો સાથે એમજ વર્તવાનો સર્વ ઠેકાણે રવૈયો હતો, પણ હાલમાં તો એ કામ ઘણુંજ નિર્દયપણાનું અને પાપી સમજાય છે. અને તેવું જો કોઈ એકાદ રાજાથી બને છે તો તે ધિક્કાર પાત્ર થાય છે.

આ એક જય એને મળ્યો ખરો, પણ તેટલાથી ડેન સાથે લડાઈ કરવાનું બંધ પડયું નહિ. કેમકે ઈંગ્લાંડમાં તેમનાં અનેક ટોળાં ઠામઠામ

આણી રહ્યાં હતાં; અને કેટલાક પ્રાંત તો તેમના તાબામાં કેટલાંક વરસ થયાં હતાં; તેને લીધે તેમનો સમૂળો નાશ કરવાનું કામ આલફ્રેડથી બને એવું ન હતું. વારંવાર લડાઈઓ થતી, ફરીથી લડાઇઓ ચાલતી, એમ ચાલ્યા કરતું તેમાં કશો નિયમજ નહોતો, પણ તેથી બંને પક્ષને નુકસાન માત્ર થતું હતું.

એ લડાઈ અને કોલકરારનો પ્રકાર ચાલતાં આલફ્રેડના મનમાં આવ્યું, કે ડેન લોકો પોતાના વચન પ્રમાણે ચાલતા નથી માટે તેમને અઘરા સોગનથી બાંધી લેવા જોઈએ, એટલે તે પોતાના વચન પ્રમાણે બરાબર ચાલશે. તપાસ કરતાં જણાયું કે, એક જાતનો બાજૂબંધ તેઓ બાંધે છે તેના સોગન તેને જેટલા મોટા લાગે છે તેટલા બીજા કશાનાએ લાગતા નથી. માટે તેમની પાસે તે બાજૂબંધના સોગન લેવડાવ્યા. એ વિના વળી ખ્રિસ્તિ સાધુઓની જે કેટલીક વસ્તુ ઇંગ્લાંડમાં ઘણાજ જતનથી રાખવામાં આવી હતી તેના સોગન પણ તેમની પાસેથી લેવડાવ્યા. એ વસ્તુઓ ઉપર ડેન લોકોની આસ્થા મૂળગી ન હોતી, તેથી તે સોગન લેતાં તેમને કંઈએ લાગ્યું નહિ. પણ આલફ્રેડના મનમાં એમ આવ્યું, કે આ પવિત્ર માનેલી વસ્તુના સોગન ભાગશે તો તેના ઉપર ઇશ્વરનો કોપ થશે, અને તેથી તેમના ઉપર સંકટ આવશે, અને તેમનો નાશ થશે, અને તેથી ફરીને આપણને સહજમાં જશ મળશે. માણસને કોઈ કોઈવાર તેના અજ્ઞાનથી સંતોષ મળે છે એમ જે કહેવાય છે તેનું આ એક નાનું ઉદાહરણ છે.

આલફ્રેડના રાજ્યમાં જે ડેન લોકોએ ઘણા દિવસ થયાં ખરાબી માંડી હતી તેમાંની એક મોટી ટોળીનો સરદાર રૉલો નામે હતો. તે પછી ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળીને ફ્રાન્સ ગયો. તેનું નવાઈ જેવું કારણ કહ્યું છે કે એક વેળાએ આલફ્રેડે તેને હરાવ્યા પછી તે છેક નિરાશ થઇને પોતાના લશ્કર-માં આવ્યો; અને વિચાર કરતો કરતો બિછાના ઉપર સૂતો. કેટલીકવારે તેને ઉંઘ આવી તે વખત સ્વપ્નામાં મધમાખીના એક ટોળાને દક્ષિણ તરફ ઉડી જતું દીઠું. તે ઉપરથી તેને લાગ્યું કે આપણે દક્ષિણ ભણિ નીકળી

જવાનું દેવના મનમાં છે. તે ઉપરથી લાગલોજ તે ત્યાંથી નીકળી ગયો. ફ્રાન્સમાં તેનો સારો ઉદય થયો અને રહેલું આયુષ્ય સુખચેનમાં કહાડ્યું.

એમ કેટલાક ડેન લોકો ઇંગ્લાંડમાંથી ગયા ખરા, પણ તેમાંના જે રહ્યા હતા તેનો દોર દેશમાં વધવા લાગ્યો, આલફ્રેડના લશ્કરનો ઉત્સાહ દહાડે દહાડે ઓછો થવા લાગ્યો, તેના સરદારો લડાઈથી કંટાળીને તેને છોડીને ચાલતા થયા. ડેન લોકોએ તેનાં શહેર અને કિલ્લા લઈ લીધા. અને તેના રાજ્યાભિષેક થયાને આઠ વરસ થયાં એટલામાં તેની મહા માઠી દશા થઈ, તેનાં ઘણાંખરાં માણસો તેને છોડી ગયાં, એથી એને કેટલાક દિવસ સૂધી છુપાઈ રહેવું પડ્યું. તે કથા આવતા ભાગમાં આવશે.

ભાગ ૪ થો.

પાસેનાં સર્વ માણસો જવાથી આલફ્રેડ નિરાશ થયો હતો ખરો, તો-પણ તેણે એકાએક હિંમત છોડી દીધી નહિ. તે પોતાથી બનતી મહેનત કરીને પોતાનો મોભો રાખવાને મથન કરતો હતો. એવા આખરના પ્રસંગ ઉપર નિરાશાથી ઉત્પન્ન થયલું વીટપણું જે માણસને પ્રાપ્ત થાય છે, તે કોઈ કોઈવાર હિંમત કરતાંએ વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે. અને તે વડે કોઈવાર ઘણાં મોટાં કાર્યો થાય છે તેવુંજ કદાચ આલફ્રેડના સંબંધમાં પણ બન્યું હશે. તથાપિ એજ અરસામાં તેમાં એક મોટું વિઘ્ન આવ્યું, તેથી તેના સર્વ ઉપાય નકામા ગયા. તે આ બનાવ છે.

ડેન લોકોનું એક નવું ઝુંડ ઇંગ્લાંડમાં ઓચિંતુ ઘણા વેગ અને ત્વરાથી આવ્યું. તે લોકો અગાડી આવેલા સર્વ લોકો કરતાં ઘણા ક્રુર, ઘણા લોભી અને ઘણા ઉપદ્રવકારક હતા. તેને એવું માલમ પડ્યું કે આલફ્રેડના રાજ્ય સિવાય બાકીનાં બીજાં સર્વ રાજ્યો નાશ પામ્યાં છે. તેથી તેની સ્વારી ખુદ આલફ્રેડ-ના રાજ્ય ઉપરજ આવી. તેની વિલક્ષણ તૈયારી જોઈ આલફ્રેડે તેના સામા થવાનો વિચાર છોડી દીધો, અને માણસો દશે દિશાએ નાસી ગયાં.

તેમાંના કેટલાંએક તો પરદેશ જતાં રહ્યાં અને કેટલાંએક જંગલમાં સંતાઈ ગયાં. ત્યારે આલફ્રેડને પણ પોતાનો જીવ બચાવવા સારૂ જંગલનો રસ્તો લેવો પડયો. તેની સાથે તેના કેટલાએક સેવકો, સેવકધર્મથી કહો કે સ્વનિર્વાહનો બીજો કોઈ માર્ગ ન રહ્યાથી કહો, પણ સાથે ગયા; પણ સાથે રહેવાથી પોતાના પેટજોગુંએ મળતું નથી એમ જ્યારે તેમને જણાયું ત્યારે આજ એક ગયો, કાલે બે ગયા, પરમ દહાડે ચાર ગયા, એવી રીતે એક પછી એક સર્વ તેને મૂકીને ચાલતા થયા.

પાસે પૈસો હોય છે ત્યારેજ માણસને ચાકર નફરો શોભા આપનારા લાગે છે, ને તેથી તેને સુખ મળે છે; પણ તે જ્યારે નથી હોતો ત્યારે તેઓ તેને બોજારૂપ થઇ પડે છે ને તેથી તેને દુઃખ થાય છે. એવી રીતે જોતાં પાસેથી સર્વ માણસો જતાં આલફ્રેડને ખોટું લાગ્યું નહિ હોય એટલુંજ નહિ, પણ ઉલટું સારૂં લાગ્યું હશે. છેક આખરે તેની પાસે ઘણાજ થોડા માણસો રહ્યા, ત્યારે તેને એમ લાગ્યું કે લડાઈને માટે તે છેકજ થોડા છે અને સંતાઈ રહેવા સારૂ તે ઘણાં છે, તેથી કોઇ ઉપાયથી તે ખસે તો ઘણું સારૂં; અને એમ જ્યારે આપોઆપ થયું ત્યારે તેને એકલા રહેવાને ઠીક પડયું હશે એમાં કશોજ સંદેહ નહિ. આલફ્રેડ પરણેલો હતો, પણ આ વખત રાણી એની સાથે નહોતી. તે પણ એમજ બીજી કોઇ જગાએ સંતાઈ ગઈ હતી, ને એને પછી કેટલીક મુદતે આવી મળી, આલફ્રેડને શોધી કહાડવાને જેમ ડેન લોકો મહેનત કરતા હતા, તેમ તે રાણીને પકડવા પણ કરતા હતા. તથાપિ આલફ્રેડ તરફ તેમનું ધ્યાન વધારે હતું; શાથી કે તે હાથ લાગ્યો તો પછી રાણી એકલીથી કંઇ થવાનું નથી એમ તે માનતા હતા.

આણીમેર આલફ્રેડે પશ્ચિમ દિશાનો રસ્તો પકડયો, તેને ખડકવાળી જમીનમાંથી, ઝાડીમાંથી, ખોમાંથી અને ડુંગરોમાંથી દુશ્મનની બીકને લીધે ઘણે દૂર જવું પડયું. પેટમાં અન્ન નહિ અને આખા દહાડાનો થાક ચડે, એ બંને વાતથી તેને મહા દુઃખ થતું, પણ તે ધીરજથી ખમતો હતો.

એટલું એટલું થવા છતાં તેની સાથે એ તેના વિશ્વાસુ ચાકરો હતા, તે પોતાના ધણીને સહાય કર્યા કરતા. પણ તે અવસ્થાનો કંઈ છેડો ન આવવાથી તે પણ તેને છોડીને ગયા. તે વેળાએ બિચારો આલફ્રેડ એકલોજ હીંડતો હીંડતો પોતાના રાજ્યની છેક પશ્ચિમ સરહદ ઉપર આવી પહોંચ્યો. અને તે વખત તેને કોઇ ઓળખે નહિ માટે તેણે પોતાનો વેષ બદલી નાંખ્યો.

એ સરહદ ઉપર ઍથલ્ને નામે એક જગા હતી, ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. અહીંની હવા ઘણીજ ખરાબ હતી. તેની ચારે બાજૂએ ઘીચ ઝાડી અને વચ્ચે કાદવવાળી જમીન હતી. ત્યાં રહી શકાય એવી કોઈ પ્રકારની જગ્યા નહોતી તોપણ તેમાંજ વગ કરીને એક ભરવાડ ઝુંપડી બાંધીને તેમાં પોતાના કુટુંબ સહિત રહેતો હતો. વળી તે પોતાના ઘરની આસપાસ કેટલીક જમીન ખેડીને તેમાં અન્ન પકવી તે વડે પોતાના કુટુંબનો ગુજારો કરતો હતો, તેમાંજ તેનાં ગાય અને ઘેટાં ચરતાં હતાં. તેની આસપાસ ઝાડી એટલી તો ઘીચ હતી કે તેમાંથી રસ્તો કહાડીને ભરવાડને ઘેર જવાનું કામ છેક જંગલી માણુસને અઘરૂં હતું, તોપણ તેમાંથી આલફ્રેડ મહા કષ્ટથી રસ્તો કાપતો તે ઝુંપડા ભણી ગયો. તે અડચણમાંથી પાર પડતાં તેને અતિશય મુશીબત પડી ખરી, પણ તે વિકટ માર્ગ જોઇને તેને સારૂં પણ લાગતું હતું. કારણ કે આવી ભયંકર જગામાંથી મારી પૂઠ પકડીને ડેન લોકો કદીજ આવશે નહિ એમ તેને લાગતું હતું.

એવી રીતે જેમતેમ કરીને પેલા ભરવાડની ઝુંપડીમાં ગયો, અને તેને પોતાની લાચારી જણાવીને તેની પાસે આશરો માગવા લાગ્યો. એવા જંગલમાં રહેનાર લોકો ઘણું કરીને દયાળુ હોય છે ને તેમનામાં પરોપકાર બુદ્ધિ પણ ઘણી હોય છે. આ ભરવાડ પણ તેવો હતો. એણે તેને પોતાની ઝુંપડીમાં ઉતરવાની જગા આપી, અને તે ઘણો ભૂખ્યો હતો, માટે પહેલવહેલું તેને ખાવા આપ્યું. અને કેટલીકવાર રહ્યા પછી આલફ્રેડે કામકાજ કરવા લાગીને તથા તેની મરજી પ્રમાણે ચાલીને તેની મેહેરબાની મેળવી, તેથી તેને

ભરવાડે પોતાની ચાકરીમાં રાખ્યો ! આહા ! શો દહાડાનો જોગ ! જેના સ્વચ્છંદપણાથી પ્રજા કંટાળતી હતી તે સ્વચ્છંદી રાજાને ભરવાડના હુકમ પ્રમાણે ચાલવાનો વખત આવ્યો ! પણ માણસને સ્હડતી પડતી છેજ. તે ઉપર આપણા કવિ સામળભટે કહ્યું છે કેઃ—

છપ્પો.

કોઈ દિન અમૃત આ'ર, કોઈ દિન લૂખી ભાજી,
કોઈ દિન પળવું પાય, કોઇ દિન સ્હડવા વાજી,
કોઈ દિન સુંદર સેજ, કોઈ દિન ભૂમિ સૂવું,
કોઇ દિન વીવા હોય, કોઈ દિન નિશ્ચે રોવું;
કોઈ દિન રળવું રીઝથી, કોઈ દિન ખોવા દામને,
સામળ કહે હિંમત ન મૂકીએ, સંભારિયે શ્રી રામને.

કેટલેક દિવસે ભરવાડે તેને તું કોણ, અને ક્યાંનો છે એમ પૂછ્યું, ત્યારે આલફ્રેડે તેને એમ કહ્યું કે "ડેન લોકોએ આલફ્રેડ રાજાના લસ્કરની દાણાદાણ કરી નાંખી છે, તેના સર્વ સરદારો દશે દિશાએ નાસી ગયા છે; તેમની પેઠે હું પણ મને રસ્તો સૂઝ્યો તેમ અહીં આવ્યો છું; હું એક નાનો સરદાર છું; અને મારી આવી અવદશા થઈ છે, માટે હું કોણ છું તે કોઇને ન જણાવતાં મને તારી ચાકરીમાં છું તેમ રાખ, એટલુંજ હું તારી પાસે માગું છું. ઇશ્વરની કૃપાથી જ્યારે મારો ઉદયકાળ આવશે ત્યારે હું તારા ઉપકારનો બદલો વાળવાને યત્ન કરીશ."

એ ભરવાડને ઘેર ચાકરી રહેવાથી ત્યાં તેને નાના પ્રકારનાં કામો કરવાં પડયાં. એ કોઈ મોટો માણસ છે એમ ભરવાડને માલમ પડયું હતું, તેથી તે કામકાજમાં તેનું માન રાખતો હતો, પણ તે વાતથી ભરવાડણ અજાણી હતી. વળી તે સ્વભાવે ઘણી આકરી હતી. તેને લીધે તે આલફ્રેડ સાથે પોતાના એક હલકા ચાકર પ્રમાણે વર્તતી હતી. ત્યાં તે નાના પ્રકારનાં કામો કરતો હતો, અને તે કામો પોતાના ધણીની મરજી પ્રમાણે થાય એમ તે ઘણું ચાહતો હતો; તથાપિ તેનું મન હમેશ પોતાની

સ્થિતિના અને ફરીથી રાજ્ય મેળવી લેવાના વિચારમાં ગુંથાએલું હોવાથી તેનાથી વારે વારે ભૂલો થતી હતી. અને તેને માટે તેની માલિકણની બોલી સાંભળવી પડતી હતી. મનમાં વિચાર એક પ્રકારનો અને હાથે કરવાનું કામ બીજું, એવી માણસની સ્થિતિ થાય એટલે તેને હાથે ભૂલો થયા વિના રહેતી નથી.

એવી એક ચૂક આલફ્રેડથી થઈ અને તે માટે તેને પેલી ભરવાડણના મ્હોડાના કઠોર બોલ સાંખવા પડ્યા જેની હકીકત આવી છે:—એક દહાડે સાંજે તે બાઈ રસોઈ કરતી હતી તેવામાં કાંઈ કામ પ્રસંગે ઉઠીને બીજીમેર તેને જવું પડ્યું, તે વખત ચૂલા ઉપર તાવડીમાં એક રોટલો શેકાવા સારૂ મૂક્યો હતો. તેને ઉથલાવવાનું આલફ્રેડને કહેતી ગઈ હતી. તે કબુલ કરીને રાજા ચૂલા પાસે બેઠો, તથાપિ તેના મનમાં તરેહ તરેહના વિચારો ઘોળાતા હોવાથી તે રોટલો ઉથલાવવાનું તેને ભાન રહ્યું નહિ. ભરવાડણ પાછી આવી ને જુવે છે તો ચૂલા ઉપરનો રોટલો બળી જાય છે. તેથી તે ઘણી ગુસ્સે થઇને ઘાંટો કહાડી બોલી "તારે ખાવાને તો રોટલાનો ચોડો જોઇએ છે અને આટલો રોટલો શેકવાનું ભાન તને ન રહ્યું? ઉઠ અહીંથી!" આ બોલ તેણે નીચું માથું ઘાલીને સાંખ્યા. ખરૂં કહીએ તો એ રાજા હતો. તેને આવા બોલો ખમી રહેવાનો પ્રસંગ આવ્યો; પરંતુ કરે શું? તેનો વિપરીત કાળ આવ્યો હતો ત્યાં તેનો ઉપાય ચાલતો નહતો. માણસને વખત પ્રમાણે વર્ત્તવું પડે છે.

ભરવાડને ઘેર આલફ્રેડને તરેહવાર કામો કરવાં પડતાં હતાં. તેમાં તેનાં તીરકામઠાં બરાબર કરવાં, શિકારનાં હથિયારો તૈયાર રાખવાં વગેરે. કેટલાંક મરદાનીનાં કામ તેને ઘણાં ગમતાં. આપણા સરદાર લોકો વેષ બદલીને દેશમાં ભટકતા હશે તેને શી રીતે એકઠા કરવા, તેમની ખરી સ્થિતિ આપણને અને આપણી ખરી સ્થિતિ તેને શી રીતે જણાવવી; શત્રુનું કેટલું કેટલું લશ્કર ક્યાં ક્યાં છે, તે કેમ જાણવું, શો ઉદ્યોગ કરવાથી આપણો વિપત્કાળ જઇને ઉદય થશે, એવા ઘણા ઘણા વિચારો તેના

મનમાં ઘોળાતા હતા, તે એટલે સૂધી કે તેથી કોઈવાર તે ભૂખ તરસ પણ વીસરી જતો. વળી તેને આફત આવી હતી તો પણ કોઈવાર આપણો ચ્હડતો દહાડો આવશે, એમ તેને વારંવાર લાગતું હતું, તેથીજ તેને અડચણો સોસવાની હિંમત અને શત્રુનો નાશ કરવાની ઉમેદ આવતી હતી. જે ખરા મોટા માણસો છે તે ગમે તેવો કઠણ પ્રસંગ આવે તોપણ હિંમત છોડતા નથી, અને આવેલી આફત દૂર કરવાને હમેશ ઉદ્યોગ કરે છે. તેનું મૂળ એટલુંજ, કે તેઓ કદીજ અસત્ય પક્ષમાં મન ઘાલતા નથી અને સત્ય પક્ષમાં પરમેશ્વર સહાય કરે છે એમ તે સારી પેઠે જાણે છે.

આ છાનો વાસ આલફ્રેડને ઘણો દુઃખદાયક હતો ખરો, તથાપિ તે વડે તેના કેટલાએક દુર્ગુણો જઈને સદ્ગુણો આવ્યા. એની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં એક સારા ગ્રંથકારે એમ કહ્યું છે કે, "જે પહેલાં ગર્વિષ્ટ, હઠીલો અને દુરાગ્રહી હતો, તે નમ્ર, ગરીબ અને કોઈ પણ કામમાં અમથો દુરાગ્રહ ન કરનારો બન્યો." એ વિષે બીજો એક સારો ગ્રંથકાર કહે છે કે "સંપત્તિથી જે દુર્ગુણ માણસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સઘળા વિપત્તિરૂપ અગ્નિમાં બળી જાય છે." એ ખરૂં છે અને તેના દાખલા ઇતિહાસમાં અને દુનિયાના વ્યવહારમાં ડગલે ડગલે નજરે પડે છે.

આલફ્રેડ આફતના વખતમાં આવેલાં દુઃખો આટલા શાંતપણાથી ખમતો હતો ખરો, પણ તેનું ચિત્ત હમેશાં પોતાના વીખેરાઈ ગયલા લશ્કરને ફરીથી કેમ એકઠું કરવું, તેને શત્રુ ઉપર શી રીતે લઈ જવું, અને શત્રુનો શી રીતે નાશ કરવો, તેના વિચારમાં છેક નિમગ્ન હતું. તેના જૂના મિત્રો પણ એની પેઠે રાનમાં ભટકતા ફરતા હતા. તેમાંના કેટલાએક ભટકતા ભટકતા આલફ્રેડ રહેતો હતો તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેઓ આસપાસ નજીક આવ્યાની આલફ્રેડને ખબર થઈ ત્યારે તેને મળવાનું ઘણું મન થયું. તેથી તદબીરથી છાની રીતે તેઓને મળ્યો, ને પોતાના સઘળા વિચાર અને મનસૂબા વિષે તેની સાથે વાદ વિવાદ કર્યો; તેમાં તેના વિચાર તેઓને પસંદ પડ્યા. તે સ્થળની આસપાસ ડેન લોકો નહોતા તેને

સીધે મળીને વિચાર કરવાનું તેમને ઠીક ફાવ્યું, અને તેના સોબતીઓ ત્યાં વધારે એકઠા થવા લાગ્યા. તથા અસ્ત્ર શસ્ત્રની તૈયારી ઝપાટાબંધ ચલાવીને ડેન લોકોને ક્યાં આગળ અને શી રીતે ગોઠવવા એ વિચાર નક્કી કર્યો. આલફ્રેડે પોતાનું દીનતાનું રૂપ ફેરવીને ખરૂં સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એ પ્રમાણે પ્રગટ થયાના સંદેશા, જે સૅક્સન લોકો તેને બીજા ભાગોમાં વેરાતા વેરાતા ખોળતા હતા તેમને જણાયા ત્યારે તેઓ પણ ઉતાવળા તેને આવી મળ્યા. એ કામ પહેલાં તો છાનું ચાલતું હતું પણ પછી ખુલ્લી રીતે અને નિર્ભય-પણે ચાલવા લાગ્યું. આલફ્રેડનું કુટુંબ તેનાથી દૂર થયાને ઘણા દિવસ થયા હતા તે પણ તેની પાસે આવીને રહ્યું. એ સર્વ વાતની પેલા ભર-વાડને ખબર હતી, તોપણ તેણે કોઇને કહી નહિ એટલુંજ નહિ, પણ આલફ્રેડ અને તેના મિત્રો વચ્ચે જે મનસૂબા થતા હતા, તેમાં મન લગા-ડીને સારી સલાહ આપવામાં અને બીજી મદદ કરવામાં તે ઘણો ઉપયોગી થયો. તેના ઉપર ભરવાડનો ઘણો ઉપકાર થયો તે વાળવાને એ ભૂલ્યો નહિ. રાજ્યપદ મળતાંજ તેને મોટી પદવીએ ચઢાવ્યો. ઉપકાર કરવો અને ઉપકાર વાળવો એ બંને વાતો એક બીજાથી જૂદી છે. એમાંની પહેલી એટલે ઉપકાર કરવાની વાત, ધનવાન પુરૂષો, કીર્તિની આશાએ કરે છે, એમાં કંઈ વધારે નથી. પણ ગરીબીમાં આપણા ઉપર જેણે ઉપકાર કરેલો હોય છે, તે યાદ કરીને તેનો બદલો વાળવો, એ આપણું અત્યંત અગત્યનું કર્તવ્ય છે. એવું માનનારા અને તે પ્રમાણે વર્તનારા ધનવાન પુરૂષો ઘણાજ થોડા હોય છે. એવા થોડાઓમાં આલફ્રેડને ગણવો જોઇએ.

એ અવસરે આ જગાએ આલફ્રેડને નિર્વાહની મહા મુશીબત પડવા લાગી. કારણ તેને પોતાના કુટુંબના ભરણ પોષણ ઉપરાંત બીજા જે તેની આસપાસ સરદાર અને સિપાઇઓ એકઠા થયા હતા, તેમને ખાવા પીવાની અને પહેરવા ઓઢવાની તજવીજ કરવી પડતી હતી. પેલા ભરવાડના ખેતર-માં જે કંઈ ઉત્પન્ન થયું હતું તે સર્વ ખપી ગયું. અને તે જગાની આસપાસ ઘીચ ઝાડી અને કીચડવાળી જમીન હોવાથી સામાન બહારથી માંહે આણ-

વાને બને નહિ એવું હતું. એ દુઃખમાંથી શી રીતે બહાર નીસરવું તેની સૂઝ પડતી નહોતી.

એવી સ્થિતિમાં આલફ્રેડને નાના પ્રકારની યુક્તિથી વખત કહાડવો પડયો. તે બાબતની અનેક નવાઈ જેવી વાતો પુસ્તકોમાં લખેલી છે. તેમાંની કેટલીએક તેની ઉદારતા અને ધાર્મિકપણાની છે. તે ઘણું કરીને કલ્પિત હોવી જોઇએ એમ ગ્રંથકારો ધારેછે. પણ તેમાંની જે વાત ઘણી પ્રખ્યાત છે તે આ પ્રમાણે છેઃ—શિયાળામાં ટાઢ પડી હતી તે એટલી કે તેની આસપાસ જે કાદવ હતો તે ઠરી ગયો હતો, તેમજ પાસેની નદી માંહેનાં પાણી એવાં તો ઠરી ગયાં હતાં કે તેમાં માછલા મારવાની હોડીઓ ચાલી શકતી નહોતી; તેજ પ્રમાણે શિકારમાં મળનારાં પ્રાણીઓ પોતપોતાના રહેઠાણમાં શરીર સંકોચીને લપાઈ બેઠાં હતા. એવું છતાં ઘરમાં કંઈજ ન હોવાને લીધે તેમની ટોળીઓનાં માણસો કંઈ ખોરાક મેળવવાની આશાથી હોડીમાં બેશીને જાળ લઈ માછલાં પકડવા સારૂ અને કંઈ હાથમાં તીરકામઠાં લઇને પગે ચાલતા શિકાર સારૂ બહાર ગયા હતા અને આલફ્રેડ ઘરમાં બેઠો બેઠો વાંચતો હતો. અને તેની પાસે તેના કુટુંબની એક ઘરડી ડોશી નિરાંતે સૂઈ રહી હતી. એટલામાં પેલો ભયંકર કાદવ ઓળંગીને એક ભીખારી ત્યાં આવ્યો અને આલફ્રેડ પાસે કંઈ ખાવાનું માગવા લાગ્યો. તેની તેને દયા આવી, તેથી તેને આપવા સારૂ ઘરમાં કંઈ છે કે નહિ તે જોવા માટે પેલી બાઇને તેણે કહ્યું. તે ઉપરથી જોતાં ગરમામાં એક રોટલો અને એક માછલું તેણીની નજરે પડયું. તે પેલા ભીખારીને આપવું કે ન આપવું તેના વિચારમાં તે પડી. તોપણ લગાર વિચાર કરીને તેમાંથી અરધો રોટલો આપવા સારૂ બાઇને તેણે કહ્યું. અને આકાશ ભણી નજર કરીને ભક્તિપૂર્વક બોલ્યો, "જેની કૃપાએ કરીને એકવાર પાંચ રોટલી અને બે માછલાના ખોરાકથી ત્રણ હજાર માણસોને નિર્વાહ થયો હતો, × તેનીજ મહેરથી અરધો રોટલો આપણે બધાને ચાલી રહેશે."

× એનો પૂરો ખુલાસો ખ્રિસ્તી શાસ્ત્ર (બાઇબલ) માં છે.

એવી રીતે અરધો રોટલો તેને મળતાંજ તે ભીખારીને ઘણો સંતોષ વળ્યો તેથી તે આલફ્રેડને આશીર્વાદ દઇને ચાલ્યો ગયો. પછી આલફ્રેડ પાછો પોતાનું પુસ્તક વાંચવા વળગ્યો. પણ વાંચતાં વાંચતાં ઉંઘી ગયો એટલે તેને સ્વપ્નું આવ્યું. તે એવું કે કોઈ સિદ્ધ પુરૂષે પ્રગટ થઈ તેને કહ્યું, "ભાઈ આલફ્રેડ, તારી વિનંતિ પરમેશ્વરને કાને ગઈ છે, તે તેણે સાંભળી છે. તારા દુ:ખભણી જોઇને તેને તારી દયા આવી છે, અને પોતે મોટા સંકટમાં છતાં તે અર્ધો રોટલો ભીખારીને આપીને તેના ઉપર દયા કરી, તે ભગવાનને ઘણું સારૂં લાગ્યું છે. આ કામમાં તારો જે નિશ્ચય જણાઈ આવ્યો, તેનું ઉત્તમ ફળ પરમેશ્વર તને જલદી આપવાનો છે, તારૂં રાજ્ય તને મળશે, અને તારી રાજ્ય સત્તા અગાડી કરતાં ઘણી વધશે, એ સર્વ ખરેખર બનવાનું છે. તેની સાબિતી આજ એટલી જ જણાશે, કે તારાં જે માણસો માછલાં મારવા અને શિકાર કરવા માટે બહાર ગયાં છે, તેમને માછલાં અને શિકાર અગાડી કોઈ વાર નહિ મળ્યા હોય એટલાં બધાં મળશે."

પેલો સિદ્ધ બોલી રહ્યો કે તરતજ આલફ્રેડ જાગ્યો. અને તે સ્વપ્નથી મહા ખુશી થયો, તથા તે બાબત વિચાર કરવા લાગ્યો. બહાર ગયલાં માણસો આવે ક્યારે અને તેમણે આણેલી વિપુલ સામગ્રી નજરે પડે ક્યારે, એમ તેને તાલાવેલી થવા લાગી. તેની વાટ જોતો હતો એટલામાં તે આવી પહોંચ્યાં; તેમણે આણેલો ખોરાક એકાદા લશ્કરને પૂરો પડે એટલો બધો હતો, એ જોઇને આલફ્રેડ ઘણોજ ખુશી થયો. તેણે પોતાના સ્વપ્નની બધી હકીકત તેમને કહી. તેથી તેમને પણ યશ પ્રાપ્તિની આશા પેદા થઇ ને ઉદ્યોગ કરવાને વધારે ઉમેદ આવી, ને તેથી તેઓ ઘણા આવેશથી પોત-પોતાના કામ પાછળ મંડી પડયા.

શત્રુ ઉપર હુમલો કેમ કરવો, આપણો બચાવ કરવાને મજબુત ઠેકાણાં ક્યાં ક્યાં બાંધવાં, લશ્કર કેમ એકઠું કરવું, શત્રુનો બંદોબસ્ત ક્યાં ઓછો છે તેની શી રીતે તપાસ કરવી; આપણી પ્રજા દેશમાં ઠામ ઠામ સંતાઈ રહી છે તેને આપણને આવી મળવાની સૂચના કેમ કરવી, આપણા હાથ-

માંથી જે રાજસત્તા ગઇ છે તે પાછી કેમ મેળવવી, વગેરે, વિચારમાં જેમ મુસલમાનના જૂલમથી છૂટવા સારૂ પ્રતાપરાણો અને શિવાજી મહારાજા પોતાના સોબતીઓ સાથે મસલત કરતા હતા તેમ આલફ્રેડ અને તેના સરદારો પોતાની સત્તા પાછી સ્થાપવાની ખટપટમાં તલ્લીન થયા હતા. તેની મહેનત સફળ થવાને અગાડી કેટલાંએક ચમત્કારી કારણો બન્યાં તે આવતા ભાગમાં બતાવીશું.

ભાગ ૫મો.

આલફ્રેડને સંતાઈ રહેવાની જગા ઇંગ્લાંડના વાયવ્ય ખૂણામાં આવેલા સમર્સેટ પરગણામાં ઍથલ્નેને નામે હતી. એ ઠેકાણું હજી પણ લોકો બતાવે છે. તોપણ નક્કી એજ છે એમ પક્કો ભરોસો રખાતો નથી; તોપણ તે જગાની પાસેથી કેટલાંએક વરસ ઉપર એક જૂની કંઠી જડી હતી, તેના વચલા નંગ ઉપર " આલફ્રેડ " શબ્દ સૅક્સન ભાષામાં કોતર્યો હતો, તે ઉપરથી એ ઠેકાણું એટલામાંજ કંઈ આજુબાજુ હોવું જોઈએ, એમ આપણે ધારીએ તો તે ખોટું નહિ કહેવાય.

તે ઠેકાણું ગમે ત્યાં હો, એ બાબતની તકરાર ઉપયોગી નથી, પણ પાછલા ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે ઉદ્યોગ ચાલી રહ્યો, ત્યારે તે જગા, પહેલાં કીચડથી ભરેલી હતી અને જ્યાં એક ગરીબ ખેડુતને રહેવાને મુશીબત હતી, તે જગા નાના લશ્કરની મજબુત છાવણી જેવી દેખાવા લાગી. આલફ્રેડનાં માણસોએ પોતાના સંરક્ષણ સારૂ એક મોટો કોટ ત્યાં બાંધ્યો, અને તે જગાએ જતાં આવતાં વચ્ચે એક પાણીનું નાળું ઓળંગવાનું આવતું હતું, તે ઉપર એક નાનો પૂલ બાંધ્યો. અને તેના ઉપર સારો બંદોબસ્ત રહેવા સારૂ તેની બંને બાજૂએ બે નાના નાના બુરજ તેમણે ઉભા કર્યા. એ સર્વ કામો, પાસે પૂરાં સાહિત્ય ન છતાં ઘણાં ઉતાવળાં થયાં હતાં; તેથી તે ખાટખુટ વિનાનાં હોય એ ખુલ્લું જ છે. તોપણ જે હેતુથી તે

તૈયાર કર્યા, તે હેતુ સારી રીતે પાર પડ્યો એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જેમાં એક મુખ્ય હેતુ એ હતો, કે તે માંહેનાં લોકો કોટથી બહાર પડીને દુશ્મન સામા થવાને તૈયાર થાય, તે ઉત્તમ પ્રકારે સચવાયો. એટલે તે સ્થળની મજબૂતીના ભરોસા ઉપર તેમને હિંમત આવી; અને આપણે સંતાઈ પેસનારા ચોર લૂટારા નથી પણ રાજાના હાથ નીચેના ઉશ્કરી સિપાઈ છીએ એમ તેઓના મનમાં ઠશી ગયું, અને તેવા જોસ્સાથી તેઓ વર્તવા લાગ્યા. યુદ્ધના કામમાં એવા પ્રકારની હામ અને શસ્ત્રાદિ બીજાં સાહિત્ય એ બંનેની જરૂર છે. તેમાં આવો આવેશ વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે. એવો આવેશ નહિ હોય અને હથિયારના ઢગલા પડેલા હોય તો તે શા કામના?

શત્રુની સામા થવાની તૈયારી એવી રીતે ચાલી રહી હતી ત્યારે વેલ્સ પ્રાંતમાં હબ્બાએ ઘણી ખરાબી કરવા માંડી હતી. તે આલફ્રેડના ઠેકાણાથી છેક ઉત્તરે હતો. અને તેને આલફ્રેડ ઉપર સ્વારી કરવા સારૂ વચ્ચે મોટી બ્રિસ્ટલ નામે નદી ઓળંગવી પડે તેમ હતું, તોપણ તે ડેન લોકો પાસે ઘણી હોડીઓ હોવાથી, આપણ અહીં છીએ એવી જો તેમના સરદારને ખબર પડશે તો તે આપણા ઉપર ધશી આવશે, એમ ધારીને આલફ્રેડ રડવા લાગ્યો.

બ્રિસ્ટલ નદીના ઉત્તર કાંઠા ઉપર ડેવનશાયર પરગણામાં કેનવિથ નામે એક નાનો કિલ્લો હતો, તેના ઉપર ઓડન નામે એક શૂરો સૂબેદાર હતો. તેને આલફ્રેડની બધી તૈયારીની ખબર પડવાથી તેને મદદ કરવા સારૂ લશ્કર એકઠું કરતો હતો. એટલામાં તેના ઉપર હબ્બાની સ્વારી આવી. ડેન સરદારની મજબૂતી જોઇને ઓડન ગભરાઇને નાઠો અને એક ચકસવો ખાઇને પોતાના માણસ સાથે પાછો આવીને દરવાજા બંધ કરી કિલ્લામાં ભરાઈ બેઠો, ત્યારે ડેન લોકોએ કિલ્લા ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો.

આ હબ્બા ઘણો શૂરો હતો. તેણે સ્વદેશમાં અને ઇગ્લાંડમાં મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યા હતા, તેને લીધે ડેનો તેને ઘણું માન આપતા હતા. વળી તેને સદાનો અજીત સમજતા હતા. તેના લશ્કર અગાડી ચલાવવાનો

એક વાવટો હતો, તેનું નામ રિકાન હતું. તેની ઉપર તેની ત્રણ બેનોના હાથથી રેશમવડે ભરેલો સમળો હતો. તે સમળામાં કાંઈ વિલક્ષણ ગુણ છે, એવું ડેન અને સૅક્‌સન બંને જાતના લોકો માનતા હતા. તેઓ એવું સમજતા હતા કે લડાઈ વેળાએ એ વાવટો લશ્કરની અગાડી ચલાવવામાં આવે છે ત્યારે પેલા સમળાની હાલચાલ ઉપરથી લડાઈનું શું પરિણામ આવવાનું છે તે જણાય છે. જો હારવાના હોય તો તે સમળો પાંખ વગેરે ન હલાવતાં બેશી રહે છે, અને જીત થવાની હોય તો તે પાંખો ફફડાવીને પોતાની ખુશાલી જણાવે છે, એમ તેઓના મનમાં ઠશી ગયું હતું. તેથી બંને વચ્ચે લડાઈ ચાલવા માંડે કે સર્વની નજર પેલા સમળા ભણી રહેતી. એ સમળો રેશમનો નિર્જીવ હતો. તેને પોતાને તો હાલવા ચાલવાની શક્તિ ન હોતી. વળી લૂગડાનો વાવટો ચાલવા માંડ્યો કે હાલ્યા વિના રહેજ કેમ? અને તે હાલવાથી પેલો સમળો ફડફડે એમાં નવાઈ શી? અને ફડફડે એટલે સામાવાળા તેની જીત સમજીને નરમ ઘેંસ જેવા થઇ જાય એટલે હબ્બાની ફતેહ થાયજ. પણ ભોળા લોકો તેને ઈશ્વરનો ચમત્કાર સમજતા. આ દુનિયાનો વ્યવહાર જેમ જ્ઞાનના ધોરણ ઉપર આધાર રાખે છે, તેમ કોઇ કોઈવાર અજ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે એ જોઈને મોટી નવાઈ લાગે છે.

કેનવિથ કિલ્લો ઉંચા ખડક ઉપર બાંધેલો હતો; અને તેની ચારેમેર મજબુત કોટ હતો. તે જોઇને હબ્બાએ એમ ધાર્યું કે હુમલો કરીને તો એ લેવાય એવો નથી જ, માટે તે લેવાને બીજી તદબીર કરવી જોઇએ. તે બાબતનો વિચાર કરતાં તેને માલમ પડ્યું, કે કિલ્લામાં માણસ ઘણાં છે તેથી વહેલી જ ખોરાકીની તાણ પડશે, માટે જો બહારથી ખોરાકી આવવાની બંધ કરીશું તો તેઓ ભૂખ તરસથી વ્યાકુળ થઇને આપોઆપ આપણે સ્વાધીન થશે. એવા વિચારથી કિલ્લાને મજબુત ઘેરો ઘાલીને નિરાંતે બેઠો.

પેલીમેર કિલ્લામાં ઓડન પણ ભારે તૈયારી કરીને રહ્યો હતો. તેણે વિચાર્યું કે આપણે એમ દહાડા કહાડીશું તો આખરે આપણને અપવાસી

મરવાનો વખત આવી પહોંચશે, તો તેમ નાચાર થઇને મરવા કરતાં છૂટકો થવા સારૂ એકવાર પ્રયત્ન અજમાવવો સારો. એવો ઠરાવ ફરી એક દહાડો સૂરજ આથમ્યા પછી કિલ્લામાં અંધારી રાતે પોતાનું લશ્કર તૈયાર કર્યું. એ તૈયારી અંધારામાં કરવાનું કારણ એટલું જ કે પોતાનો મનસૂબો બહારના ડેન લોકો સમજી શકે નહિ; અને તે અસાવધ હોય એટલામાં જ તેમના ઉપર ટૂટી પડવાનું ફાવે.

બહારના દુશ્મનો ઉપર હુમલો કરીને તેમને હરાવવાને અંધારૂં સારૂં, પણ અંધારામાં જો જીત થાય તો તેનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરવાને દહાડાનું અજવાળું સારૂં, એવો વિચાર ઓડનના મનમાં આવવાથી મોટા મળસ્કામાં થોડુંક અંધારૂં હતું ત્યારે ઘણા જુસ્સાથી ડેન લોકો ઉપર હલ્લો કર્યો. તે વેળા બંને પક્ષ વચ્ચે થોડી ઝપાઝપી થઇ. તેમાં ડેન જો કે ઘણા હતા તોપણ અસાવધ હોવાથી તેઓ છેક હારી ગયા. ઓડનની જીત થઇ અને ડેનો ચોમેર નાસવા લાગ્યા. પછી ઓડન અને તેના સાથીઓ ડેન સરદારના તંબુમાં ગયા. ત્યાં તે નિરાંતે ઉંઘતો હતો. તેને પાથરણામાં જ મારી નાંખ્યો. ત્યાં જ તેમને પેલા સમળાવાળો વાવટો જડયો. તેથી તેમને ઘણો હર્ષ થયો. તેનું કારણ કે ડેન લોકોને લડાઇમાં જે શૂરાતન આવતું હતું, તેનું મૂળ આ વાવટો જ હતો એવી તેમને ખબર હતી.

સૅક્સન લોકોએ આપણા સરદારને મારી નાંખ્યો અને આપણો વિજયી વાવટો છીનવી લીધો, એ વર્ત્તમાન જ્યારે સઘળા ડેન લોકોએ જાણ્યું, ત્યારે તેમની હિંમત ભાગી ગઈ; અને તેઓ પોતપોતાનો જીવ લઇને નાસવા લાગ્યા. તે વખતે સૅક્સનોએ તેમને નિર્દયપણાથી કાપી નાંખ્યા. ને કેટલાએકને ભાલાઓથી ભોંકી નાંખ્યા, તે જતા આવતાના પગ તળે રોળાઇ ગયા. તેની હકીકત વાંચતાં આપણા શરીર ઉપરનાં રૂંવાં ઉભાં થાય છે. તેમને આશ્રય લેવાનું એક ઠેકાણું માત્ર તેમની હોડીઓ હતી. સૅક્સનોના હથિયારથી જે બચ્યા, તે સમુદ્ર કિનારા ભણી નાસી છૂટયા. ત્યાં પણ સૅક્સનો હતા જ. તેમના હાથમાંથી જે બચ્યા તેમાંના

જે મજબૂત ને શક્તિવાળા હતા તે પોતાની હોડીમાં બેસીને નાસી શક્યા, અને જે દૂબળાં, માંદા, જખમી અને અશક્ત હતા તે હોડીએ પહોંચ્યાની આગમચ પાણીમાં બૂડીને મરણ પામ્યા. એ ગડબડમાં આશરે બારસેં માણસો મૂએલાં કહેવાય છે.

આ જીત અને તેમાં વિશેષે કરીને પેલો ચમત્કારી વાવટો સૅક્સનોને ઘણો ઉપયોગી થઇ પડયો. મતલબ કે એથી તેમને પોતાના ઉદયકાળની પાકી ખાત્રી થઇ. અને પોતાની દુર્દશા પાસે આવેલી જોઈ ડેન લોકોના હાથપગ ગળી ગયા. એ સઘળી હકીકત આખા દેશમાં ફેલાઇ. એ સાંભળીને જે સૅક્સન લોકો આલફ્રેડની પેઠે સંતાઈ રહીને વખત કહાડતા હતા, તેમને ઘણી હિંમત આવી. એ રીતે જ સર્વ સૅક્સન લોકો ડેન લોકોથી ઘણાજ કંટાળ્યા હતા, તેઓ તેમના ઉપર ટૂટી પડવાને તૈયાર થયા. આલફ્રેડ ક્યાં છે અને કેવી સ્થિતિમાં છે, તેની સઘળી ખબર છાની રીતે ઘણાખરાને પડી, ત્યારે આપણા રાજ્યની સ્થાપના ફરીથી નક્કી થશે એમ તેઓને લાગ્યું, અને હવે આપણા ઉપર આફત આવવાની છે, એમ ડેન લોકો ખાત્રીથી માનવા લાગ્યા.

ડેન લોકોની લશ્કરી છાવણીનું મુખ્ય સ્થળ વિલ્ટશાયર પરગણામાં એડનડયુન નામની જગામાં હતું. તે જગા કઇ એ બરાબર સમજાતું નથી. તોએ, કેટલાએક શોધક પુરૂષોએ તેનો અડસટ્ટો બેસાડ્યો છે; અને તેની કેટલીએક નિશાનીઓ હજી પણ દેખાડવામાં આવે છે. એ સ્થળે ડેન લોકોનાં તમામ ટોળાં એકઠાં થયાં અને આલફ્રેડનો શી રીતે નાશ કરવો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. આણીમેર આલફ્રેડ અને તેના સોબતીઓ પણ તેજ વિચારમાં મશગૂલ હતા. તથાપિ તેનો જથો ડેન લોકોના પ્રમાણમાં ઘણો ઓછો હતો. અને ડેનોનું ખરેખરૂં બળ કેટલું છે તેની તેમને પૂરેપૂરી ખબર પડતી નહોતી; તેથી કરીને તેના ઉપર ધસી જવાની તેમની છાતી ચાલતી નહોતી. તે ઉપરથી આલફ્રેડને એવી ઇચ્છા થઈ કે શત્રુ તરફનો બંદોબસ્ત કેવો છે તે જોવા સારૂ જાસૂસ મોકલવા કરતાં તેમની છાવણીમાં આપણે જાતે જ કોઇ પણ

જૂદો જ વેષ ધારણ કરીને દાખલ થવું કે પછી તેમના ઉપર ચડાઇ કરવાનો વિચાર કરવાનું ફાવે. તે એટલો વિચાર કરીને જ બેશી ન રહ્યો, પણ તરત તેમ કરવાનો મનસૂબો કરવા લાગ્યો. તેને નાનપણથી જ ગાયનનો શોખ હતો, તેથી તેને ઘણાં એક ગીતો મોઢે હતાં; વળી તેનો કંઠ પણ મધુર હતો ને તેનો ચહેરો પણ સોહામણો હતો. વળી તે બીજાને સંતોષ કેમ કરવા તે સારી રીતે જાણતો હતો; અને તે સારંગીના જેવું તારનું એક તંતુવાદ્ય સારી રીતે વગાડી જાણતો. તેથી તેને ગવૈયો બનવામાં કંઇ વાર લાગી નહિ. એમ કરીને તેણે ભીખારીનો વેષ લીધો અને સાથે રહેવાને પોતાના એક સોબતીને પણં તેવો વેષ લેવડાવ્યો; અને પછી બન્નેજણ શુદ્ધ ભીખારી બનીને પોતાના મુકામથી બહાર નીકળ્યા, અને ડેન લોકોની છાવણી ભણી ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગતા ચાલ્યા.

ડેન લોકોની છાવણી પાસે આવ્યા, પણ તેમાં તે વખતે વૃત્તિ ઉપરથી જાસૂસ હોવાનો કોઇને પણ વહેમ આવ્યો નહિ, એટલું જ માત્ર નહિ, પણ તેનું ગાવાનું અને વગાડવાનું સાંભળીને ડેન લોકોને મોટો ચમત્કાર લાગ્યો. તેને કોઈ પૈસા આપે, કોઇ લૂગડાં આપે, અને કોઈ ખાવાનું આપે, એમ ચાલી રહ્યું. સિપાઈ લોકોમાંથી તેનાં વખાણ તેમના સેનાપતિને કાને ગયાં એટલે લાગલો તેને તંબુમાં બોલાવી મંગાવ્યો; અને તેનું ગાયન સાંભળ્યું. તેથી સેનાપતિ ઘણો રાજી થયો, અને પોતાની લાયકી પ્રમાણે તેને બક્ષિસ આપી. આ સેનાપતિ આગળ આલફ્રેડે પોતાનો કિસબ એવી તો ઉત્તમ રીતે દેખડાવ્યો કે તે કોઈ મોટો ગવૈયો અને બજવૈયો હશે એમ તેને લાગ્યું ને તેની વધારે તપાસ કરે તો આલફ્રેડનું ખરૂં સ્વરૂપ પ્રગટ થવાનો ભય હતો. પણ તે તેણે પોતાની ચતુરાઇથી ટાળ્યો. ખરેખરૂં સ્વરૂપ એક અને બહાર દેખડાવવાનું બીજું, એ કામ ઘણું કઠણ છે. તેમાં હમેશાં અતિશય સાવધ રહેવાની જરૂર પડે છે. તે બરાબર બજાવવાની માણસમાં ઘણી ચતુરાઈ જોઇએ છે. વળી બહુરૂપી, નાટકવાળા વગેરેને એ વાતનો અભ્યાસ હોય છે, તેથી તેમને ઘણું અઘરૂં નથી, તથાપિ પાંડવ, આલફ્રેડ

વગેરે રાજપુરૂષોને એ બાબતનો અભ્યાસ લગારે ન છતાં તેમણે તે ઉત્તમ પ્રકારે કરી બતાવ્યું, તે ઉપરથી તેમની ચતુરાઈ વિષે આપણે અજબ થઇએ છીએ.

ડેન લોકોની છાવણીમાં હતો ત્યારે આલફ્રેડ બહારથી ગાવા બજાવવામાં મશગૂલ હોય એવો દેખાતો હતો, પણ ખરેખરૂં તો તેના કેટલા સિપાઇઓ છે, તેમનો બંદોબસ્ત કયાં કેવો છે, કઈ બાજુએ અને કઇ વેળાએ તેમના ઉપર હુમલો કરવાથી આપણને જીત મળવાનો સંભવ વધારે છે ઇત્યાદિ બાબત ઝીણી નજરે જોઇને તે વિષે વિચાર કરવામાં તેનું મન ગૂંથાયું હતું.

ડેન લોકોનો ઉપર જે સેનાપતિ કહ્યો તેનું નામ ગથ્રમ હતું. તેને ગાવા બજાવવાનો ઘણો શોખ હતો. અને વળી વાતચિત માંહેની સમયસૂચકતા તેને ઘણી ગમતી હતી. એ બધા ગુણો આલફ્રેડમાં હતા તેથી એ એને ઠીક બેસતી આવી. સેનાપતિ તેની સાથે મિત્ર પ્રમાણે વર્ત્તવા લાગ્યો, અને વારંવાર પોતાની પાસે તેડવા લાગ્યો. એથી તે એના તંબુમાં પહોરના પહોર ગાવા બજાવવાને અને આણીમેર પેલીમેરની વાતો કરવાને બેસતો હતો. તેથી તેમની વચ્ચે સ્નેહ ઘણો બંધાયો. જુઓ ગુણનો ચમત્કાર કેવો છે! સેનાપતિની આટલી મોટી યોગ્યતા છતાં તે ભીખારીના ગુણ વડે તેનો મિત્ર થઇને રહ્યો.

ત્યાં કેટલાક દિવસ કહાડ્યા પછી ગથ્રમની રજા લઈ પોતાના સોબતી સાથે જાણે બીજીમેર ભિક્ષા માગવા સારૂ જતો હોય તેમ, તેની છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યો; અને ડેનોની નજર ન પડે એટલે દૂર આવ્યા પછી ચોરવાટે પોતાના મુકામે ઍથલ્નેમાં આવ્યો. તે વેળાએ વસંતઋતુનો આરંભ માત્ર થયો હતો, તેથી લડાઇની તૈયારી કરવાની એ વેળા ઘણીજ ઉત્તમ હતી.

એ ઠેકાણાની આજૂબાજૂ કિલ્લા અને ગઢોમાં છાનામાના સૅક્સન લોકો ભરાઈ રહ્યા હતા તે આલફ્રેડ જાણતો હતો. તેઓને પોતાની તરફના સઘળા સમાચાર જણાવવાને તથા ડેન લોકો ઉપર ચઢાઈ કરવાના કામમાં

મદદ કરવા વિનંતિ કરવાને કેટલાએક વિશ્વાસુ માણસોને રવાને કર્યા. તેમણે તેમને સર્વ હકીકત જણાવી અને આલફ્રેડની મદદે આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. ત્યારે તેઓ ઘણા રાજી થયા અને પોતાના હાથ તળેના લોક સહિત મદદે આવવાનું વચન આપ્યું.

જે જંગલમાં આલફ્રેડે સર્વ માણસોને એકઠાં કરીને લડાઈની મસલત કરવાને વિચાર મનમાં આણ્યો હતો, તે જંગલ આશરે આઠ ગાઉ લાંબું અને ત્રણ ગાઉ પહોળું હતું. તે વેળાએ એ જંગલ સેલવુડ નામથી ઓળખાતું હતું. તેમાં એગબર્ગક્રાતળ નામે જગા હતી. ત્યાં તેમની સભા ભરવાનું ઠરવાથી બોલાવેલા સર્વ સરદારો પોતપોતાના હથિયારબંધ માણસો સહિત ઘણાજ છાનામાના હાજર થયા. અને ઠરાવ થયેથી ડેન લોકો ન જાણે એમ ખબર મળતાં તરત હાજર થવા સારૂ તડામાર તૈયારી ચાલી રહી.

કાળ અનુકૂળ થાય એટલે માણસે હાથમાં લીધેલું કામ પાર પડતાં વાર લાગતી નથી. સૅક્સન લોકોની હાલચાલ તરફ ડેન લોકોનું ધ્યાન ઓછું હતું એમ નહિ, પણ તેમનાથી હવે કશું થઈ શકવાનું નથી, એમ મદ ભરેલા વિચારથી તે આળસુની પેઠે બેસી રહ્યા. ખરૂં જોતાં એ તેમણે મોટી ભૂલ કરી એમ કહી શકાતું નથી; કેમંકે સૅક્સન લોકોની રાજ્યસત્તા તેમણે પાયમાલ કરી નાંખી હતી, તે એટલી કે આલફ્રેડ જેવો તેમનામાં વિલક્ષણ બુદ્ધિનો અને અનુપમ ઉદ્યોગી પુરૂષ જો પેદા થયો ન હોત તો તેમની રાજ્યસત્તા ફરીથી કદીએ સ્થાપન થઈ શકત જ નહિ.

શિયાળો જઇને ઉનાળો શરૂ થયો. તેડાવેલા સર્વ સરદારો પોતાના માણસો સાથે આવી પહોંચ્યા. તે સઘળાએ મળીને ડેન લોકો ઉપર કેમ ધસી જવું એ નક્કી કર્યું. અને તેમાં જ્યારે ઓડને હબ્બાને હરાવીને તેની પાસેથી સમળાવાળું ચમત્કારી નિશાન છીનવી લીધાની હકીકત જાણી ત્યારે તેમને વધારે શૂર ચડયું; અને આપણું બળ કેવું છે તે એકવાર દેખડાવવાને તથા તેમના હાથમાંથી રાજ્યસત્તા પાછી લેવાનો ઉદ્યોગ કરવાને તેમના બાહુ ફરકવા લાગ્યા.

પેલા જંગલમાં આજ એક, કાલે બે, પરમ દહાડે ત્રણ એમ સૅક્સન સરદારો છાનામાના એકઠા થવા લાગ્યા. પણ જ્યારે તેમની સંખ્યા વધતી ચાલી ત્યારે તેમની હિંમત પણ વધી, અને હિંમત વધતાં જે છાની ગોઠવણો કરતા હતા તે હવે ખુલ્લી રીતે લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યા. તૈયારીની મસલત બે દિવસ સુધી ચાલી હતી. આ કામ કેટલોક વખત સ્હવારમાં ને કેટલોક વખત બપોર પછી ચાલતું, ને બાકીનો વખત સૅક્સન યોદ્ધાઓ ખાવા પીવામાં ને વિલાસ કરવામાં કહાડતા હતા. હવે તેમણે ડેનોનો ડર તદ્દન છોડી દીધો, ને તેમના વાજાંએ દશે દિશાઓ ગજાવી મૂકી.

આણીમેર ઍડનડ્યૂનમાં ગથ્રમ અને તેનાં માણસો હમેશની માફક નિરાંતે બેઠાં હતાં. તેમની પાસે ત્યાં આગળ લશ્કર ઘણું નહોતું એ વાત ખરી, પણ પોતાના લશ્કરમાંથી કહાડી મૂકેલા તથા સૅક્સન લોકોને હાંકી કહાડીને તેમની જગા ઉપર વતનદાર જેવા બની ગયલા ડેન લોકો આખા દેશમાં પુષ્કળ હતા. અને તેઓ એમની સાથે લડવાને એક પગે તૈયાર હતા. તેને લીધે ડેનો સૅક્સનોથી જરાએ ડરતા નહોતા.

ગથ્રમ ઘણો ડાહ્યો માણસ હતો. તે સૅક્સનોની હીલચાલ ઉપર ઘણી જ બારીક રીતે તપાસ રાખતો હતો; વળી તેણે કેટલાએક બાતમીદાર રાખ્યા હતા. તે એને વારંવાર ખબરો આપતા હતા. તેથી સૅક્સનો ફરીથી પોતાનું રાજ્ય સ્થાપન કરવાના ઉદ્યોગમાં છે, અને તેમનાં ટોળેટોળાં સેલવુડના જંગલમાં જાય છે તે વાત સારી પેઠે જાણવામાં હતી. વળી તે આપણા ઉપર હુમલો કરીને પજવશે એમ તેના મનમાં આવતું હતું ખરું, પણ તેણીમેર એવડી તૈયારી ખરેખરી જ ચાલી છે એવું તેણે ધાર્યું નહોતું. તેથી તે લગાર અસાવધ હતો, તોપણ ઉનાળામાં આપણે લડાઈ કરવી જ પડશે, એમ સમજીને પોતાના લશ્કરની હળવે હળવે તૈયારી કરતો હતો.

સર્વ ગોઠવણો બરાબર થઈ રહ્યા પછી આલ્ફ્રેડ રાજ્યબટે ખાડક ઉપરના તમામ લશ્કરનો સેનાપતિ થયો. અને તે લશ્કર લઇને બારે આવેલાથી ગથ્રમની છાવણી તરફ ચાલતો થયો. તેણે પહેલે દિવસે થોડીક કૂચ કરીને

પછી મુકામ કર્યો; કારણ કે બીજે દિવસે થોડું ચાલતાં જ શત્રુ ઉપર પોતાનું લશ્કર જઈ પડે. તેની એ મતલબ પાર પડી. બીજે દિવસે સાંજે તે ઈસઝ્લી નામની ઉંચી જગાએ જઇને ઉતર્યો. તે જગા વખત આવે દુશ્મનની સામા થવાને ઉપયોગી થઇ પડે એવી હતી.

એ જગા ઉપર મુકામ કરીને સંધ્યાકાળે છાવણીની આસપાસ પહેરા મૂકાવીને આલફ્રેડ પોતાના તંબુમાં સૂવા ગયો. ત્યાં ઉંઘ્યા પછી કેટલીએક વારે સ્વપ્નું આવ્યું. તેમાં તેણે એમ દીઠું કે, સેંટનિઆત નામનો કોઇ પોતાનો સગો અને સાધુ પુરૂષ એકાએક તેની પાસે આવીને ઉભો અને બોલ્યો, "બેટા, દુશ્મનનું લશ્કર જો કે ઘણું છે તો પણ તું લગારે ડરીશ નહિ. તું તેમના ઉપર આવતી સ્હવારે હુમલો કરવાનો છે, તેવારે તારી નક્કી જીત જ થશે; તને તારા કામનો જે પશ્ચાત્તાપ થયો છે, તે પરમેશ્વરે માન્ય કર્યો છેઃ અને હવે તે તારા ઉપર દયા કરવાનો છે. તારે હવે કોઇનો ડર રાખવો નહિ; તું ગાદીએ બેઠો ત્યારે અમલની ઝૂમમાં તારાં હાથથી જે પાપો થયાં હતાં, તેની સજા માટે આ આફ્તત અને સંકટો તારા ઉપર જાણી જોઇને પરમેશ્વરે નાંખ્યાં હતાં; તેનું પ્રાયશ્ચિત તે આફતો વડે પડેલા દુઃખથી થયું છે. હવે તું એથી મુક્ત થયો છે. હવે ઈશ્વરની મહેરબાની થઈ છે. તું બેલાશક શત્રુ ઉપર ધસી જા. બ્હીશ નહિ; તને ફતેહ મળશે; અને ઝટ તારૂં રાજ્ય તને પાછું મળશે."

બીજે દિવસે તે સ્વપ્નાની હકીકત આલફ્રેડે પોતાના લશ્કરને કહી. તેનું કહેવું તેમણે ખરૂં માન્યું અને તેમનામાં જે હિંમત હતી તેનો એથી વધારો થયો; અને તેથી આપણે શત્રુ ઉપર ક્યારે ધસી જઇએ અને તેમને ક્યારે હરાવીએ એમ થયું. એ પછી પોતાની સર્વ તૈયારી કરીને આલફ્રેડ પોતાની છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યો. અને એ ત્રણ પહોરમાંજ ડેન લોકો ઉપર જઇ પડાય એવા વેગથી તેમની છાવણી ભણી ચાલ્યો. ઈ. સ. ૮૭૮.

ભાગ ૬ઠ્ઠો.

સેનાપતિ આલફ્રેડ પોતાના રાજ્યનું ખરૂં કલ્યાણ ચહાનારો, શૂરો અને પરાક્રમી છે એમ તેનાં સર્વ માણસો માનતાં હતાં; તેથી એ જ્યાં લઈ જાય ત્યાં જવાને તથા કહે તે કરવાને તૈયાર હતાં, તો એવા એક લશ્કરની જીત થાય એમાં વિશેષ શું ? વળી ગથ્રમ નિશ્ચિંત નહતો; સૅક્સન લોકોએ ગરબડ મચાવેલી છે તેની એને ખબર હતી; કેમકે તેમના ઉપર તે તીક્ષ્ણ નજરથી તપાસ રાખતો હતો, તોએ આવડું મોટું લશ્કર એકાએક આપણા ઉપર આવી પડશે એમ તે ધારતો નહોતો.

આપણે પાછળ કહી ગયા કે ગથ્રમની છાવણી એડનડ્યૂનમાં હતી, તેની પાસે જ એક ટેકરી હતી તે તેના અમલમાં હતી. તે ઘણી ઉંચી હતી. તેના ઉપર ડેન લોકોએ પોતાના લશ્કરના બચાવ સારૂ કંઈ કિલ્લા જેવું બાંધ્યું હતું, પણ તેમનું લશ્કર તો એ ટેકરીની તળેટીમાં ખુલ્લા મેદાનમાં રહેતું. ત્યાં પોતાના દુશ્મનના લશ્કરની સામા આલફ્રેડે પોતાનું લશ્કર ઉભું કર્યું; અને લડવા સારૂ અગાડી ધસવાને જેવો બંદોબસ્ત જોઈએ તેવો કર્યા પછી તેણે લશ્કર આગળ એક ટૂંકું ભાષણ કર્યું, તે આ પ્રમાણેઃ— " મારા દેશી ભાઇઓ, જે ક્રૂર પારકા લોકોએ આપણું રાજ્ય અને આપણો દેશ સ્વાધીન કરીને જૂલમ માંડયો છે, તેમની સાથે આજ આપણે લડવાનું છે. મિત્રો, દેવ આપણા ભણી છે. તેણે આપણી જીત થવાનું વચન આપ્યું છે. માટે ભાઇઓ, મારે તમને એટલું જ કહેવાનું છે કે આજની લડાઈમાં તમને જશ આવે અને જેથી તમારો દેશ સુખી થાય તેમ વર્ત્તો. આપણને ઈશ્વર અનુકૂળ છે, તેથી કંઈ ઊણું પડવાનું નથી." એ ભાષણ થઈ રહ્યા પછી સૅક્સનો અગાડી ધસ્યા. તેમને ડેન લોકો સાથે કેટલેક ઠેકાણે કેટલીકવાર ઝપાઝપી થઈ, તે સર્વમાં સૅક્સનો જીત્યા, ને ડેન લોકોની હાર થઈ. આ લડાઈમાં બંને તરફવાળાઓ પાસે હથિયારમાં તીરકામઠાં, ભાલા અને તરવાર હતાં. પ્રથમ સામસામા થતા કે એકેક ઉપર તીર

ફેંકતા; ને પાસે આવતા ત્યારે ભાલાથી લડતા અને છેક નજીક આવી પહોંચતાંજ તરવારો ચાલતી હતી.

ડેન છાવણી અને પેલી ટેકરીની વચ્ચે એક નાનું મેદાન હતું તે મોટી તદબીરથી આલફ્રેડે પોતાના કબજામાં લીધું હતું, તેથી તેમની નાસાનાસ થતાં જ ડેનોને આશરાનું ઠેકાણું મુદ્દલ રહ્યું નહિ, માટે દશે દિશાએ નાસવા લાગ્યા. તેમની પુંઠ સૅક્સનોએ પકડી. આગળ ડેન ને પાછળ સૅક્સન, એવી ધરપકડ આખા દેશમાં ચાલી રહી. ઠામ ઠામ ઝપાઝપી થઈ, ને હજારો ડેનો મરણ પામ્યા અને સેંકડો સૅક્સનોના હાથમાં સપડાયા; કેટલાક જખમી થયલા ડેનો રડતાં અને ઉંકારા કરતા રસ્તાની બાજૂએ પડયા હતા ને તેના સાજા સોબતીઓ તેમના ભણી જોતા હતા, ને ગથ્રમનો શોધ કરતા તેની પાસે જઇને ચાલી જતા. એમ દાણાદાણ થતાં, ગથ્રમ પાસે છેક થોડા માણસો રહ્યાં, ને તે સૅક્સનો સાથે લડતાં આશરાની આશથી એક કિલ્લા પાસે આવ્યો. ને ઘણી ત્વરાથી માંહે પેસી દરવાજા બંધ કરી દીધા કે દુશ્મનો તેને પીડા કરી શકે નહિ.

આ લાગ મળવાથી ગથ્રમ અને તેના સાથીઓને પ્રથમ ઘણો હરખ થયો; પણ તે ઘણીવાર ટકયો નહિ. આ વખતે તેમને મદદ કરવાને આજૂબાજૂના મુલકમાં તેમના લોકો હોત તો તે ફાવત પણ તેમ નહોતું, એટલું જ નહિ પણ તે કિલ્લામાં ખોરાકી મુદ્દલે ન હોવાથી હોલામાંથી નીકળીને ચૂલામાં પડવા જેવી તેમની દશા થઈ. દુશ્મનના હાથમાં જાત તો તરવારના ઝટકાથી એકદમ તેમનો જીવ જાત. એ મોત સારૂં પણ અન્ન પાણી વિના અઠવાડિયાં ને અઠવાડિયાં સુધી અત્યંત દુઃખ વેઠીને મરવું ભૂંડું એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. જે ટોળીની આવી દશા થઇ તે ટોળી ડેન લોકોની સર્વ ટોળીઓમાં મુખ્ય હતી. તેમની આવી માઠી દશાની ખબર જ્યારે બાકીનાઓએ જાણી ત્યારે તેમની હિંમત અટકી પડી, અને તેમને નક્કી લાગ્યું કે આપણો હવે નાશ થવાનો છે.

ડેનોની આ દુર્દશા જોઇને તથા આપણો રાજા આલફ્રેડ ફરીથી

રાજ્ય સ્થાપન કરવાના ઉદ્યોગમાં ફતેહ પામ્યાની ખબર સાંભળીને દેશ માંહેલા તમામ સૅક્સનોને અત્યાનંદ થયો, અને તેઓ સ્વદેશનું સ્વતંત્રપણું ફરીથી મેળવવાનો ઉદ્યોગ કરવાને તથા લડવાને તૈયાર થયા. એવી રીતે આખો દેશ હથિયારબંધ થઇને ડેન લોકો ઉપર ઉઠયો. જે કિલ્લામાં ગથ્રમ જઈ રહ્યો હતો તેના ઉપર સૅક્સનોએ ઘેરો ઘાલ્યો હતો, તેથી બહારની ખબર તેમને પડતી નહોતી. વળી ઘેરો ઘાલનારાની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ગથ્રમ પાસે માણસો ઘણાંજ ઓછાં હતાં, તેને લીધે દુશ્મનને હઠાવીને બહાર નીકળી જવાને પ્રયત્ન કરવાની તેમની છાતી ચાલે નહિ. અને દુશ્મનને શરણ ન જવાનો તો તેમણે ઠરાવ જ કરી રાખ્યો હતો, તેથી હવે શું કરવું તે સુઝે નહિ. બહારના આપણા માણસો મદદે આવી પહોંચશે એમ ધારીને કેટલાએક દહાડા સુધી વાટ જોઈ પણ કોઈ આવ્યું નહિ. અન્નપાણી ન મળવાથી દુર્બળ થઈ ગયલા ડેન પહેરેગીરો કિલ્લાના બુરજ ઉપરથી આશા ભરી નજરે જોતા હતા કે આથે કંઈ મદદનું લશ્કર આવે છે કે નહિ. પણ તે બિચારાની આશા સફળ થઇ નહિ. આખરે તેઓનો હાંતે જીવ આવ્યો, અને હવે જો હઠ પકડીને બેસીશું તો આપણે પાયમાલ જ થઈશું એમ ડેન સરદારને નક્કી લાગવાથી તે દાંતે તૃણ લઇને ઘેરો ઘાલનારા સૅક્સનોને સ્વાધીન થયો. એવી રીતે ડેન લોકોની મુખ્ય ટોળીનો નાશ થઇને સૅક્સન લોકો જીત પામ્યા. તેમણે બાકી રહેલી ડેન ટોળીઓને મોટી હિંમતથી હાંકી કહાડીને જ્યાં ત્યાં પોતાનો અમલ બેસા-ડયો, ત્યારે આલફ્રેડ ઇંગ્લાંડનો ફરીથી રાજા થયો.

ગથ્રમ ઘેરાયો ત્યારથી શરણ આવ્યો ત્યાંસુધીમાં ચૌદ દિવસ લાગ્યા. તે આલફ્રેડે ફોગટ જવા ન દીધા. પણ હવે શત્રુ આપણા હાથમાં આવશે તેનું શું કરવું? ને દેશમાં શાંતિ કેમ કરવી? એનો વિચાર કરવામાં તે મુદત તેણે ગાળી હતી. તે વિચારનું ફળ તરત જણાઈ આવ્યું. આ વખતે ઇંગ્લાંડની પ્રજા ઉપર શાંતપણે અને ન્યાયથી અમલ ચલાવાની મોટી પંચાત હતી. તે એવી કે ડેનો જો કે સૅક્સનોના શત્રુ હતા પણ તેમનું ઇંગ્લાંડમાં

ઘણા દિવસ થયાં આવવું થયલું હોવાથી તેમાંના કેટલાએક ત્યાંના વતનીઓ જેવા ખેડુત બની ગયા હતા. વળી માંહોમાંહે લગ્ન સંબંધ થઇને કેટલાક તો સૅક્સનો જેવાજ બની ગયા હતા. તેમને બીજા ડેનોની સાથે હાંકી કહાડવા એ આખા દેશની ખરાબી કરવા જેવું હતું, એ સર્વ વિચાર આલ-ફ્રેડના મનમાં સારી પેઠે આવી ચૂક્યો હતો.

ડેન લોકોએ સૅક્સન લોકોને ઘણાં વરસ સુધી ઘણું દુઃખ દીધું હતું તેનું વેર લેવાનો આ પ્રસંગ હતો. બીજો કોઈ અવિચારી રાજા હોત તો આ વખતે તમામ ડેન લોકોની તેણે કતલ કરાવી હોત, પણ આલફ્રેડ ઘણો વિચારવંત પુરૂષ હતો; તેણે પોતાના સઘળા સરદારોને પાસે બોલાવ્યા અને એવું અવિચારનું કામ કરવાથી આપણી આખા દેશની કેવી ખરાબી થશે તેની તેમને સમજણ પાડીને તેમનો જુસ્સો ઓછો કર્યો. વળી સઘળા ડેન લોકોને દેશમાંથી કહાડી મૂકવાનો કેટલાએકનો વિચાર હતો તેમને પણ સમજાવીને તે વિચાર ભાંગી પાડ્યો. અને એટલો ઠરાવ કર્યો કે, જે ડેન લોકો લડાઈનું કામ કરનારા અને હથિયારબંધ છે, તેમને જ માત્ર ઈંગ્લાંડમાંથી કહાડી મૂકવા ને જે બીજો કામ ધંધો કરીને દેશીઓને કશી અડચણ કરતા નથી, તેમને રહેવા દેવા. વળી તેજ પ્રમાણે ગથ્રમને કહાવી મોકલ્યું કે, "તમે અમારા હાથમાં આવેલા શત્રુ છો, એવું ગણી તમારી સાથે વર્ત્તવા હું ચહાતો નથી. અમારા રાજ્યની સરહદની બહાર ઈંગ્લાંડમાં જ્યાં તમારા લોકોનો અમલ ચાલતો હોય ત્યાં જઇને નિરાંતે રહો, અમે તમને છોડી દઇએ છીએ, અને અમને કશી અડચણ ન કરતાં જો તમે તમારા પ્રાંત ઉપર અમલ ચલાવશો તો અમે તમારી સાથે મિત્રતાથી વર્ત્તશું. તથાપિ તમારે પ્રથમ તમારા સઘળા માણસો સહિત અમારા રાજ્યની સરહદ બહાર નીકળી જવું જોઇએ, અને ફરીથી આ તરફ ન આવવાના કસમ લેવા જોઇએ. અમારા રાજ્યની દક્ષિણે જે પ્રાંતમાં સૅક્સન લોકોનો અમલ ઘણાં વરસ થયાં નાશ પામીને ડેન રાજ્ય સ્થાપન થયું છે, તેમાં તમારે રાજ્ય કરવું; એવી વર્ત્તણુંકની ખાત્રી કરવા સારૂ તમારા માંહેના

કેટલાક માણુસોને અમારે ત્યાં સાનમાં મુકવા જોઇએ, અને એ સઘળા કરતાં વિશેષ અગત્યની શરત એ છે જે, તમારે બન્ને પક્ષના લશ્કરોની સમક્ષ ખ્રિસ્તિ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને "બૅપ્ટિઝમ લેવું જોઇએ; તે કામમાં ગુરૂ હોવો જોઇએ તે હું જાતે થઇશ."

આલફ્રેડના આ બોલવાથી આપણને ખરેખરી નવાઈ લાગે છે. તેમે ગથ્રમ અને બીજા ડેન લોકોથી ઘણું દુઃખ ખમવું પડયું હતું, અને તેને કેટલાએક મહિના સુધી રાજપાટ તજી દઇને છાના રહેવું પડયું હતું. તેનું વેર લેવા સારૂ તેમને ઘણું દુઃખ દીધું હશે, એ તેનું શિક્ષણ ઇત્યાદિ એકંદર સ્થિતિ જોતાં વધારે માનવા જોગ છે; તથાપિ એ પુરૂષ ખરા મોટા મનનો હતો, તે તેમણે કરેલા સર્વ અપકારો ભૂલી ગયો હોય તેમ તેમની સાથે પોતાના મિત્ર પ્રમાણે વર્ત્તવાને તૈયાર થયો. તેણે ગથ્રમને ધર્માંતર કરવા શા માટે કહ્યું હશે, તે બરાબર સમજાતું નથી; તથાપિ ખરો તારનારો માત્ર ઇશુખ્રિસ્ત છે, તેના ઉપર જે વિશ્વાસ કરશે તે તારણ પામશે, એવો જે ખ્રિસ્તિ ધર્મશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત તેને અનુસરીને આ આગ્રહ કર્યો હશે એમ અનુમાન થાય છે. એ અનુમાન જો ખરૂં હશે તો શત્રુનું હિત કરવું, એ જે સાધુનો ઉત્તમ ધર્મ તે આલફ્રેડમાં સંપૂર્ણ રીતે વસતો હતો એમ કહીશું તો તે ખોટું નથી.

આલફ્રેડે કહેલી સઘળી શરતો ગથ્રમે કબુલ કરી; ને પોતાનું કેટલુંએક લશ્કર તેના રાજ્યની સરહદ બહાર નીકળી જવા સારૂ પૂર્વ ભણી રવાના કર્યું; અને પોતે પોતાના ત્રીશ મુખ્ય સરદારો સહિત આલફ્રેડ પાસે રહેવાને આવ્યો. તેને તેણે મોટા પરોણા પ્રમાણે આદરમાન આપ્યું. ત્યાં કેટલાક દિવસ સુખચેનમાં કહાડ્યા પછી તેને બૅપ્ટિઝમ આપવાની તૈયારી ચાલી. એ સંસ્કાર કરવાને જગા એથેલની પાસે હતી, કારણ તે સંસ્કાર કરાવનારા ઉપાધ્યાયો ત્યાં રહેતા હતા.

ગથ્રમ ખ્રિસ્તિ ધર્મ સ્વીકારવાને જે તૈયાર થયો તે તે ધર્મની સત્યતા

× ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ થતી વેળાનો એક પવિત્ર માનેલો સંસ્કાર છે.

ઉપર વિશ્વાસ બેસવાથી તો નહિજ પણ આલફ્રેડના આગ્રહથી થયો હતો; તોએ તેનું પરિણામ સારૂં થયું. તે એવું કે તેને અને તેના સાથીઓને ખ્રિસ્તિ ધર્મના મૂળતત્વ સમજાઇને તેમાંની નીતિ પ્રમાણે ચાલવાને પ્રવૃત્ત થયા તે એક, અને બીજા સાધારણ ડેનોને તે ધર્મ સ્વીકારવાની છૂટ મળી તે બીજો, એવા ફાયદા થયા, ખરૂં જોતાં એવી અડચણમાં આણીને તેની પાસે પોતાનો ધર્મ કબૂલ કરાવવો એ ખ્રિસ્તિ ધર્મનાં મૂળતત્વથી ઉલટું છે, તથાપિ તે કાળ જૂદો હતો, અને તે વખતના લોકોની સમજણ પણ જૂદી હતી, અને રાજ્ય વ્યવહાર સામે ધર્મનો ઘણો સંબંધ છે એમ તે વખતના લોકો માનનારા હોવાથી આ બનાવમાં કોઇને કંઈ વધારે આશ્ચર્ય લાગ્યું નહિ.

એને ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રવેશક સંસ્કાર કરવાનું કામ કેટલાએક દિવસ સૂધી ચાલ્યું. તે જે ઠેકાણે થયો તે ઠેકાણાનું નામ આલેર હતું. ત્યાં ઘણા ધર્માધિકારીઓ રહેતા હતા. તે સંસ્કાર કરતી વેળાએ પ્રથમે સ્વચ્છ ધોળો પોશાક પહેર્યો હતો અને તેના ઉપર તેવુંજ સફેદ શેલું ઓરાડ્યું હતું. એ વસ્ત્રનું નિર્મળપણું તેમના ધર્મના પવિત્રપણાનું સૂચક ચિન્હ હતું એમ લોકો સમજતા હતા. એ સંસ્કાર પૂરા થતાં ગથ્રમનું નવું નામ એડલસ્ટન* પાડ્યું, અને તેનું ઉપદેશકપણું આલફ્રેડે સ્વીકાર્યું. એ પછી તે સઘળી મંડળી ત્યાંથી કેટલેક છેટે રાજાએ એક સારી જગા તૈયાર કરાવી હતી ત્યાં મોટા ઠાઠમાઠથી જઇને એડલસ્ટન મંડળીમાં દાખલ થવાનો વિધિ કર્યો. એ સર્વ પતી ગયા પછી ત્યાં ઉજાણી મીજબાનીઓ ચાલી, તેમાં ડેનો અને સૅક્સનો અગાડીનો વેરભાવ ભૂલી જઇને દોસ્તીદાવે ચાલવા લાગ્યા અને તે સર્વ જણાએ કેટલાએક દિવસ ઘણીજ ખુશી ખુશાલીમાં કહાડ્યા.

એજ વખતથી એડલસ્ટનને રાજ્યપદ પ્રાપ્ત થયું અને તેણે આલફ્રેડના રાજ્યની પૂર્વ દિશાએ ઠરાવેલા પ્રાંતો ઉપર સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવાનું

---

* ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પ્રવેશ સંસ્કાર (બૅપ્ટિઝમ) કરતી વેળાએ નવું ખ્રિસ્તી નામ આપવાનો રિવાજ છે.

કર્યું. વળી આપણી બરોબરીનો રાજા છે, એમ ગણીને આલફ્રેડે તેની સાથે દોસ્તીના કોલકરાર કર્યા. તેમાં ગ્રથમે (એડલસ્ટન) કબૂલ કર્યું કે ઠરાવી આપેલા પ્રાંતની બહાર હું કદીએ હકુમતનો દાવો કરીશ નહિ. એ પ્રાંત કયો તે હવે નકશામાં બરાબર બતાવી શકાતો નથી એ ખરૂં છે, તથાપિ નૉર્ફોક સફૉક, કેંબ્રિજશાયર, એસેકસશાયર અને હરફર્ડશાયરનો કેટલોક ભાગ તેમાં ગણાતો હતો એમ કહેવાય છે. આ પ્રાંતમાં તે વેળાએ મુખ્યત્વે ડેન લોકોનીજ વસ્તી હતી, અને જર્મન સમુદ્રમાંથી તેમને આ પ્રાંતમાં આવવાનું ઘણું સહેલું પડતું હતું.

આલફ્રેડે નીમી આપેલા પ્રાંતો ઉપર સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવાનું કબુલ કરીને ગથ્રમ બેસી ન રહ્યો, પણ તે પોતાને આલફ્રેડનો તાબેદાર ગણવા લાગ્યો, અને તેને સંકટ વખતે મદદ કરવાનું કબૂલ કર્યું. એ વિના કેટલાંએક માણુસો સાનમાં મૂક્યાં, તે જૂદાજ. તોપણ આલફ્રેડે તેમનો સંપૂર્ણ ભરોસો કર્યો નહિ; કેમકે ડેન લોકોમાં સત્ય અને પ્રમાણિકપણું કેટલું છે, તે એ ઘણા દિવસ થયાં જાણતો હતો; છતાં પણ આપણે તેનાં હાથમાં સપડાયા ત્યારે દુઃખ ન દેતાં એક સ્વતંત્ર રાજ્ય આપ્યું, આટલો હેતભાવ આપણા ઉપર જણાવ્યો, એ તેનું વિલક્ષણ ઉદારપણું અને મોટું મન જોઇને ગથ્રમ આલફ્રેડને ઘણો મોટો પુરૂષ માનવા લાગ્યો તથા તેના લશ્કરનું બળ જોઇને તેનાથી ડરવા લાગ્યો.

ઉપર કહેલી ગોઠવણીઓ સમાપ્ત થયા પછી ગથ્રમ તેની રજા લઇને પોતાને મળેલા પ્રાંતમાં આવી નિરાંતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. નીકળીને જતી વેળાએ આલફ્રેડે તેને ઘણીએક કીમતી વસ્તુઓ બક્ષિસ આપી. શત્રુ હાથ આવ્યા પછી તેના ઉપર આવડું હેત લાવવું અને તેને આવી બક્ષિસો આપવી એ ખરેખાત ઘણી મોટી ઉદારતા અને મોટા મનનાં લક્ષણ છે. આ અલૌકિક ગુણ આલફ્રેડનામાં હતો, તેથી ઈતિહાસકર્તાઓએ તેની ગણના જે વર્ણન કરવા જોગ મહાપુરૂષોમાં કરી છે તે યથાર્થ છે.

ગથ્રમને સ્વતંત્ર રાજ્ય આપવાના કામમાં તે રાજ્ય ઉપર આલફ્રેડે

પોતાનું ધણીપણું કોઈ રીતનું રાખ્યું હતું કે નહિ તે વિષે કોઇ ઠેકાણે કંઈ લખેલું હોય એમ જણાતું નથી. તેથી ખાત્રીથી કાંઇ કહી શકતો નથી, તોપણ આપણા રાજ્યમાં જે કાયદા ચાલશે તેજ કાયદા ગથ્રમના રાજ્યમાં ચાલવા જોઈએ એવી તેની ધણી મતલબ હતી. તે ઉપરથી તેના રાજ્ય માંટે કાયદા કરવાનું કામ પોતાના હાથમાં રાખ્યું હતું એમ લાગે છે. એ કામમાં તેની નજર ઘણી જ લાંબી પહોંચી હોય એમ દેખાય છે. એટલે કાળાંતરે એ બંને રાજ્ય એકઠાં થશે, એમ તેને જણાયલું હોવું જોઈએ. અને એમ થયું એટલે ત્યાંના લોકોને પ્રજાવ્યવહારમાં અને રાજ્ય રીતિના સંબંધમાં કંઈ પ્રકાર પારકો જણાય નહિ એવી તેની મતલબ હતી. મોટા માણસો જે કામ કરે છે તે માત્ર ચાલતા વખત ઉપર જ નજર રાખીને કરતા નથી, પણ તેમનું ધોરણ સેંકડો વરસ પછી થનારી વાતો તરફ હોય છે.

ગથ્રમ પોતાના કરાર પ્રમાણે ચાલ્યો. તેને રાજ્ય કરવા સારૂ જે-પ્રાંતો નીમી આપ્યા હતા તે સિવાય આલફ્રેડના રાજ્ય ઉપર કે તેના રાજ્યાધિકાર ઉપર તેણે કદીએ હાથ નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. તેણે રાજ્ય કરવા માંડયા પછી કેટલીએક વારે ડેન લોકોની કેટલીએક ટોળીઓ તેની પડોશમાં જ આવેલા આલફ્રેડના રાજ્યમાં આવી અને ગથ્રમ પાસે મદદ માગવા લાગી. પણ તેમાં તેમનું કાંઈજ વળ્યું નહિ. ગથ્રમ આગળનો ઉપકાર યાદ કરીને પોતાના વચનથી ન ટળતાં પોતાના વતની પીંઢારાઓને મદદ ન કરી એટલુંજ નહિ, પણ તેમનાં કેટલાંક ટોળાંને તો ઘણાજ જોરસાથી દેશ બહાર હાંકી કહાડયાં, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. માણસનો સ્વભાવ ગમે તેવો ક્રર અને ઉપદ્રવકારક હોય તોપણ કૃતજ્ઞતાવડે તે ભલો થાય છે. એવું આ અને બીજાં કેટલાએક ઉદાહરણો ઉપરથી દેખાઇ આવે છે.

એ ડેન લોકોની પીડા કમી થવાથી શાંતિ મળ્યા પછી આલફ્રેડ પોતાની રાજ્યની વ્યવસ્થા અને સુધારાના કામમાં લાગ્યો. લશ્કરનો ઠાઠમાઠ રાખવો, રસ્તા બાંધવા, નવાં શહેર વસાવવાં, જૂના સમારવા, સરહદ ઉપર થાણાં બેસાડીને બંદોબસ્ત કરવો, ઠેકાણે ઠેકાણે ન્યાયાધીશ નીમવા, તેનાં

નિયમિત કામો થવા સારૂ નવા કાયદા આંપવા, વેપાર અને ખેતીને ઉત્તેજન મળે એવી તજવીજ કરવી, અને લોકોમાં વિદ્યાની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન કરવી, તેઓ માંહેના જંગલી ચાલો કહાડી નાંખવા ને સારી રીતો દાખલ કરવી ઇત્યાદિ વખાણવા જોગ કામો તેણે ઘણે શ્રમ વેઠીને કર્યા. તે માંહેનાં કેટલાં-એકનું વર્ણન આગળના ભાગમાં ટૂંકામાં જણાવવાની ગોઠવણ કરી છે.

ડેન લોકો સંબંધી આલફ્રેડને ખાગુંખરૂં દુઃખ ટળી ગયું ખરૂં, તથાપિ નાર્સમેન નામના બીજા એક જાતના જંગલી લોકો તેના દેશમાં ત્યારથી વારંવાર આવવા લાગ્યા, તેને લીધે એને ઘણી મહેનત પડી. અને તેના અમલના છેલ્લા ભાગમાં તો તે લોકોએ એક બે વાર સારી જીત પણ મે-ળવી. તેની હકીકત ઘણી લાંબી નથી, તથાપિ કાળાનુક્રમ પ્રમાણે તેનું આ ઠેકાણું નથી; માટે એ વાત યથાકાળે કહીશું.

જે ઉદારતા અને મોટપણથી આલફ્રેડ ગથ્રમ સાથે વર્ત્યો હતો તે ઉદારતા અને મોટાઈ ખરેખરી વર્ણન કરવા જોગ છે, અને એવા અનુપમ મોટા પુરૂષ પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન થવા માટે ઈંગ્રેજો ગર્વ કરે છે તે ખરૂં છે. ઈંગ્રેજોની જ શા માટે વાત કરીએ ! ગથ્રમના સંબંધમાં આલફ્રેડે જે આચરણ કર્યું, તે કોઈ પણ દેશના લોકોને સ્તુત્ય લાગવા સરખું છે; અને તે દાખલા પ્રમાણે ચાલીએ એમ કેટલાએક રાજાને પણ લાગવા સરખું છે. દુશ્મનને તેના અપરાધની ક્ષમા કરીને તથા તેને બક્ષિસો આપી-ને તેને પોતાનાં કરી લેવા, એ સદ્ગુણ ઘણા મોટા અને ઘણા ઉપયોગી છે. એવા ગુણો લોકોની નજરે પડતાં તેમને ઘણો ચમત્કાર અને સંતોષ લાગે છે. તથાપિ તે ધારણ કરવો કેટલો અને કેવો કઠણ છે તેની અજમા-યશ તેના મનમાં આવતી નથી. પોતાના દુશ્મન સાથે જેમ આલફ્રેડ ચાલ્યો તેમ આપણે પણ આપણા દુશ્મન સાથે ચાલવું એમ જેના મનમાં આવતું હોય તેમણે પોતાના અલ્પ વ્યવહારમાં તેનો અનુભવ મેળવવો. અમસ્થા અનુમાન કરીને નિરાંતે બેસી રહેવું નહિ.

ભાગ ૭મો.

આલફ્રેડની કારકીર્દીનું વર્ણન કરવા તરફ સુજ્ઞ પુરૂષોનું આટલું ધ્યાન ખેંચાયું, તેનું મુખ્ય કારણ એમ છે કે તેને નાનપણથી લડાઇના કામનો છંદ હતો, અને તેની જુવાનીના ઘણાખરા દિવસ ડેન લોકો સાથે લડવામાં ગયા, તોપણ રાજ્યાધિકાર હાથમાં આવતાં જ પોતાના રાજ્યના લોકોના સુખની વૃદ્ધિ કરવા માટે એકાદા કસાયલા મુત્સદ્દી પ્રમાણે ડહાપણ, ઉદારતા અને દયા વાપરી અંતઃકરણથી મહેનત કરવા લાગ્યો અને તેની મહેનત સફળ થઈ. તે ઘણો શૂરો હતો એને માટે સર્વ લોકોની ખાત્રી થઈ હતી; અને તે ઉપરથી તેની કીર્તિ પ્રસરી હતી. તથાપિ લડાઇઓમાં હરાવીને શત્રુને જીતવાથી દેશનું ખરૂં કલ્યાણ થવાનું નથી અને આપણું નામ સદાકાળ રહેવાનું નથી. પણ એ બંને વાતો સાધવા માટે આપણા લોકોનું અજ્ઞાન દૂર કરીને તે માંહેની અનાડી રીતોનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એમ તેના મનમાં આવ્યું ને તે તેણે કીધું, અને તે મોટે ભાગે પાર પડ્યું.

આલફ્રેડ જે લોકોને સુધારવાને ચહાતો, તે ઘણા અનાડી હતા. તો પણ તે જાણતા હતા કે આપણો રાજા જે શ્રમ કરે છે તે આખા દેશના લાભ માટે છે; અને તેનું ફળ આખરે સારૂં થવાનું છે. એણે જે સુધારાનો પાયો નાંખ્યો તે સુધારારૂપી ઇમારતને પૂરી થતાં ગયા દશ સેંકડા લાગ્યા છે. એ વિષે કોઇ એક દેશનું અભિમાન કરનાર ગ્રંથકારે લખ્યું છે તે ઘણું ચમત્કારિક છે. તે આ પ્રમાણે લખે છે:—"ઍંગ્લો સૅક્સન લોક સિવાય બીજા કોઈ પણ લોકોમાં આલફ્રેડ ઉત્પન્ન ન થાત, એ જેમ ખરૂં છે, તેમ તેના મનસૂબા બીજી કોઇ પણ પ્રજાને હાથે પાર પડત નહિ, એ પણ ખરૂં છે. ઍંગ્લો સૅક્સન લોકો ઘણા શાંત, ઉદ્યોગી, લડાઈના કામમાં ઘણા માહિતગાર, હિંમતવાન, સર્વ કામો પદ્ધતિ પ્રમાણે કરનાર અને પાકા ઠરાવવાળા છે. તેમને કંઇપણ કામ કરવાનું હોય, પછી તેની માહિતી હો કે ન હો, તો પણ તે ઘણી તદબીરથી અને કોઇપણ નિયમિત પદ્ધતિ પકડી-

ને કરશે. તેમના કામમાં કદીએ ગરબડ થતી નથી. કામ તેમના હાથમાં ગયું કે તે સારા રૂપમાં આવશે, અને દિવસે દિવસે તે વધારે વધારે સુધરતું જશે. દુનિયાના બીજા દેશો, કંઇ વિશેષ ઉદ્યોગ ન કરતાં જ્યારે નિરાંતથી બેઠા હોય છે ત્યારે ઍંગ્લો સૅક્સન લોકોનો ઉદ્યોગ ઝપાટાબંધ ચાલતો હોય છે. નિરૂદ્યમી કેમ રહેવાય તે તેઓ જાણતા નથી. બીજા દેશો મધ્યે લોકનાં સુખનાં સાધનો જુગના જુગ સુધી જેમનાં તેમ પડયાં રહે છે ત્યારે ઍંગ્લો સૅક્સનોનાં સુખનાં સાહિત્યો એક સરખાં સુધરતાં ચાલ્યાં છે. નવી નવી યુક્તિઓ કાઢવી, તે વપરાસમાં લાવવી, નવનવા ઉદ્યોગો હિંમતથી હાથમાં પકડવા, પોતાનું સુખ વધારવાનો ઉદ્યોગ કરવો, નવા કાયદા કરવા, વગેરે વાતોમાં હમેશ મશગૂલ રહેવું એ તેમનું બિરદ છે. તેનું ઉત્તમ ફળ હમણાં કેવું મળ્યું છે તે જૂઓ. આજ સેકડો વરસ થયાં એ દેશ પૃથ્વી ઉપરના કેટલાએક દેશોને અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડે છે, કેટલાએક દેશો ઉપર રાજ્ય કરે છે, અને મોટા મોટા બળવાન દેશોને કોઈ કોઈ પ્રસંગે પોતાના કહેવા પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડે છે" આ વર્ણન સ્વદેશાભિમાનના જુસ્સાની ઝુમમાં લખાયલું હોય એમ લાગે છે. તેને લીધે તેમાં લગાર:અતિશયોક્તિ થઈ છે. તોએ એકંદર રીતે જોતાં એ વર્ણન ખરૂં લાગે છે.

પોતાના દેશના કલ્યાણ સારૂ આલફ્રેડે જે ઉદ્યોગ કર્યો તે, લોકો એવા સારા છે એ માનીને કર્યો કે તેને સહેજ સુઝ પડયું ને કર્યો, એ કંઇ પાકે પાયે કહી શકાતું નથી· તથાપિ આપણો દેશ એ આપણું કુટુંબ અને સગાંવહાલાંજ છે, એમ સમજીને તેને સુધારવા તથા તેના સુખની વૃદ્ધિ કરવા સારૂ તે નિરંતર પ્રયત્ન કરતો હતો એમાં તો સંશય નહિ. એ રાજ્ય કરવા લાગ્યો ત્યારે તે લોકો ઘણા જંગલી અને બિનસમજ હતા તેને લીધે દરેક સારી વાત કરી તેમાં તેને ઘણી મહેનત પડી હતી.

એ ગાદીએ બેઠો ત્યારથી જ એને ડેન લોકો સાથે લડવું પડયું અને ગથ્રમ સાથે કરાર થયા છતાં પણ તેઓ પીડા કરતાં બંધ પડયા નહિ. તેનો બંદોબસ્ત કરવાનું કામ ઘણું મોટું હતું, સાધારણ બુદ્ધિના માણસને એટલું

જ કામ બસ હતું, પણ આલફ્રેડ અસાધારણ બુદ્ધિનો માણસ હતો. તેણે તો તે સાંભળીને પોતાના દેશીઓનો પુષ્કળ સુધારો થાય એવાં કામો કર્યાં. એ ઉપરથીજ ઇંગ્રેજો આજ પણ તેનાં ઘણાં વખાણ કરે છે. .

લડાઈના દુઃખ વિના એક બીજું દુઃખ તેને હતું. તેને નાનપણથી એક રોગ લાગ્યો હતો. તે રોગ વારંવાર તેના ઉપર હુમલો કરતો હતો તેથી તેને ઘણી વેદના ભોગવવી પડતી હતી. એ શો રોગ છે તે ત્યારે નક્કી થઈ શકતું નહોતું. તેને લીધે તેનો ઇલાજ ન મળવાથી જીવ્યો ત્યાં સુધી એ વેદના તેને ખમવી પડી હતી. એ રોગને લીધે તેને હમેશાં ચેન પડતું નહોતું. અને કોઇ કોઇ વાર તો એટલી તાલાવેલી થતી હતી કે નજરે જોઈ પણ શકાય નહિ, તોપણ એ સર્વ દુઃખ તે છેક શાંતપણાથી ખમતો, અને એ રોગ કોણ જાણે ક્યારે આપણી આખર લાવશે એમ તેના મનમાં આવતું હતું. તોપણ દેશનું કલ્યાણ કરવાના ઉદ્યોગમાં તે કદીએ પાછો હઠયો નહિ, એ તેનાં આચરણ ખરેખરા મોટા સાધુ જેવાં હતાં. અને ખરા મહાપુરૂષોની વર્તણુક એવી જ હોય છે.

પોતાના દેશીઓને વિદ્યા ભણાવવાની આલફ્રેડની ધારણા હતી, પણ તે પાર પાડવાનાં સાધનો નહોતાં. તે વેળાએ છાપવાની કળા નહોતી, તેને લીધે પુસ્તકોની ઘણી અછત હતી. તે સર્વ હાથે લખવાં પડતાં હતાં, તેથી તેમાં વખત અને મહેનત ઘણાં લાગતાં, માટે તેની કિંમત ઘણી પડતી. એ બધું દુઃખ આપણાથી અજાણ્યું નથી. દેશના તમામ લોકો ખેતી ઉપર ગુજરાન ચલાવનારા હતા. તેમને તેમાં સારી માહિતી હતી. પણ બીજી બાબતોથી તદ્દન અણવાકેફ હતા. તેમનામાં વિદ્યાની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન કરવાની આલફ્રેડે મહેનત કરી; તેજ પ્રમાણે ઉપલા વર્ગના લોકોમાં કળાકૌશલ્ય ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવાને ઘણી મહેનત કરી. એ એટલો માત્ર મ્હોઉથી બોધ કરીને જ બેસી ન રહ્યો પણ જ્ઞાન સંપાદન કરવાને પરિશ્રમ કેમ કરવો તે પોતાના ઉદ્યોગવડે લોકોને તેણે દેખાડી આપ્યું. એ બાબત કેટલીએક હકીકત પુસ્તકોમાં લખેલી છે, તેમાંની એક કહીએ છીએ.

વેલ્સ પ્રાંતમાં અસર નામે એક મોટો નામાંકિત ધર્માધ્યક્ષ હતો. વિદ્વત્તા માટે તેની ચારેમેર ઘણી કીર્ત્તિ હતી. તે આલફ્રેડને કાને પડવાથી, તેને બોલાવવા સારૂજ ખાસ એક માણસ મોકલ્યો. તેથી તે દરબારમાં આવ્યો. તેની વિદ્યા અને રહેણી જોઇને રાજા ઘણો ખુશી થયો. અને એવો મોટો માણસ આપણી મંડળીમાં હોવો જોઇએ એમ એના મનમાં આવવાથી તેને એણે કહ્યું. "આપ મહેરબાની કરીને મારા દરબારમાં રહેશો તો વેલ્સમાં જે તમને ઉત્પન્ન મળેછે તેના કરતાં ઘણી વધારે ઉપજનાં કામ હું તમને આપીશ, અને તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે ઘણું માન આપીશ." એ જ્યારે અસરે નાકબુલ કર્યું, ત્યારે એમ કહ્યું કે, "તમને મારી પાસે હમેશ રહેવાને ઠીક લાગતું ન હોય તો વરસના ૭ મહિના તો રહેવાને હું માગી લઉં છું" તેનો અસરે જવાબ દીધો કે, "એ બાબત મારાથી હાલમાં કંઇ કહી શકાતું નથી. વેલ્સમાં મારા બરોબરીઆ અને હાથ તળેના જે ધર્માધિકારીઓ છે, તેનો વિચાર લીધા વિના હું કંઈ કરી શકતો નથી. તોપણ આપણા આ પ્રશ્નનો જવાબ દેવાને હું ચાર પાંચ મહિનામાં પાછો આવીશ." એમ વાતચિત થયા પછી તે કેટલાક દિવસ તેના દરબારમાં રહ્યો ને પછી રજા લઇને પાછો પોતાને વતન ગયો.

એ વાતને ૭ માસ થયા તોએ કબૂલ કર્યા પ્રમાણે અસર પાછો આવ્યો નહિ, તેથી આલફ્રેડને લગાર માઠું લાગ્યું, અને તેની તપાસ કરવા સારૂ એક માણસ મોકલ્યું. તેણે જઇને જોયું તો અસર માંદો પડેલો હતો પણ તેના સોબતીઓએ તેને ઇંગ્લાંડમાં ૭ મહિના રહેવાની સંમતિ આપી હતી. તેમાં તેની મતલબ એટલીજ હતી કે રાજાના આશ્રયથી આપણા વેલ્સ પ્રાંતના સંરક્ષણને વધારે મજબૂતી આવશે, અને વળી કંઇ વધારે ઉપજ પણ થશે. એવી રીતે અસર ઇંગ્લાંડ ગયો. ત્યાં આલફ્રેડની પાસે સર્વ કાળ સાથે સુખે રહીને તરેહ તરેહની નવી વાતો શીખવવા લાગ્યો. રાજા તેના ઉપર ઘણી મહેરબાની રાખતો હતો અને ધર્મ ખાતાની દેખરેખ રાખવાના અધિકાર ઉપર તેની નીમણુંક કરી હતી.

એક વાર અસર આલફ્રેડ સાથે જૂદા જૂદા વિષય ઉપર વાત કરતો હતો, તેવામાં તેણે લૅટિન ભાષામાં એક વાકય કહ્યું, અને તેનો અર્થ આલફ્રેડને ઍંગ્લો સૅક્સન ભાષામાં સમજાવ્યો. એ સાંભળીને રાજાને આનંદ થયો, અને એને એવી ઈચ્છા થઈ કે એ વાકય આપણે લખી લેવું જોઈએ, માટે તરત તેણે પોતાના ગજવામાંથી એક ચોપડી કહાડી. તેમાં પ્રાર્થના અને સ્તોત્ર લખેલાં હતાં. એ ચોપડી હમેશાં તેની પાસે રહેતી હતી. તેના ઉપર કોઈ જગાએ એ વાકય અને તેનો અર્થ લખી લેવાનું એના મનમાં હતું, પણ તેના ઉપર લગારે ખાલી જગા ન રહેલી જોઈને અસર બોલ્યો, "એવાં લૅટિન વાક્યો ઘણાં છે અને તે વારેવારે તમારે સાંભળવાનાં છે. તે લખી લેવા સારૂ જૂદીજ ચોપડી બાંધીને તેમાં લખશો તો સારૂં." એ ઉપરથી તેણે એક બીજી ચોપડી બાંધી, અને તેમાં લૅટિન ભાષા માંહેના ધર્મ સંબંધી અને નીતિ સંબંધી વાક્યો લખી લેવાનો રીવાજ રાખ્યો. તે વાકયનો ઍંગ્લો સૅક્સન ભાષામાં અર્થ રાજા પોતાને હાથે લખતો હતો. એવી રીતે તે ચોપડીમાં એવાં હજારો વાક્યો એકઠાં થયાં. તે ચોપડી આલફ્રેડ હમેશ પોતાના ગજવામાં રાખતો હતો અને ફુરસદની વખતે તે વાક્યોનો અભ્યાસ કરતો. એમ થતાં થતાં તેને લૅટિન ભાષાની મીઠાશ લાગી અને તે દહાડે દહાડે વધવાથી તે ભાષા એ શીખ્યો અને તેમાં હોશીઆરી મેળવી. કંઇ મોટું કાર્ય થવા સારૂ કોઈ કોઇવાર નજીવું કારણ હોય છે.

પોતાની પ્રજાને વિદ્યા શીખવીને તેની બુદ્ધિ વધારવા સારૂ આલફ્રેડ ઘણી મહેનત કરતો હતો. તે વેળાએ છાપવાની કળા ન હોવાથી પુસ્તકની પ્રતો હાથે લખવી પડતી હતી. પોતાના લોકોની સગવડને સારૂ રાજાએ જાતે કેટલાંએક લૅટિન પુસ્તકોનાં ભાષાન્તરો લખ્યાં અને તેમાંના કેટલાં-એક મઠોમાં મૂકયાં અને કેટલાંએક ઘણા જણ વાંચી શકે એવા બંદો-બસ્તથી લોકોમાં વહેંચ્યાં. તેમાં નીતિ, ધર્મ અને વ્યવહાર સંબંધી બોધ હતો; તેથી તે વખતના ડાહ્યા માણસોને તે પુસ્તકો ઘણાં ગમતાં હતાં. તે માંહેના

કેટલાંક સિદ્ધાન્તો તો એવાં હતાં કે આજના વિદ્વાનો પણ તે કબુલ કરે છે, ને હવે પછીના પણ કરશે; અને કેટલીક વાતો એવી પણ છે કે તે તે વખતનાં લોકોને જ સારી લાગી હશે પણ હાલમાં તો તે અગ્રાહ્ય જણાવા લાગી છે. એ આ વિદ્યાવૃદ્ધિનું સાધારણ પરિણામ છે. આલફ્રેડના હાથના લખેલા લેખો હજીસુધી કોઈ કોઈ ઠેકાણે ઘણી કાળજીથી સંઘરી રાખવામાં આવેલા છે, ને તે શોધક અને પ્રાચીન વસ્તુને ચહાનારા પુરૂષો ઘણા ભાવ અને આનંદથી જુવે છે. તે ઘણા જૂના થવાથી તે ઉપરના ઘણા અક્ષરો વાંચી શકાતા નથી, અને કેટલાકનાં વચ્ચેના અક્ષરો ખવાઈ જવાથી કેટલાંક વાક્યોના અર્થ પણ બરાબર બેસતા નથી, તોપણ વિદ્વાન માણસો તેની મોટી યોગ્યતા ગણી માનેછે.

લોકોને વિદ્યા શિખવવા સારૂ આલફ્રેડે જે અનેક પ્રયત્નો કર્યા તેમાંની એક ઓક્સફર્ડ પાઠશાળાની સ્થાપના ગણાય છે. ઓક્સફર્ડમાં તે ઘણા દિવસ સુધી રહેતો હતો, અને કેટલાંક વરસ સુધી તો તે તેની રાજધાની હતી. એ શહેર ટેમ્સ નદી ઉપર વસેલું છે. તેની આસપાસ ડુંગર અને રાન ઘણાં છે. અને એ સ્થળ નિર્મળ, શાંત અને દેખાવમાં ગંભીરતાવાળું છે. તેણે કરીને તે પોતાની કલ્પનાશક્તિને ગમે તેમ ચલાવીને બેશીને કવિતા રચવાલાયક ઠેકાણું છે એમ વિદ્વાનો માનેછે. ત્યાં આલફ્રેડના અમલની અગાઉનો એક મોટો મઠ હતો. તેમાં પુષ્કળ વિદ્વાન પુરૂષો રહેતા હતા. તથા એ મઠને ઘણા રાજાઓએ તરેહ તરેહની બક્ષિસો આપી હતી. તેમાંની કેટલીક તો એવી હતી કે તેના આગળ આલફ્રેડની બક્ષિસ કશી ગણતીમાં નથી. માટે કેટલાક ગ્રંથકારોનું એમ કહેવું છે કે આલફ્રેડે ઑક્સફર્ડની વિદ્યાસભા સ્થાપી એમ કહેવા કરતાં આલફ્રેડે તેને ઉત્તેજન આપ્યું એમ કહેવું ઠીક છે. તોપણ આ રાજાએ કેટલાક નિયમો કરીને તે સભાના કામને એક ઉત્તમ પદ્ધતિમાં લાવી મક્યું, અને ત્યાં દુર દુરના દેશો માંહેના નામાંકિત વિદ્વાન પુરૂષોને બોલાવી મંગાવીને અનેક વિદ્યાના વિષયો ઉપર તેની પાસે ચર્ચા કરાવવાની રીત દાખલ કરી; અને લોકોને ભણાવવા સારૂ

અનેક નિશાળો ઠામ ઠામ સ્થાપન કરી. આ અલૌકિક કામ ઉપરથી સર્વ લોકોએ તેને એ સભાનો એકવાર જનક કહ્યો, ને તેમને તેમ ચાલ્યો અને ચાલશે. હાલમાં ઑક્સફર્ડ શહેર વિદ્યાનું મુખ્ય સ્થળ ઠર્યું છે. ત્યાંના રસ્તાની શાંતતા, મોટા મોટા ચોક, દેવલો, ભજનાલયો, પુસ્તકશાળાઓ, જુની ભવ્ય ઇમારતો, ઇત્યાદિ નજરે પડવાથી નવો પ્રવાસી આશ્ચર્ય પામી જાયછે. ગયા હજાર વરસમાં આ વિદ્યાસ્થળમાં વિદ્વાન થઇને જે ટોળું બહાર પડયું તે-વડે જનસમાજના મનની સ્થિતિમાં ઘણો મોટો ફેરફાર થયોછે, અને હવે પછી કેટલો થશે તે વિષે કંઇ અનુમાન થઇ શકતું નથી. માટે વિદ્યાના સંબંધમાં આ સ્થળને આટલું મહત્વ મળ્યું તે યથાર્થ છે.

ઘણા દિવસ સૂધી દેશમાં દગો ફિસાદ ચાલ્યાને લીધે કેટલાક કિલ્લાઓ છેક નાદુરસ્ત થઇ ગયા હતા, તેમને મરામત કરાવી અને કેટલાક નવા બાંધ્યા, તથા કેટલાંક શહેરો વસાવ્યાં; અને ઠામ ઠામ સાર્વજનિક સુધારાની મંડળીઓ સ્થાપીને તેનું વડાપણું ધાર્મિક વિદ્વાનોને સોપ્યું, તેજ પ્રમાણે દેશના રાજ્ય વ્યવહારના સર્વ કાયદા એકઠા કરીને સારો બંદોબસ્ત કર્યો; તથા તેને અનુસરીને કામ શી રીતે કરવું તે ઠરાવી આપ્યું. એના પહેલાં કાયદા પ્રમાણે કામ ચાલતું નહોતું એમ અમારી કહેવાની મતલબ નથી; તથાપિ સમજુતી અને વહીવટના સંબંધમાં જે કાંઇ જુદી જુદી રીત જુદે જુદે ઠેકાણે ચાલતી હતી, તે સર્વ દૂર કરીને સર્વ કામ પદ્ધતિમાં લાવી મૂકયાં.

આલફ્રેડે પોતાની પ્રજામાં ઘણીએક નવી રીતો દાખલ કરી. અણસમજુ લોકો પોતાની રીતભાતના સંબંધમાં ઘણા હઠીલા અને દુરાગ્રહી હોય છે. જુના ચાલ છોડીને નવો રિવાજ દાખલ કરતાં તેમનો જીવ જાય છે, અને તે કામમાં તે કોઇનું સહેજસાજ તો સાંભળતાએ નથી. સૅક્સન લોકોની સ્થિતિ છેક એવાજ પ્રકારની હતી. તોપણ આલફ્રેડે તેમનામાં ઘણીએક નવી રીતો દાખલ કરી એ ખરેખાત ઘણું નવાઇ જેવું છે. તથાપિ લગાર વિચાર કરીને જોતાં તેમાં કશું આશ્ચર્ય નહોતું એમ ખુલ્લું જણાઇ આવશે, કેમકે આલફ્રેડ ઘણો જ વિચારવંત અને દીર્ઘદર્શી પુરૂષ હતો,

તથા તેને મનુષ્ય સ્વભાવનું સારૂં જ્ઞાન હતું. લોકોને આપણે જે કરવાનું કહીએ છીએ, તે આપણે જાતે કરવા માંડયા વિના તેઓ તેમ કરવાના નથી, એ સારી રીતે જાણીને તે ચાલતો હતો. અને સઘળા કરતાં એક બાત બહુ સારી હતી કે, તેના ઉપર લોકોનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો હતો. ને તે આપણને જે કાંઇ કરવાનું કહે છે, તેમાં આપણને ખરેખરો ફાયદો હોય તેજ કહે છે એમ તેની પ્રજાના મનમાં ઠસી ગયું હતું. તેથી તેને તેની પ્રજાને સુધારવાનું કામ સહેલ થઇ પડયું. રાજા અને પ્રજા એક વિચારનાં હોય ત્યાં દેશ સુધારવાને વાર લાગતી નથી. પણ તેમાં જુદાપણું હોય તો કેટલી વિપત્તિ પડે છે, અને સુધારવાનું કામ કેવું ઢીલું ચાલે છે તે જોવાને અમારા વાંચનારાઓને આઘે કયાં જવું પડે એમ છે, આપણા પોતાના દેશમાં જોઈ લો એટલે બસ.

આલફ્રેડ સ્વભાવે ઘણો જ શાંત અને હિંમતવાન પુરૂષ હતો. તે સહેજસાજ કોઇના ઉપર ગુસ્સે થતો નહોતો, અને સંકટના વખતમાં ગભરાતો નહોતો. જે વાતથી સાધારણ કોઇપણ માણસને માઠું લાગે તેવી વાતનું તેને કંઇએ લાગતું નહોતું. વળી તે ઘણો સહનશીલ હતો, તેને કોઈ કંઇ કહે તો તે વિષે આલફ્રેડ મનમાં લાવતો જ નહિ. હાથ નીચેના નોકરે કંઇ ચૂક કે કુચવાટ કર્યો હોય તોએ તે તેના ઉપર ચીડાઈ જતો નહિ. કેમકે ચાકરોથી તેમ હમેશ બનવાનુંજ એમ તે સમજતો હતો. મોટા લાભથી ઘણા ખુશી થઇ જવું અને લગાર નુકસાન થતાંજ મહા શોકાતુર થવાનું તો તેને માલમ જ નહોતું. તે હમેશાં તૃપ્ત, શાંત અને વિચારમગ્ન તત્વજ્ઞાની હતો, એમ કહેવામાં કાંઇ ખોટું નથી. તે વારંવાર કહેતો કે "માણસ ગમે તેવી સ્થિતિનો હોય પણ સુખ દુઃખનો વારો તેનાથી ટળવાનો નથી, માટે સ્થિતિ ફરતાં પોતાની રહેણીમાં ફેર પડવા ના દેવાનો માણસનો દૃઢ નિશ્ચય હોવો જોઇએ." એમ માત્ર કહીનેજ બેશી ન રહેતો, પણ તે પ્રમાણેજ તે ચાલતો હતો. પરમેશ્વરે આપણને જે આ જીવની બક્ષિસ કરી છે, તે બીજાઓનું ભલું કરવાને સારૂ કરી છે એમ તેને વિશ્વાસ હતો, તેથી તે તેવી રીતે વર્ત્તતો હતો; તથા દેશનું ભલું કરવું એ

આપણી મુખ્ય ફરજ છે એ વાત તેના અંતઃકરણમાં ઠસી ગઈ હતી. માટે તેનાથી બને તેટલો ઉદ્યોગ હમેશાં કરતો હતો, અને એ સઘળું તેના હાથ તળેના કામદારો તથા પ્રજા જાણતી હતી; તેને લીધે તમામ પ્રજા તેને પિતા સમાન માન આપતી, અને જે કામ હાથમાં આવતું તે પાર પાડવાને તનમનથી મહેનત કરતી.

એટલા પ્રકારનું કામ આલફ્રેડે માથે લીધેલું હોવાથી તે જંપીને જરાએ બેસતો નહોતો, પણ નિરંતર કોઇને કોઇ કામમાં ગુંથાએલો રહેતો. અને સઘળાં કામો બરાબર કરવા સારૂ તેને પોતાનો વખત ઘણોજ સંભાળવો પડતો હતો. તે વખતે ઘડીઆળ બનાવવાની યુક્તિની કોઇને ખબર નહોતી, અને આલફ્રેડના મનમાં તો એમ આવ્યું કે કોઇપણ વખતે વેળાનું માન જોઇએ ત્યારે જણાય; એમ કર્યા વિના નિયમિત કોઇ પણ કામ કરવાની ગોઠવણ થઈ શકવાની નથી. એ બાબત તેણે પોતાની પાસેનાં માણસો સાથે ઘણો વાદવિવાદ કર્યો. તથાપિ તેથી કંઇ ફાયદો થયો નહિ, ત્યારે આખરે તેણે જાતે જ એક યુક્તિ કહાડી; તે એવી કે દરબારમાં અને ભજનાલયોમાં અજવાળાને સારૂ મીણબત્તીઓ સળગાવતા હતા, તે જે પ્રમાણે નાની મોટી હતી તે પ્રમાણે તે ઘણો થોડો વખત બળતી હતી. એ ઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. તે ઉપરથી કંઇ નિયમિત પ્રમાણ કહાડીને એક કલાકમાં ત્રણ ઇંચ બળી શકે એવી મીણબત્તીઓ તૈયાર કરવાને ફરમાવ્યું. તે મુજબ તે તૈયાર થઇ. તેનું વજન બાર પેનીવેટ અને લંબાઇ બરાબર એક ફુટની હતી. એટલે એવી દરેક મીણબત્તી બરોબર કલાક સુધી બાળવાની ગોઠવણ કરી. વળી તે ઉપર કાંપા પાડયા હતા. તે ઉપરથી વીસ મિનિટનો વખત માલમ પડતો હતો. એ મીણબત્તીઓ તેણે ભજન મંદિરોમાં મૂકાવી, અને ત્યાંના અધિકારીઓને ફરમાવ્યું કે તે દહાડો રાત બાળવી, અને તેના ધોરણ ઉપર દર કલાકે અથવા બે કલાકે મોટા ઘંટના ટકોરા મારવા, અને લોકોને જાહેર કર્યું કે ઘંટના અવાજ ઉપરથી તમારે તમારાં કામ દરરોજ વખતે વખત કરવાં. એ વાત લોકોના મનમાં સારી રીતે ઠસવા સારૂ તથા તે પ્રમાણે ચાલવા સારૂ આલફ્રેડે પોતાનાં કામો ઘંટાના ધોરણ ઉપર કરવા

માંડયાં. બોધ કરવામાં વાચાળતા કરતાં ક્રિયા ઘણી ઉપયોગી થઇ પડે છે, એ તે સારી પેઠે જાણતો હતો.

એ કામ લોકોને ઘણું સારૂં લાગ્યું; અને તેમનાં કામો વખતો વખત થવા લાગ્યાં; તથાપિ તેમાં એક મોટી અડચણ આવી પડી. તે વખતમાં કાચની પણ કોઇને ખબર નહોતી તો બારીએ કાચ શેના મૂકે? તેથી દેવળ-ની બારીઓમાં પવનનો સપાટો લાગવાથી વખત જાણવાની મીણબત્તીઓ ઓલવાઇ જતી, તેથી કાળ માનમાં ઘણી ગરબડ થવાની વાત રાજાને કાને ગઇ ત્યારે પાછો તે બાબત વિચાર કરવા લાગ્યો. તેમ કરતાં તેને જણાયું કે જનાવરનાં શિંગડાને કાપીને કાગળ એવાં પાતળાં કરવાથી તે પારદર્શક અને જેમ વાળીએ તેમ વળે એવાં થાય છે, માટે તેનો ઉપયોગ કરી જોવો એ ઉપરથી તેણે નાની પેટીઓ જેવા ડબ્બા તૈયાર કરાવ્યા ને તેમાં મીણ-બત્તી મૂકાવી. તેથી પવન લાગવાનું બંધ પડયું; અને તે બરાબર બળવા લાગી. એ યુક્તિ આલફ્રેડે કહાડી માટે કંડીલની મૂળ કલ્પના કાઢનાર યૂરોપ-ના લોકો તેને ગણે છે.

એ રીતે વખતનું માપ ઠેરવવાનું કામ પૂરૂં થવાથી તેના સર્વ કામો બરોબર નિયમિત ચાલવા લાગ્યાં. તે વખતનો એક ઇતિહાસ લખનાર એમ કહેછે કે "આલફ્રેડે એકંદર દહાડો અને રાત મળીને તેના ત્રણ સરખા ભાગ કર્યા હતાં. તેમાંનો એક ભાગ તે વિશ્રાંતિ અને ખાવાપીવામાં ગાળતો. એક ભાગ રાજ્ય સંબંધી કામકાજમાં ગાળતો અને એક ભાગ ઈશ્વર ભજનમાં કહાડતો હતો." ઈશ્વર ભજનના કામમાં, વિદ્યાભ્યાસમાં, ધર્મખાતાની વ્યવસ્થાની દેખરેખ ઇત્યાદિ વાતોનો સમાવેશ થતો હશે એમ સુજ્ઞ ગ્રંથકારો ધારેછે. અને તે સમયમાં ગ્રંથ વાંચવા અને ધર્મ, નીતિ સંબંધી વિચાર કરવાનું કામ મઠોમાંજ થતું હતું, એ ઉપરથી એ તર્ક ખરો જણાય છે. અમૂક વેળાએ અમૂક કામ કરવું એવો નિયમ ઠરાવવાનું કામ કંઈ અઘરૂં નથી, પણ તે પ્રમાણે કામો અવ્યવસ્થિત ન થવા દેતાં કરવાનું કામ ઘણું કઠણ છે, એ વાત સર્વનાજ અનુભવમાં

આવવા જેવી છે. તોપણ પાછળના લેખ ઉપરથી એમ જણાય છે કે પોતાનું કામ વખતે કરવામાં તે કદી ચૂકયો નથી.

આલફ્રેડ પોતાના રાજયકારભારમાં ઘણી જ ચોખ્ખાઇથી ચાલતો હતો; અને પોતાના દેશનું ભલું કરવાને નિરંતર મહેનત કરતો હતો. તેથી તેની પ્રજા ઘણીજ સુખી થઇ, અને તેના દેશની આમદાનીમાં દિવસે દિવસે વધારો થવા લાગ્યો. તોપણ ડેન લોકો સ્વારીઓ કરીને તેને કદી કદી ત્રાંસ આપતા હતા. અને જે ડેન લોકો ઈંગ્લાડમાં રહેતા તે માંહોમાંહે ટંટો કરીને કચાટ કરતા તે જૂદા જ. એ સર્વનું નિવારણ કરીને તેણે પોતાની પ્રજામાં નીતિ, ધર્મ, કળાકૌશલ્ય ઇત્યાદિ સુખદ વાતોની વૃદ્ધિ થોડા વખતમાં ઘણી જ કરી ને તેમની યોગ્યતા વધારી, એ તેને અત્યંત શોભા આપનારૂં છે. ડેન લોકોના હુમલાઓ તેણે બંધ પાડયા હતા, તોપણ તેના રાજ્યની આખરે ડેન સરદારે તેના રાજ્ય ઉપર સ્વારી કરી, તેને લીધે તે દેશને ઘણીજ પીડા ભોગવવી પડી. તે હકીકત લગાર લાંબી છે અને આ ભાગની હદ આવી છે, માટે તે હકીકત આવતા ભાગમાં જણાવીશું.

भाग ८ मो.

સતપુરૂષો જગતના હિતને સારૂ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા કે તેમાં વિઘ્ન કરવાનું દુષ્ટ માણસોનું બિરદ હોય છે. જાણે તેમ કર્યાં વિના તેમની દુષ્ટતા પૂર્ણતા પામતી જ ન હોયની ! આલફ્રેડ ડેન લોકોના હાથમાંથી પોતાનો દેશ પાછો લઇને તેના લાભ સારૂ પ્રયત્ન કરતો હતો, તે ઘણો ખરો સફળ થયો હતો. એટલે તેનાં પ્રયત્નથી લોકો સુખી થયા તથાપિ તે સુખની ભરતી ઘણા દિવસ સુધી એક સરખી ચાલ્યા કરે એવો ઈશ્વર–સંકેત નહોતો. એડનડયુનમાં આલફ્રેડે જીત મેળવ્યાને પૂરાં પંદર વરસ નહોતાં થયાં એટલામાંજ હેસ્તિંગ નામે એક ડેન સરદારે ઇંગ્લાંડ ઉપર ચડાઇ કરીને ત્યાંના લોકોને હેરાન કરવા માંડયાં. તે સંબંધી હકીકત કહેવા માંડયા પહેલાં હેસ્તિંગ વિષે થોડુંક જણાવવાની જરૂર છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એ ડેન સરદાર હતો. તેની પાસે હમેશ લશ્કર રહેતું તથા તેની પાસે સારૂં આરમાર પણ હતું. તે જર્મન સમુદ્ર ઉપર અમલ ચલાવતો હતો, અને તે પોતાને તે સમુદ્રનો રાજા કહેવડાવતો હતો. તેની આખી જુવાની હુલડ તોફાનમાં ગઇ હતી. તે વખતે એ જે રીતે ચાલતો હતો, તે રીતે હાલમાં જો કોઇ ચાલવા માંડે તો તે ચાંચીઓ અને બળવાખોર કહેવાય અને શિક્ષા થાય. તથાપિ તે વખત જૂદો હતો. તે વખતે તો એમ વર્તનારા શૂરા ગણાતા, અને તેમનાં વખાણ થતાં, પણ એમ બધેજ સરખું ગણાતું નથી. હેસ્તિંગને તેના દેશના લોકો શૂરો અને પરાક્રમી ગણતા હતા, પણ જે બીજા લોકોને તેનાથી પીડા થતી તે તેને બંડખોર, ચોર, દુષ્ટ ને ઘાતકી સમજતા હતા. કહેવાય છે, કે "અનુભવ, અભિપ્રાયની માતા છે" એ ખરૂં છે.

હેસ્તિંગે ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરીને ત્યાંની પ્રજાને ઘણીજ પીડી હતી. એના સમાચાર આલફ્રેડ અને ઍંગ્લો સૅક્સનો જાણી ચૂક્યા હતા. તેથી તેનાથી ઘણા બીતા હતા. તેણે અગાડી પણ એકવાર ઇંગ્લાંડ ઉપર હુમલો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; તે વારે ગથ્રમ જીવતો હતો. તેણે પોતાનાં વચન પ્રમાણે વર્તીને આલફ્રેડના રાજ્યના બચાવ સારૂ તેની સાથે લડીને પાછો કહાડયો હતો. પણ હવે તો ગથ્રમ મરી ગયાને ઘણા દિવસ થયા હતા, તેથી આ વખતે એકલા આલફ્રેડને શત્રુ સામે લડવા ઉભું રહેવું પડયું.

હેસ્તિંગ જળમાર્ગે આવીને ઇંગ્લાંડના દક્ષિણ કિનારા ઉપર પોતાના લશ્કર સાથે ઉતર્યો, કેમકે એ દેશના પૂર્વ ભાગમાં ગથ્રમનું રાજ્ય છે, તે અગાડીની માફક મારી સાથે લડશે તો મારે હારીને પાછું જવું પડશે એમ તેણે ધાર્યું. ગથ્રમ મૂઆની એને ખબર નહોતી અને એ તેનાથી બીતો હતો માટેજ દક્ષિણ ભણી વળ્યો.

મૂળે તેની પાસે લશ્કર વધારે હતું અને તેમાં રસ્તે આવતાં જર્મન સમુદ્રના બેટોના કેટલાએક રહેવાસીઓ તેને મળ્યાથી મોટું લશ્કર જામ્યું. તેની સાથે નાની મોટી બધી મળીને અઢીસેં હોડીઓ હતી. એ બધું

અરેમાર એક જગા ઘણી કીચડવાળી ને ઝાડીથી ભરપૂર હતી એવી એક ચીચરવટીમાં આવીને ઉતર્યું. એ ચીચરવટીને રોમી નામથી ઓળખતા હતા. હાલમાં એ ચીચરવટીને પૂરી નાંખીને સમુદ્રનું પાણી ન આવે માટે બંધ બાંધી લઇને સારી ફળદ્રૂપ બનાવવામાં આવી છે. તે એવી સરસ બની છે કે અગાડી એવી નકારી જગા હતી તે જોનારના મનમાં પણ આવી શકતું નથી. હેસ્તિંગ ત્યાં ઉતર્યો ત્યારે જંગલમાંથી જવાનો રસ્તો માત્ર એક નદીમાં થઇને હતો. તેમાં હોડીઓ ચાલતી તેમાં બેશીને લોકો માંહેલા ભાગમાં આવતા હતા. હેસ્તિંગ પણ તે નદીને રસ્તે કોરી જમીનમાં આવ્યો અને ત્યાં મજબૂત બંદોબસ્તથી છાવણી નાંખીને રહ્યો. એ ઠેકાણે કાદવ નહોતો એટલુંજ નહિં પણ તે જંગલ અતિશય ભયંકર હતું. તેની આજુબાજુ માણસની મુદ્દલે વસ્તી નહોતી, તથાપિ તેનાથી ઘણેજ આઘે જંગલી ખેડૂતો રહેતા હતા. તે આ જંગલમાં લાકડકુકડ લેવા સારૂ તથા પેલી કાદવવાળી જગાએ તેઓ એક નાની સરખી ગઢી બાંધતાં હતાં ત્યાં કામ કરવાને કોઇ કોઇવાર જતા, તેમને હેસ્તિંગે હાંકી કહાડયા. પછી વધારે અંદરના ભાગમાં ધુસીને સારી જગા મળતાંજ ત્યાં એક કિલ્લો બાંધી તેમાં લશ્કર રાખ્યું.

આ ડેન સરદારનો એવો મનસૂબો હતો કે ટેમ્સ નદીના મુખ આગળ આપણું સૈન્ય ઉતરવાને જગા મળે એટલે ત્યાં એક બીજી ટોળી મોકલીને કિલ્લો બંધાવીને છાવણી કરવી. એ તેનો મનસૂબો પાર પડયો. એ બંને છાવણી વચ્ચે થોડું જ છેટું હતું. તેણે કરીને સર્વ તૈયારી કરવાની સારી સગવડ મળી. પરદેશી લશ્કર આ બે ઠેકાણે છાવણી નાંખીને મોટા બંદોબસ્તથી રહ્યાની ખબર આલફ્રેડને કેમ ન પડી, એની આપણને મોટી નવાઈ લાગે છે. તથાપિ તે વખત હાલની પેઠે ટપાલ નહોતી અને સર્વ રીતની આવજા ઘણીજ થોડીજ હતી, તેથી જ એમ બન્યું હોય. આપણા હિંદુસ્તાનમાં એનાં કરતાંએ નજીકના વખતમાં શિવાજીએ તોરણા કિલ્લો લીધાની ખબર છ માસે મોંગલ બાદશાહને કાને પડી હતી. તોપણ થોડા જ વખતમાં એ સર્વ ખબર આલફ્રેડને મળ્યાથી તે લશ્કર તૈયાર કરીને ડેન સરદાર સાથે

લઢવાને સજ્જ થયો. તેનું લશ્કર ઘણું જ મોટું હતું ખરૂં, પણ ડેન કરતાં ઘણું ઓછું હતું. એ બંને પક્ષ વચ્ચે લડાઇ ચાલી, તેમાં કોઇ વાર આ જીતે તો કોઇવાર પેલો જીતે, પણ પોતાનું સેનાબળ ઓછું જોઇને લડાઇનો પ્રસંગ ટાળતાં, ડેન લોકોને કોઇ અડચણની જગાએ લાવીને તેમને ઘેરવા, તેમને દાણા પાણીની તંગીમાં આણવા, અથવા એકાદા ભયંકર પ્રદેશમાંથી જવું પડે એવી તદબીર કરવી વગેરે ઉપાયોથી તેમને કાયર કરવાના આલફ્રેડ ઉપાયો કરવા લાગ્યો. તોએ એમાં આપણે હારીશું કે જીતીશું એનો નિશ્ચય તેનાથી થઇ શકતો નહોતો. પણ તેને આશા કરતાં અપજશનો ડર વધારે હતો, અને લડાઇ જેમ જેમ લંબાતી ગઇ, તેમ તેમ આશામાં વધારો થતો ગયો.

હેસ્તિંગ ઘણો દગાખોર હતો. તેના સિપાઇઓ થાકેલા જ્યારે તેના દીઠામાં આવ્યા ત્યારે આલફ્રેડને તેણે ફરેબ દીધો. તે એવી રીતે કે, મારાથી હવે તમારી સાથે લડી શકાતું નથી, તમારે શરણે આવવાને હું તૈયાર છું. એવો સંદેશો આલફ્રેડને કહાવ્યો, અને તેની સાથે માગણી કરી કે, મને મારા સિપાઇઓ સાથે મારે દેશ હેમક્ષેમ જવા દેશો એટલે બસ. તે સર્વ આલફ્રેડે કબૂલ કર્યું ને વધારે એમ કહાવી મોકલ્યું કે તમે અહીંથી જાઓ, તેની પહેલાં તમારા બે છોકરાએ બૅપ્ટિઝમ લેવું જોઇએ, તે પણ આ દગાખોરે કબૂલ કર્યું, તે ઉપરથી આલફ્રેડે એ બધું સાચું માન્યું. પણ થોડા વખતમાં જણાઈ આવ્યું કે, હેસ્તિંગે આપણને એવી ભૂલથાપ આપીને પેલીમેર છાનામાના લશ્કરની એક ટુકડીને આપણા સૈન્ય ઉપર હુમલો કરવા સારૂ મોકલી છે. તેથી હવે સલાહની વાત છોડી દઇને પેલી હુમલો કરનારી ટોળીની પછવાડે લશ્કર રવાને કર્યું, અને ફરીથી ઝપાટાબંધ લડાઈ શરૂ થઇ.

એક સમયે હેસ્તિંગ પોતાની છાવણીમાંથી કંઈ કામ સારૂ આઘો ગયો હતો, તે લાગ સાધીને આલફ્રેડના સિપાઇઓએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેમાંથી કેટલાંક માણસોને પકડી આણ્યાં. તેમાં એક ડેન સરદારની બૈરી અને છોકરાં પણ હતાં, તેમને સખ્ત શિક્ષા થવા સારૂ અથવા મારી નાંખવા સારૂ સિપાઇઓએ તેમને આલફ્રેડ પાસે મોકલી દીધાં.

રાજાએ કંઇ પણ ઈજા ન આપતાં ઉલટું પરમાર્થ બુદ્ધિથી તે છોકરાંને બૅપ્ટિઝમ આપ્યું અને તેમને તથા તેની માને સારા સારા પદાર્થો બક્ષિસ આપીને પાછાં હેસ્તિંગ પાસે મોકલી દીધાં. એ વાત આલ્ફ્રેડની વર્તણુંકને ઘણી જ શોભાવનારી છે. શત્રુનાં છોકરાં છૈયાં હાથ આવે તો પોતાની દ્વેશ બુદ્ધિને તૃપ્ત કરવા સારૂ તેમના ભૂંડા હાલ કરે એવો માણુસનો સ્વાભાવિક ચાલ હોય છે, અને જંગલી લોકોમાં એ વધારે જોવામાં આવે છે; તોપણ આણે એવી દુષ્ટ મનોવૃત્તિને એક કોરાણે મૂકીને તે માણસો ઉપર આવી દયા કરી એથી આપણુંન ઘણી નવાઈ લાગે છે. એવા આશ્ચર્યકારક ગુણ જેનામાં હોય છે, તેજ ખરા મોટા મનાય છે.

આલફ્રેડે આટલું વિલક્ષણ ઔદાર્ય દેખડાવ્યું તેનું હેસ્તિંગને કશુંએ લાગ્યું નહિ. તે તો આગળની માફકજ આલફ્રેડ જોડે લડતો હતો. થોડીવાર પછી તેની મદદમાં બીજું નવું લશ્કર આવી પહોચ્યું તેથી વધારે ઉમેદ આવી, અને આલફ્રેડના રાજ્યના માંહેલા ભાગમાં દાખલ થવાનો ઠરાવ કર્યો. તે કેટલી મજલ સુધી દાખલ પણ થઇ ચૂકયો. પણ તેની પતરાજી ભરેલી વર્ત્તણુકથી તેને નુકશાન થયું. તે જીતનો ડંકો દેતો મોટા ઠાઠથી આગળ વધતો હતો, તે જોઇ જે દેશમાંથી એ જતો હતો ત્યાંના તમામ ઍંગ્લો સેક્સન રહેવાસીઓ ક્રોધે ભરાઇને સામટા તેના ઉપર ટૂટી પડયા, ને તીરનો વરસાદ વરસાવી મૂકયો. તે એટલો બધો કે તે વડે પોતાનો ઠાઠમાઠ ભૂલી જઈને આગળ જવાનું મુકી, બંદોબસ્તવાળી જગાએ છાવણી કરીને તેને રહેવું પડયું. એટલે સૅક્સન લોકોએ તેના ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. એથી તેના સિપાઇઓને ખોરાકી મળવાનો રસ્તો બંધ થયો.

આલફ્રેડ અને તેનાં માણસો ધારતાં હતાં કે હેસ્તિંગ અને તેના સિપાઇઓને અન્ન પાણી ન મળવાથી ભૂખથી વ્યાકુળ થઇ નરમ પડશે અને આપણે શરણે આવશે, પણ તે વિચારમાં એમણે ભુલ ખાધી. અન્ન પાણી ન મળવાથી તે ભૂખે મરવા લાગ્યા તેથી તો નરમ ન પડતાં ઉલટા નિરાશાથી વધારે ખીજવાયા, ને મરવું ભલું ;પણ શરણ ન જવું એવો

ઠરાવ કરીને બેઠા. પછી જીવ ઉપર ઉદાર થઇને ઘણાજ જોસ્સાથી ઘેરો ઘાલનારા ઉપર ધસી જઇ લડતા લડતા ઘેરામાંથી બહાર નીકળી નાઠા, ને નજીકમાં આવેલી નદી ઓળંગી જઇને ઉગમણો રસ્તો લીધો. તેમની પૂઠે સૅક્સનોથી જઈ શકાયું નહિ ને નશીબને જોગે ડેન લોકોને સારી જગા મળી આવી તેથી તેમનું રક્ષણ થયું.

એ પછી કેટલાક દહાડા શાંતિમાં ગયા, તથાપિ ડેન લોકો ફરી પોતાનાં વહાણો સજ્જ કરી ટેમ્સ નદી ઉપર આવ્યા. તે વખતે આલફ્રેડે તેમને જે રીતે હરાવ્યાનું પ્રાચીન ગ્રંથકારોએ વર્ણવ્યું છે, તે રીત ઘણી અસંભવિત અને ચમત્કારિક લાગે છે. જૂના ગ્રંથોમાં એમ લખ્યું છે કે, આલફ્રેડે વિલક્ષણ પ્રયત્ન કરીને તે નદીના પ્રવાહને બીજી બાજૂએ વાળી દઇને દુશ્મનની હોડીઓ એકાએક અટકી પડે એવી તદબીર કરીને પછી તેમના ઉપર ધસી જઇને હરાવ્યા. તેમાંનું કશું ખરૂં લાગતું નથી, કારણ કે ટેમ્સ નદી ગુજરાતની તાપી નદી જેવડી મોટી છે. તેમાં મોટાં મોટાં વહાણો ચાલે છે. તેના મોટા પ્રવાહને એક પાત્રમાંથી કહાડીને બીજી મેર વહેતો કરવાનું માણસને અસાધ્ય લાગે છે. એ હજી સૂધી કોઇ માણસે કર્યું નથી. અને તે નદીનો અગાડીનો પ્રવાહ ફલાણે ઠેકાણે હતો એમ કોઈ કહી શકતું નથી, તેથી સઘળું કલ્પિત લાગે છે. પણ આલફ્રેડે ડેન લોકોને હરાવ્યા એ વાતમાં સંશય છેજ નહિ.

એમ ઘણા દિવસ ચાલ્યું. ડેન લોકો હારી જતા, પણ નવું નવું લશ્કર આણીને ફરી ફરીને સામા ઉભા રહેતા. તેથી આલફ્રેડથી તે આટપી શકાતું નહોતું. તે આજ આ ઠેકાણે હાર્યા તો વળી કાલે બીજે ઠેકાણે દગો જાગેલો છેજ. એમ થતું તોપણ રાજાએ તેનો પીછો છોડ્યો નહિ. તેથી ડેન છાવણીનાં સર્વ ઠેકાણાં આલફ્રેડના લશ્કરને હાથ આવ્યાં, માટે હવે તેમને નિરાંતે રહેવાની જગા માત્ર વહાણ વિના બીજી કોઇ રહી નહિ, તેથી ડેનો હોડીમાં ગયા કે તેમની તમામ જગાઓ કબજામાં લઇને આરમારનું ભરણું કરવાનું કામ તેણે ઝપાટાબંધ ચલાવ્યું. એમાં તેની મતલબ એટલીજ

કે, એ અરમારવડે ડેન લોકોને સમુદ્ર ઉપરથી પણ હાંકી મૂકાય. એ હેતુથી તેણે મોટું અરમાર તૈયાર કરાવ્યું. તેનાં વહાણો ડેન લોકો કરતાં બેવડાં મોટાં હતાં. તેથી તેમાં સિપાઇઓ, તેમનો ખોરાક પાણી અને લડાઇનો સરંજામ પુષ્કળ રાખવાને બની આવતું હતું.

સૅક્સન અરમાર તૈયાર થએલું જોઇને ડેન લોકો નાહિંમત થયા. તેથી હવે તેમના સામા ડેનો લડવાને ઉભા રહેશે એવો રંગ દેખાતો નહોતો. આપણું અરમાર કેવું તૈયાર બન્યું તે અજમાવવા લાયક આ ડેન અરમાર નથી એમ આલફ્રેડને લાગવાથી બીજા એકાદ અરમારની વાટ જોવા લાગ્યો. એટલામાં વ્હાઈટ બેટ પાસે નૉર્થમેન નામનો ડેન સરદાર પોતાની સાથે ભારે અરમાર લઇને આવ્યો છે એવી ખબર પડી. તેની સામા અજમાવી જોવા સારૂ તેણે પોતાનું અરમાર મોકલ્યું. મોકલતી વેળાએ પોતાના નૌકા સેનાધિપતિને ફરમાવ્યું કે, “જે કોઇ હાથમાં આવે, તેને પકડીને અહીં લાવજો, કોઇના જીવનું જોખમ કરશો નહિં.” શૂર પુરૂષો દયાળુ હોય છે તે આમજ કહેવાતું હશે.

વ્હાઇટ બેટના અરમાર ઉપર હુમલો કરવા જવાને આલફ્રેડનાં નવ વહાણો ગયાં. તે ક્ષેમકુશળ ત્યાં પહોંચ્યાં, અને જોવા લાગ્યા તો ત્યાંના બંદરમાં ડેન લોકોનાં માત્ર ૭ વહાણો હતાં. એમાંનાં ત્રણ કિનારા ઉપર નાંગરેલાં હતાં, તે ભરતીનાં પાણી ચ્હડયા વિના તેની જગા ઉપરથી હાલી શકે એમ નહોતું. અને માત્ર ત્રણ સમુદ્ર ઉપર તરતાં હતાં. તેમાંના લોકોએ આલફ્રેડના અરમારને આવતું જોઇ ઘણા જોરથી તેના ઉપર પોતાનાં વહાણો ધસાવ્યાં ને ઝપાઝપી થઇ. એ લડાઇ ઘણી વાર ટકી નહિ કેમકે થોડીજ વારમાં સૅક્સન અરમારની જીત થઈ ને ડેન અરમાર હાર્યું. એ ત્રણ-માંનાં બેને સૅક્સનોએ પકડયાં ને તેમાંના લોકોને કેદ કર્યા. ત્રીજું વહાણ રહ્યું તેની પણ એજ અવદશા થઇ. તેમાંનાં માત્ર પાંચ માણસો જીવતાં રહ્યાં તે તેને હંકારીને ઘણે દૂર નાસી ગયાં. એ ત્રણ વહાણની દુર્દશા કરીને પછી પેલાં નાંગરેલાં વહાણની ખબર લેવાનો મનસૂબો કર્યો. તેઓએ ધાર્યું કે,

આ તૈયાર વહાણોનો નાશ આપણે સપાટાબંધ કરી નાંખ્યો તો લાધેલાં વહાણનો નાશ કરતાં વાર શી લાગવાની હતી? તથાપિ આ વિચારમાં સૅક્સન ખલાસીઓએ ભૂલ કરી, કેમકે તેમનાં વહાણો શત્રુના વહાણોની સામા કિનારા ઉપર આવ્યાં ત્યારે ભરતી આવી હતી તથાપિ થોડા વખતમાં ભરતી ઓસરવાથી પાણી કમી થયાં, તેથી એમનાં ત્રણ વહાણો ભાડાની રેતીમાં ખૂંટી બેઠાં અને બીજા પાણીના વહેણ જોડે સમુદ્રમાં ગયાં. એવી ફાટફુટ થએલી જોઇને ડેન લોકોએ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો. તે વેળા બંને બાજૂના જોદ્ધાઓ ઘણા જુસ્સાથી વઢયા. તેમાં બંને તરફવાળાને ઘણું નુકસાન થયું, પણ આખરે ડેન લોકો છેક હારી ગયા, અને લગાર અવકાશ મળવાથી પોતાનાં વહાણોમાં બેસીને જીવ લઇને નાસી ગયા. ઇ. સ. ૮૯૭ માં આ બનાવ બન્યો હતો.

એ પ્રમાણે બનેલી હકીકતની ખબર આલફ્રેડને થવાથી તે ઘણો ખુશી થયો, અને હેસ્તિંગ અને તેના સાથીઓ ઘણા દિલગીર થયા. પછી થોડાજ વખતમાં તે પોતાનાં બાકી રહેલાં માણસો સાથે ઇંગ્લાંડમાંથી નીકળી જઇને ફ્રાન્સમાં જઈ રહ્યો. ત્યાં તેણે અગાડી જીતેલો કેટલોક પ્રાંત તેના તાબામાં હતો તેના ઉપર અમલ ચલાવતાં પોતાની બાકી રહેલી જીંદગી કહાડી.

એવી રીતે આલફ્રેડનું રાજ્ય ડેન લોકોની જાળમાંથી ફરીથી છુટયું તે વારે પોતાનું રાજ્ય અને પ્રજાના સુધારામાં મન લગાડવાને તેને ઘણો વખત મળ્યો ખરો, પણ તેની જીંદગીએ તેને યારી આપી નહિ. ઇ. સ. ૮૯૭ માં તેના દુશ્મનો લાચાર થઇને ચાલ્યા ગયા અને ઇ. સ. ૯૦૧માં આલફ્રેડ મરણ પામ્યો. એ વચગાળેનાં ત્રણ ચાર વરસો ઉદ્યોગમાં કહાડયાં. તે ઉદ્યોગ કંઈ પોતાની જાતના કે કુટુંબના સુખ સારૂ નહિ પણ પોતાનો દેશ અને પોતાની પ્રજાને સુધારવાની મતલબથી કર્યો હતો. એ નિરંતર પરિશ્રમ કરતો હતો ને પોતાના દેશનું કલ્યાણ કરવું એજ પોતાના જીવતરનું સાર્થક્ય માનતો હતો. પોતાના રાજ્યના ન્યાયાધિશોના હાથથી ઇન-

સાફનાં કામ બરાબર થાય અને બીજા સર્વ નોકર લોકો પોતપોતાના કામકાજમાં ચોખ્ખા રહે એ બાબતની તે ઘણી કાળજી રાખતો હતો. અને તેમાં કોઇની લુચ્ચાઈ નજર આવતાં તેને સખત શિક્ષા કર્યા વિના રહેતો નહોતો. વળી પાઠશાળા અને મઠોમાં જૂના વખતથી જે કાંઈ ખોટા રિવાજો ચાલતા હતા તે સઘળા તેણે સખત નિયમો કરીને દૂર કર્યા અને તે કામો ચોખ્ખી રીતે થાય એવો બંદોબસ્ત કર્યો. તેમાં કેટલીએક વાતો કેટલાએક માણસને ન પરવડે એવી થઇ, તોપણ આલફ્રેડની વ્યવસ્થામાં કોઇએ હરકત કરી નહિ, કેમકે તેનાં જે પ્રયત્નો હતાં તે બધાં દેશ કલ્યાણ સારૂ જ છે એમ બધા લોકો જાણતા હતા. પરમેશ્વર ઉપરનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો. તે જે કાંઇ કરતો તે તેનાથી ડરીને કરતો તેથી તેનું કરેલું સઘળા કબુલ કરતા હતા, અને તેનું ધારેલું કામ સિદ્ધ થતું હતું.

એવી રીતે રાજ્યકારભાર અને પ્રજાનો સુધારો તેણે ઘણાજ ભાવથી, જાતે મહા દુઃખ વેઠીને કર્યો તેથી કરીને તેના દેશનું ઘણું હિત થયું. તેની સર્વ પ્રજા તેને પ્રત્યક્ષ બાપના જેવું માન આપતી, અને તેણે જે કંઇ વાતો તે વેળાની કરી મૂકી છે, તેમાં વધારો થઇ તેનાં ફળો તે દેશની હમણાંની પ્રજા ભોગવે છે. અને હજી પણ કેટલીક પેઢીઓ સુધી ભોગવ્યા કરશે; એવું શોધક અને વિચારવંત પુરૂષો કહેછે. ત્યારે તેને "ગ્રેટ" એટલે મહાન કહ્યો છે તેમાં ખોટું નથી જ.

આલફ્રેડનું બહારનું આચરણ જેવું શુદ્ધ હતું, તેવું ઘરનું પણ ઘણુંજ નિર્મળ આચરણ હતું. તેના વર્ત્તનમાં મુદ્દલે પડદો હતોજ નહિ. તેજ વર્ત્તણુકે તેના છોકરાંઓ પણ ચાલવા લાગ્યાં ને તેના જેવાંજ ઉદ્યોગી ધર્મશીલ, અને સાલસ થયાં. તેને એક દીકરી હતી તેનું નામ ઇથલ ફ્લીડા હતું; ને તે મર્સિઆના રાજકુમાર સાથે પરણી હતી. તે ઘણી ચતુર, સભ્ય, નીતિમાન અને ધર્મશીલ છે એવી આખા ઇગ્લાંડમાં તેની કીર્તિ હતી. ને તેના દીકરાનું નામ એડમંડ હતું, તે પણ એની બેનના જેવોજ સદ્‌ગુણી હતો, તથા રાજ્ય ચલાવવાને જે ગુણો અવશ્યના છે તે તેણે મેળવ્યા

હતા. તેથી રાજપદ ભોગવવાને લાયકનો પોતાના દીકરાને થએલો જોઇને આલફ્રેડને અત્યાનંદ થયો. ખરૂં છે કે, પોતાનું કામ કરવાને લાયક થએલાં પોતાનાં છોકરાંને જોઈ હરેક માબાપ ખુશી થાય છે, અને દરેક માબાપની ઇચ્છા પણ એવી જ હોય છે.

આલફ્રેડ માંદો પડયો, અને જેમ જેમ તેનું દુઃખ વધ્યું, તેમ તેમ તેને લાગવા માંડયું કે હવે આપણે બચવાના નથી. તે વારે તે મોટા સાધુ-ની પેઠે મરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. તેણે બીજાં માણસોને જે કામ કહેવાનું હતું તે કહ્યું, અને પછી છેલ્લી વારે પોતાના દીકરાને તેણે પોતા-ની પથારી આગળ બોલાવ્યો. તે આવીને બેઠા પછી તેની ભણી જોઈ તથા તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને બોલ્યો, "ભાઇ, હવે મારો અંતકાળ છેક પાસે આવ્યો છે, માટે મારે તને આખરના બે બોલ કહેવાના છે તે કહુંછું, તે ધ્યાન દઇને સાંભળ. ભાઇ, મારી તમામ શક્તિ જતી રહી છે. મારૂં ગળું સૂકાઇ જઇને જીભે કાંટા પડયા છે, અને મારી આ સુખની મર્યાદા હવે છેક ટુંકી થઇ ગઇ છે. હવે હું ઝટ પરલોક જઈશ. માટે જે રાજ્ય આજ દિન સુધી મેં ચલાવ્યું, તે હવે તારે ચલાવવાનું છે; દીકરા, તારી પાસે હું એટલુંજ માગુંછું કે તું આપણા દેશની પ્રજાનું પાલન પેટનાં છોકરાં પ્રમાણે કરજે. છોકરાં છૈયાંનો પિતા અને અનાથ વિધવાનો આધાર તું થા. દુઃખીને સુખી કર અને નિરાશ્રિતોને આશ્રય આપ. તથા જે કુમાર્ગે ચાલતા હોય તેમને સુમાર્ગે ચલાવ, અને મારા દીકરા, તું જાતે નીતિથી ચાલ. એમ તું વર્તીશ તો તારા સર્વ ઉદ્યોગમાં પરમેશ્વર તને મદદ કરશે. સંકટ સમયે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને તેની પાસે સુબુદ્ધિ માગ; તે તને સન્માર્ગ બતાવશે; અને તે માર્ગે તું ચાલીશ એટલે તારા સર્વ મનોરથ સફળ થશે."

આલફ્રેડ મરણ પામ્યો તે વારે બાવન વરસની ઉમરનો હતો. તે મરણ પામ્યાની ખબર સાંભળીને સર્વ પ્રજાને ઘણુંજ દુઃખ થયું. તેની લાસને વિંચેસ્ટરના મોટા દેવલના કબરસ્તાનમાં દાટી. પછી તેનો છોકરો સિંહાસન ઉપર બેસીને રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યો. એના બાપે જે

ગોઠવણ કરી આપી હતી, તેનું ઉત્તમ ફળ એની કારકીર્દિમાં જણાઈ આવ્યું. રાજ્ય વ્યવસ્થાની જે રીત સ્થાપન કરી હતી તે બીજી વસ્તુની પેઠે કાળચક્રથી બગડી ન જતાં દિવસે દિવસે ત્યારથી જ વધારે વધારે મજબૂત થતી ચાલી છે અને હજી પણ તેમાં વધારો થશે એમ દેખાય છે.

આલફ્રેડના હાથથી જે વાતો બની તેમાંથી ઘણી ખરી બધીનું વર્ણન થયું છે. તે ઉપરથી તેનો સ્વભાવ કેવો હતો, તે ખુલ્લી રીતે જણાઇ આવવા જેવું છે. તે ઘણોજ દયાળુ હતો, તે બાબતની તેની અનેક વાતો પ્રસિદ્ધ છે. તેમાંની એક એવી છે, કે એકવાર તેણે જંગલમાં શિકાર સારૂ જતાં વાટમાં એક મોટા ઝાડની ઉંચી ડાળ ઉપર બાંધેલા માળામાંથી એક નાના છોકરાના રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો, ત્યારે તેણે તે ઝાડ ઉપર એક માણસને ચ્હડાવીને તે બાળકને નીચે અણાવ્યું. તે માળા માંહેના ગરૂડ-પક્ષીએ પોતાને ખાવા સારૂં તેને આણ્યું હતું, એવું જણાયું. તે છોકરો હતો. એ કોનો છે તેની પુષ્કળ તપાસ કરતાં કાંઇ તેનું ધણીધોરી જણાયું નહિ ત્યારે તેણે પોતાના છોકરા પ્રમાણે જ ભરણપોષણ કરીને તેને ભણાવ્યો તથા સર્વ રીતે સુખી થાય એવો બંદોબસ્ત કર્યો×

આ વાત ઉપરથી તેનું દયાળુત્વ જણાય છે; જાતે દુઃખમાં છતાં ગરીબને ખાવાનું આપ્યા ઉપરથી તેનું ધાર્મિકપણું જણાય છે; પોતાની ઉમરમાં છપ્પન મોટી લડાઇ લડયો હતો તે ઉપરથી એનું શૂરાતન જણાય છે; પ્રથમ હાડ વેરી છતાં તે હાથમાં આવ્યા પછી તેની સાથે મિત્ર પ્રમાણે વર્તીને તેને રાજ્ય આપ્યા ઉપરથી તેની ઉદારતા જણાઇ આવે છે; ભરવાડણના તિરસ્કારભર્યા શબ્દો શાંતપણે ખમ્યાથી તેની સહનશીલતા માલમ પડે છે; રાજ્યભ્રષ્ટ થઇને સર્વસ્વ ગયું હતું તો પણ સ્વપદ પાછું મેળવવા માટે એક સરખો પરિશ્રમ કર્યો તે ઉપરથી તેની ઉદ્યોગનિષ્ટા

× સને ૧૮૫૬ માં મરનાર વડોદરાના મહારાજા શિયાજીરાવ ગાયકવાડને પણ રસ્તામાંથી એક છોકરો મળી આવ્યો હતો. અને તેનું પણ ઉત્તમ રીતે ભરણ પોષણ કરીને તેને મોટે હોદ્દે ચ્હડાવેલો કહેવાય છે.

જણાય છે. અને પોતાના સુખ તરફ નજર ન રાખતાં પોતાની પ્રજાના હિત માટે તેણે મનસા, વાચા અને કર્મણા જે લોકોત્તર ઉદ્યોગ કર્યો, તે ઉપરથી સ્વકર્તવ્ય કર્મ ઉપર તેની અદ્ભુત આસ્થા દેખાઇ આવે છે. એવા અનુપમેય અને અવર્ણનીય ગુણો એનામાં હતા.

આજથી બે હજાર વરસ ઉપર થઈ ગયલા કવિશિરોમણિ મહારાજા ભર્તૃહરિએ પોતાના નીતિશતક નામના અનુપમ કાવ્યમાં કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥

અર્થ—"વિપત્તિ આવી પડે ત્યારે હિંમત રાખે, સંપત્તિ થયે ક્ષમા રાખે, સભા વિષે વાણીની ચતુરાઇ વાપરે, યુદ્ધમાં પરાક્રમ દેખાડે, યશ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે, અને વિદ્યાનું વ્યસન રાખે એવા ગુણો મોટા પુરૂષોમાં સ્વાભાવિક હોય છે."

એ સર્વ અથવા એમાંના ઘણાખરા અને બીજા કેટલાએક સારા ગુણો આલફ્રેડમાં હતા, તે ઉપરથી તેને ઇતિહાસ લખનારા અને બીજા વિચારવંત પુરૂષોએ મોટામાં ગણ્યો છે તે તદ્દન ખરૂં છે. દુનિયાનું કલ્યાણ કરવા માટે જે પુરૂષો આજદિન સુધીમાં ઉત્પન્ન થયા તે માંહેનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુરૂષ આલફ્રેડ છે, ને કેટલાકનો અભિપ્રાય તો એવો છે કે, તે વખતે ઈશ્વરની મહેરબાનીથી આલફ્રેડ ઈંગ્લાંડમાં ઉત્પન્ન થયો તોજ ડેન લોકોની દાઢમાંથી તે દેશ મુક્ત થયો, નહિ તો થાતજ નહિ. એમ છે ત્યારે તો તેની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી થોડી લાગે છે.

